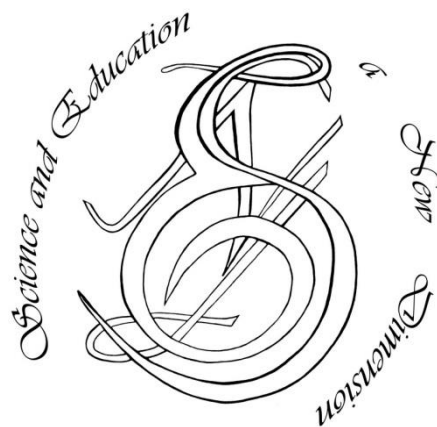

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES
AND
SOCIAL SCIENCES

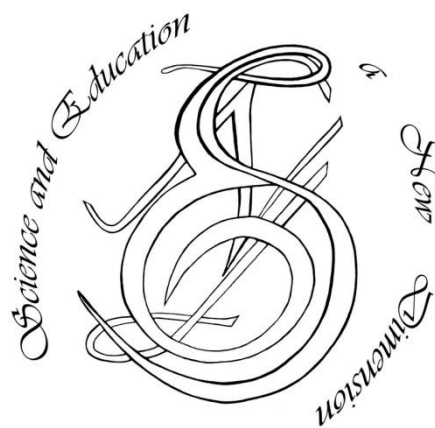
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

V(21), Issue 130, 2017

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos**Honorary Senior Editor:****Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

CULTUROLOGY	7
Дитяча бібліотека як ретранслятор національної культури <i>А. І. Гордієнко</i>	7
ECONOMICS	11
Спроби регулювання обігу криптовалют для досягнення економічної ефективності <i>В. Я. Кавецький</i>	11
HISTORY	15
Становлення та організація діяльності Одеського університету в період румунської окупації <i>В. І. Остащук</i>	15
Dynamics and quantitative features of formation of consumer cooperatives USSR in the second half of the 1940s - 1980's. <i>О. S. Sydorovych</i>	18
LITERATURE STUDIES	21
Mythologems of Primordial Elements in the Novel “Yuliia’s and Herman’s Dreams” by Halyna Pahutiak <i>Н. І. Bokshan</i>	21
Рецепція творчості Михайла Коцюбинського: основні стратегії та етапи <i>П. В. Рєзрут</i>	25
PHILOSOPHY	29
Головні підходи до футурології та прогнозування з позиції філософії (в контексті розробляємої тематики екологічної футурології) <i>Н. Б. Годзь</i>	29
Философские учения Григора Татеваци <i>И. Б. Григорян, В. Ю. Попов</i>	32
Свобода творчості у поглядах Мартіна Гайдеггера <i>І. Ю. Остапєць</i>	35
SOCIAL COMMUNICATIONS	38
Периодичният печат на Евангелските баптистки църкви в България (1908 – 1939) <i>Р. Ж. Ангелова</i>	38
Соціально-комунікативні засади конституювання правового регулювання діяльності мас-медіа <i>Л. І. Данча</i>	44
Формування медіаобразу: ретроспектива та сучасність <i>С. Козиряцька</i>	50
The history of the information warfare concept <i>А. Р. Кургучок</i>	54
Контрпропаганда в українських ЗМІ, реалії сьогодення <i>А. Михайличенко</i>	59

SOCIOLOGY	65
Формирование инструментария в смешанных методах сбора социологической информации <i>А. П. Казанжи</i>	65
Функції самоменеджменту: сучасний погляд <i>М. І. Волобуєв</i>	69
RECREATIONAL STUDIES	72
Types of scenic landscape complexes of Volyn region <i>А. R. Hrynasiuk, L. V. Ilyin</i>	72
TRANSLATION STUDIES	75
Переклад англійських компаративних фразеологізмів (КФО) <i>А. В. Тарасова</i>	75

CULTUROLOGY

Дитяча бібліотека як ретранслятор національної культури

А. І. Гордієнко

Національна бібліотека України для дітей
Corresponding author. E-mail: gordienko-alla-2017@ukr.net

Paper received 16.03.17; Accepted for publication 25.03.17.

Анотація. У статті звернено увагу на основні тенденції її розвитку, причини і наслідки структурних змін у функціонуванні інституту бібліотеки. Вказані різні точки зору науковців на функції бібліотеки, у тому числі й дитячої. Розкрито зміст культуруотворюючої функції, яка полягає в тому, що бібліотека здатна проникати у світ іншої культури завдяки вихованню у своїх читачів культурної сприйнятливості, правильної інтерпретації проявів комунікативних властивостей різних культур тощо. У висновках відзначено, що дитяча бібліотека як самостійна спеціалізована установа підтримує культуру через затребуваність культурно-значущої інформації.

Ключові слова: бібліотека, дитяча бібліотека, трансформація, детермінація, функції бібліотеки, культура, суспільство.

Постановка проблеми. Потреба з більш глибоких теоретичних позицій осмислення явищ, що відбуваються сьогодні у бібліотечній реальності, обумовила активне обговорення філософських проблем бібліотеки. Подібна професійна рефлексія необхідна не лише для науки, а й для суспільства загалом, оскільки передбачає розгляд даного соціокультурного інституту серед інших соціальних і культурних цінностей людства, і вимагає вироблення такого ставлення до бібліотеки, що відповідає її ролі у цьому суспільстві.

Дитячі бібліотеки, як і інші типи бібліотек, визначають сьогодні свою роль у соціальній і культурній інфраструктурі суспільства, залишаючись, як і раніше, державним гарантом захисту прав дітей на культурне і духовне життя, на вільний доступ до інформації. У цьому процесі самовизначення дитяча бібліотека повинна орієнтуватися на завдання цілісного освоєння культури суспільства дитиною, ставши для неї транслятором джерел духовного багатства, накопиченого людством. У теоретичному плані дослідникам слід актуалізувати проблему виявлення основних функцій дитячої бібліотеки та її місії як соціокультурного інституту, який не лише сприяє збиранню, зберіганню та обробці інформації, що циркулює в суспільстві, а й відтворює саму культуру через затребуваність культурно-значущої інформації, формує цю потребу.

Огляд останніх публікацій з теми. Бібліотека як феномен культури привертає до себе дослідницький інтерес з часу усвідомлення її як необхідного елемента життя і діяльності культурної людини. Опис бібліотеки як культурного центру зустрічається ще в античних авторів, мислителів Середньовіччя та діячів Відродження. Однак знадобилася зміна самої теорії культури, набуття нею нового статусу, щоб постало питання про бібліотеку як формоутворення культури.

У працях А. В. Соколова, Р. С. Мотульського, Я. Л. Шрайберга та ін. бібліотека розглядається як інформаційна установа, майбутнє якої пов'язане, перш за все, з розвитком документних функцій та інформаційних технологій. Натомість у працях Є. Ю. Генієвої, І. А. Мейжис та ін. досліджуються такі питання, як психологія бібліотечного спілкування, соціологія читання тощо. Праці саме цих авторів зна-

чно збагатили уявлення про бібліотеку як соціальний інститут, який серйозно займається соціалізацією читачів, вважаючи це одним із найважливіших завдань бібліотеки як установи культури.

Дослідження питань діяльності спеціалізованої бібліотеки для дітей, теоретичне осмислення дитячої бібліотеки як соціокультурного феномена відображені в праці Н. Л. Голубевої. Функції дитячих бібліотек розглядаються в працях М. П. Васильченка, О. І. Алімаєвої та ін.

Перераховані автори та їхні концептуальні побудови свідчать про наявність наукового інтересу до бібліотеки, зокрема дитячої, та спроби поєднати всебічні підходи до неї як феномена культури з практичною діяльністю реальної бібліотеки, яка переживає нині складні трансформації. Це спонукає до подальшого розгляду бібліотеки, у тому числі й дитячої, з позиції культурологічного знання.

Отже, **метою даної статті** є з'ясування особливостей взаємодії бібліотеки, зокрема дитячої, культури і суспільства.

Методологічною основою роботи стали культурологічні та бібліотекознавчі концепції українських і зарубіжних вчених.

Виклад проблеми. Будучи хранителем інтелектуального потенціалу, формою відображення суспільної свідомості, зафіксованої в документах, бібліотека є засобом філософського пізнання світу, що обумовлює необхідність з'ясування не лише її призначення, а й місії, системи ідей і поглядів на мету і принципи організації бібліотечної діяльності. Зокрема, термін «місія бібліотеки» застосовується бібліотечним співтовариством з початку 1990-х років, проте до цього часу можна зустріти визначення, в яких місія ототожнюється з такими поняттями, як «завдання», «цілі», «роль», «функції» бібліотеки. Натомість сутнісна функція бібліотеки повинна бути виокремлена як пріоритетна, однак вона не може бути представлена в якості місії бібліотеки.

Необхідність формулювання місії обумовлена тим, що при наявності зафіксованої в уставних документах призначення організації не може бути орієнтації на окремі проекти і програми, які мають певну тривалість і надають роботі бібліотеки фрагментарного

характеру. Іншим аргументом на користь необхідності формулювання місії бібліотеки є те, що її наявність дає змогу структурувати цілі діяльності, а, орієнтуючись на ієрархію цілей, можна говорити про якість роботи бібліотеки, оскільки якість – це відповідність результатів поставленим цілям. Таким чином, в якості основних аргументів на користь необхідності місії бібліотеки можна відзначити, що наявність місії сприяє конкретизації функцій, обґрунтовує претензії бібліотеки на ресурси, виключає фрагментарність у роботі, забезпечує можливість контролю якості.

У світовій практиці менеджменту під місією прийнято розуміти чітко виражений орієнтир функціонування організації, що дає змогу визначити роль установи в системі більш високого рівня, реалізація якої можлива в межах саме концепції стратегічного управління. Однак при розробленні формулювань місії бібліотеки дослідники не звертаються до ретроспективного аналізу самого терміна, а лише проєктують його значення в менеджменті на діяльність бібліотеки. Натомість у теорії бібліотечного менеджменту загальноприйнятими є дві точки зору: 1) місія формулюється перш за все для зовнішнього середовища бібліотеки, вона є необхідною для позначення її соціальної ролі; 2) місія формулюється для внутрішнього середовища бібліотеки і призначена для співробітників як глобальний орієнтир діяльності. У бібліотечній практиці місія визначається як елемент стратегічного планування, що дає змогу виявити етичні, соціальні та професійні передумови для прийняття управлінських рішень.

У загальному вигляді місія бібліотеки, виходячи з того, що призначення бібліотеки виявляється через основний зміст її роботи, полягає в реалізації «соціально-комунікаційної діяльності у її сутнісному вигляді» [2]. Однак бібліотеки різних видів мусять виробити власну місію, причому з урахуванням соціокультурних чинників, обґрунтувавши її спроможність на основі аналізу тенденцій практичного розвитку бібліотек конкретного виду. Наприклад, місія дитячих бібліотек полягає у тому, щоб, «використовуючи всі наявні власні ресурси і ресурси корпоративних систем, забезпечити рівний доступ до знань, створивши середовище розвитку дитини через читання, книгу, нетрадиційні види носіїв інформації відповідно до її вікових, соціокультурних та індивідуальних особливостей» [3]. Згідно з іншими точками зору, місія дитячої бібліотеки – «реалізація прав дитини на бібліотечне обслуговування, подолання нерівності у доступі до інформації» (Кривоозерська районна бібліотека для дітей), «сприяння успішній соціалізації юних [громадян. – виправлено А. Г.] шляхом надання широкого спектру якісних бібліотечно-інформаційних ресурсів та послуг, які відповідають віковим особливостям та потребам дітей» (Централізована система бібліотек для дітей м. Дніпра), «Бібліотека відкрита для кожної людини. Бібліотека надає вільний доступ до інформації та простір для набуття знань, спілкування, духовного збагачення або для відпочинку та розваги» (Львівська обласна бібліотека для дітей), «культурно-просвітницька діяльність, спрямована на задоволення духовних потреб юних громадян» (Веселинівська районна бібліотека для дітей). Дані визначення можна

наводити й далі, проте слід відзначити, що їм бракує культурологічного контексту. Адже розгляд місії дитячої бібліотеки з точки зору культурології дасть змогу обґрунтувати унікальне призначення даного соціокультурного інституту в сучасному суспільстві, виявити місію як певну реакцію на соціокультурний контекст з допомогою визначення основних ознак сучасної культури, соціально-культурного замовлення до даного інституту, а також з урахуванням ціннісних аспектів місії дитячої бібліотеки, обумовлених її гуманістичною спрямованістю в системі культури. Для розв'язання цього завдання слід виявити актуальні умови функціонування дитячої бібліотеки в сучасній культурі, чітко й однозначно визначити системоутворюючі функції дитячої бібліотеки, а також з'ясувати ціннісні константи місії дитячої бібліотеки.

Сьогодні більшість культурних інститутів, які продовжують функціонувати в межах сталої традиції, зіткнувшись із вимогами життя, відчувають значні труднощі. Це пов'язане з тим, що в сучасну епоху відбулося одразу дві революції: ментальна і технологічна. Перша пов'язана з процесом глобалізації і формуванням нової культурної парадигми, друга – з наслідками революції у сфері комунікацій. Зміни, пов'язані з глобалізацією, є переважно об'єктивними, і культурні інститути, у тому числі і бібліотеки, повинні з ними рахуватися, оскільки сучасне суспільство вимагає від них відповідності новим потребам – потребам вижити й орієнтуватися в полікультурному соціумі. Разом із тим, культурні інститути орієнтуються на вкорінені культурні стереотипи, тому така бажана зміна орієнтирів є складною, вимагаючи істотної зміни уявлень про роль культури в суспільстві.

У свою чергу, революція у сфері комунікацій пов'язана з усвідомленням того факту, що культура активно формується індивідами саме у процесі їх спілкування. Саме спілкування, або комунікація, є найважливішим засобом входження людини в соціум і перебування в ньому, а все її життя – це безперервний процес обміну інформацією, досвідом, навичками, результатами діяльності. Обидва ці виклики сучасним соціокультурним інститутам напряду торкаються і бібліотеки, яка найбільш вразлива перед змінами, що відбуваються в культурі і комунікаційній сфері. Іншими словами, розвиток бібліотеки як феномена культури, розгортання її конкретних типів і форм перебуває в динамічній залежності від процесів, які відбуваються у суспільстві і культурі.

Говорячи про взаємозв'язок і взаємовпливи бібліотеки і культури, варто пригадати, що бібліотека виникла як відповідь на потребу суспільства в накопиченні, зберіганні і переданні знань та культурного досвіду, відображених у тексті. Динаміка соціально-економічного та культурного розвитку формує книжковий світ, його стилі і напрями, диктує йому свої вимоги, обумовлює організацію бібліотечних фондів. Поряд із цим, бібліотека сама потужно впливає на культурний процес, на відбір культурних цінностей через вироблення власної технології відбору, зберігання, передання текстів, формату і якості їх носіїв та процесу каталогізування.

Бібліотеки вибудовують взаємозв'язки між продуктами культури і читачами (користувачами), сприяють

динамічному розвитку міжкультурних контактів суспільств, соціальних груп та індивідів, і навіть створенню нових соціокультурних утворень [4, с. 13]. Міжкультурні взаємодії сьогодні значною мірою детермінують ціннісні орієнтації і спрямованість розвитку культури, внаслідок чого в умовах глобалізації від їх змісту все більше залежить буття всіх локальних культурних світів, сучасної людини і людства загалом.

Нові підходи до реалізації міжкультурних комунікацій в бібліотеці зумовлюють нові якісні характеристики корпоративної культури бібліотечних спеціалістів, для яких повинен стати характерним специфічний набір якостей – повага фундаментальних громадянських свобод, культурної ідентичності, готовності до діалогу, визнання необхідності рівного доступу до інформації. Крім того, процес формування готовності бібліотечних працівників до міжкультурної комунікації в бібліотеці може бути результативним за умови врахування принципу діалогу і взаємодії культур та необхідності формування вміння адаптуватися до міжкультурного та поліетнічного середовища.

Під впливом глобалізаційних процесів бібліотека як відкрита комунікативна система перетворюється на центр, в якому формується модель сучасної соціокультурної особистості, а бібліотекарі стають зберігачами і пропагандистами не інформації як такої, а розуму, який перетворює інформацію на знання, а потім на розуміння, розсудливість, толерантність. У цьому контексті варто згадати про громадянськість, соціокультурна роль виховання якої полягає у вираженні інтересів соціально-культурних спільнот, організації суб'єктивної активності до захисту цих інтересів, реалізації цих принципів у державній і міжнародній політиці. Громадянськість є елементом життєвої позиції особистості, що реалізується в її готовності і здатності до участі у вирішенні суспільних і державних проблем. Громадянськість є також формою ідентичності людини, що виражається у встановленні її зв'язку з конкретним суспільством і державою на основі прийняття та засвоєння загальних цінностей, смислів і норм поведінки і взаємної відповідальності [1, с. 19].

Культуротворчі можливості дитячої бібліотеки найбільш повно проявляються у періоди трансформації, модернізації суспільного життя. Завдяки своїм технологіям і фондам дитяча бібліотека допомагає культурному співтовариству вирішувати проблеми зберігання і тривалого управління культурою через письмово-фіксоване знання і друковане слово. Завдяки документам, що зберігаються у бібліотеці, вона не

лише здійснює передання накопиченого культурного досвіду, а й наповнює свідомість своїх читачів ідеєю культурного релятивізму, а через нього формує зразки культурної ідентичності.

Як культурний феномен бібліотека функціонує в матеріальному і духовному аспекті. Збираючи, зберігаючи і транслюючи нові знання, дитяча бібліотека, з одного боку, формує свого читача, його потребу в інформації і знаннях, а з іншого – з допомогою своїх засобів і способів впливає на суспільство. Цей вплив обумовлений її включенням в усі сфери людської діяльності, що дає їй змогу не лише задовольняти потребу в будь-якому виді діяльності, а й формувати цю потребу, особливо що стосується самостійного, вибіркового ставлення до світу цінностей, зміни внутрішнього світу користувача завдяки вихованню в нього усвідомленої активності. Таким чином дитяча бібліотека виконує свою культуруотворюючу роль в стійкому розвитку суспільства.

Висновки. Дитяча бібліотека як соціокультурний інститут відчуває в сучасну епоху кілька серйозних викликів, пов'язаних із зміною культурних парадигм. Будучи самостійною спеціалізованою установою, дитяча бібліотека сприяє не лише збиранню, зберіганню інформації, що циркулює в культурі, та обробці соціокультурної інформації, яку продукує суспільство для розвитку молодого покоління і яка відображає усі сфери осягнення дитиною культури суспільства (науку, мистецтво, літературу, релігію тощо), а й підтримує саму культуру через затребуваність культурно-значущої інформації, формує цю потребу.

У спеціальній літературі дитяча бібліотека розглядається переважно як інститут соціалізації, який вводить дитину в інформаційний простір соціуму. Проте сьогодні вивчення дитячої бібліотеки повинно бути виведене з традиційних меж теорії керування читанням дітей і підлітків, трактування як виключно інституту соціалізації (вибір професії, отримання освіти, створення сім'ї). Повинна бути актуалізована проблема з'ясування основних функцій дитячої бібліотеки, її місця на сучасному етапі, визначення феномена її інформаційного простору та її культуруотворюючої ролі у суспільстві.

Трансформація культурного статусу дитячої бібліотеки в сучасну епоху обумовлює становлення принципово нових форм комунікації в системі «читач-бібліотека». Ці прогресивні зміни – інноваційні за своєю природою – виражаються в осмисленні нових можливих підходів до обслуговування відвідувачів дитячих бібліотек.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айвазян А. А. Гражданственность и гражданское участие (теоретико-методологический анализ): автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / А. А. Айвазян. – Екатеринбург, 2001. – 19 с.
2. Ільганаєва В. О. Місія бібліотеки в комунікаційному просторі сучасності [Електр. ресурс] / В. О. Ільганаєва. – Режим доступу : http://conf.lib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library_10/paper/viewFile/4097/761. – Назва з екрану.
3. Кобзаренко А. Україна читає дітям [Електр. ресурс] / А. Кобзаренко. – Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/svit_pdf/SDB-2010-2.pdf. – Назва з екрану.
4. Сатарова Л. Х. Межкультурные коммуникации в современной библиотечно-информационной среде : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 05.25.03

REFERENCES

1. Ayvazyan, A. (2001). Citizenship and civic participation (theoretical and methodological analysis). Extended abstract of candidate's thesis. Ekaterinburg [in Russian].
2. Ilhanayeva, V. A. Mission library in modern communication space. Retrieved from http://conflib.diiit.edu.ua/Conf_univ_Library_10/paper/viewFile/4097/761 [in Ukrainian].
3. Kobzarenko, A. Ukraine reads to children. Retrieved from http://www.chl.kiev.ua/svit_pdf/SDB-2010-2.pdf [in Ukrainian].
4. Satarova, L. H. (2015). Intercultural Communication in the modern library and information environment. Extended abstract of candidate's thesis. Kazan [in Russian].

Children's library as a factor determination of cultural processes**A. I. Gordiinko**

The article attention is paid to the basic tendencies of its development, causes and effects of structural changes in the functioning of the Institute library. These different views of scientists on the function of the library, including the child. The content create-culture function, which is that the library is able to penetrate into the world of another culture through the education of its readers cultural sensitivity, the correct interpretation of the manifestations of communicative properties of different cultures and so on. The conclusions noted that the children's library as an independent specialized agency supports culture through cultural relevance and meaningful information.

Keywords: *library, children's library, transformation, determination, function libraries, culture and society.*

Детская библиотека как ретранслятор национальной культуры**А. И. Гордиенко**

В статье обращено внимание на основные тенденции ее развития, причины и последствия структурных изменений в функционировании института библиотеки. Указанные различные точки зрения ученых на функции библиотеки, в том числе и детской. Раскрыто содержание культуuroобразующей функции, которая заключается в том, что библиотека способна проникать в мир иной культуры благодаря воспитанию у своих читателей культурной восприимчивости, правильной интерпретации проявлений коммуникативных свойств различных культур и т. В выводах отмечено, что детская библиотека как самостоятельная специализированная организация поддерживает культуру через востребованность культурно-значимой информации.

Ключевые слова: *библиотека, детская библиотека, трансформация, детерминация, функции библиотеки, культура, общество.*

ECONOMICS

Спроби регулювання обігу криптовалют для досягнення економічної ефективності

В. Я. Кавецький

Кафедра фінансів, Університет банківської справи
Corresponding author. E-mail: volodumur1991@gmail.com

Paper received 08.03.17; Accepted for publication 15.03.17.

Анотація: У статті проведено комплексний аналіз законодавчого закріплення обігу та емісії криптовалют у різних країнах світу. Проаналізовано використання та застосування криптовалюти «bitcoin» фізичними та юридичними особами у різних країнах світу. Досліджено процес нормотворчого закріплення обігу та емісії криптовалют в Україні.

Ключові слова: криптовалюта, bitcoin, емісія, економічна рівновага.

Світовий розвиток науково-технічного прогресу торкнувся не тільки науки та техніки, а й вплинув на фінансові інструменти, форми та способи розрахунків між фізичними та юридичними особами. Розпочався процес фінансової глобалізації суспільства. Відтак, однією з новацій сьогодення стала поява своєрідного виду валют, який отримав назву «криптовалюта». З часом цей феномен все більше й більше привертає увагу з боку науковців. Проте більшість вчених зосереджують максимальну увагу на технічних характеристиках криптовалют. Таке однобоке дослідження криптовалют тільки з позиції опису технічної моделі функціонування не дозволяє розкрити їх сутність як економічної категорії, а це в свою чергу стає перешкодою на шляху до швидкого створення формально-інституціональних норм, що регламентують процес та процедуру їх емісії та обігу. З'являється проблема, коли фінансові й економічні новинки й нововведення випереджають процес регулювання взаємовідносин суб'єктів у сфері розрахунків і платежів на законодавчому рівні [1].

Об'єктом нашого дослідження стане процес становлення криптовалюти, на прикладі криптовалюти bitcoin, на міжнародній арені на різноманітних рівнях: законодавчому, науковому, та економічному.

Метою нашого дослідження є аналіз регулювання обігу криптовалюти «bitcoin» для досягнення економічної рівноваги.

Для досягнення поставленої мети дослідження визначено наступні наукові завдання:

- 1) провести комплексний аналіз законодавчого закріплення обігу та емісії криптовалют у різних країнах світу;
- 2) провести комплексний аналіз процесу нормотворчого закріплення обігу та емісії криптовалют в Україні;
- 3) провести комплексний аналіз використання та застосування криптовалюти bitcoin фізичними та юридичними особами у різних країнах світу.

Найбільшого поширення криптовалюта, зокрема bitcoin, отримав в основному в США і Європі, де їх приймає до оплати за товари та послуги близько тисячі компаній і торгових підприємств. Багато держав усвідомлюють, що віртуальна валюта – крок на шляху до прогресу, модернізації платіжної системи, відкриття нових можливостей, й спосіб вирішення багатьох

існуючих проблем.

Найбільш демократичний підхід продемонструвала Федеральна Резервна Система США, яка визнала bitcoin-монети формою приватних грошей і дозволила їх оборот на території США, за умови контролю за конвертацією в bitcoin реальних доларів і навпаки. Тобто було запущено процес ліцензування обмінних сервісів. Сенат США вирішив не перешкоджати обігу криптовалют, та шукати шляхи регулювання даної сфери бізнесу. Так, наприклад в Каліфорнії було прийнято закон, який офіційно визнає легітимність «приватних валют».

Ще однією з перших країн, яка на законодавчому рівні визначила правила роботи з bitcoin, є Федеративна Республіка Німеччина. Так, у 2013 році Міністерство фінансів ФРН визначило криптовалюту bitcoin фінансовим інструментом. Водночас діяльність, пов'язана із bitcoin, у ФРН підлягає ліцензуванню та контролю Федеральним управлінням з фінансового нагляду. Підприємства, що провадять таку діяльність, визнані підприємствами, які надають фінансові послуги. В Німеччині bitcoin можна використовувати для клірингових операцій. Власті ФРН не визнаватимуть bitcoin як іноземну валюту або електронні гроші, однак легалізують його як «особисті гроші» або «одиниці обліку», і саме завдяки цьому розпочнеться його оподаткування [2].

Розглянувши інші країни західної Європи, так, до прикладу, у Франції під кінець 2012 року з'явився перший біржовий майданчик для обміну bitcoin, який володіє ліцензією фінансової установи. Водночас французький фінансовий нагляд визнав, що фірми, які беруть платежі з метою зробити обмін на криптовалюту, повинні підкорятися тим же правилам, щої фірми, які надають платіжні послуги.

Влада Швейцарії у 2015 році звільнила bitcoin від ПДВ. Варто згадати, що у 2013 році три швейцарських bitcoin-компанії спільно написали офіційний запит, який направили до Швейцарської Федеральної податкової адміністрації. Даний запит було зроблено для того, аби розібратися у правовій ситуації з bitcoin та його оподаткування. На той час необхідно було зрозуміти, чи є транзакції по передачі bitcoin аналогічними доставці послуг або товарів. Відтак вдалося дійти висновку, що податкові органи Швейцарії розглядають bitcoin як засіб платежу.

Тобто, компанії, що продають bitcoin, не нараховуватимуть ПДВ. А bitcoin, як і інші валюти, був визнаний винагородою, якщо його використовують для придбання послуг або товарів. У свою чергу Швейцарська Федеральна податкова адміністрація пояснила, що ПДВ не можна стягувати з компаній, що продають bitcoin. Відтоді національну валюту (Швейцарський франк) можна спокійно обмінювати на bitcoin, так само, як це відбувається з будь-якими іншими валютами (євро, доларами). Як стверджує президент Асоціації bitcoin в Швейцарії Луціус Меіссер, таке рішення було найбільш розумним, а bitcoin-спільноті пощастило, що Швейцарська Федеральна податкова адміністрація погодилася з такою класифікацією криптовалюти.

Уряд Іспанії випустив нові правила, які офіційно визнають електронну платіжну систему, що використовує bitcoin.

9 жовтня 2013 року у Бразилії було прийнято закон, який створив можливість для нормалізації мобільних платіжних систем і створення крип-товалют, в тому числі й bitcoin. Крім цього, закон забезпечує порядок використання платіжних заходів і платіжних установ, які включають Бразильську платіжну систему.

Також на початку січня 2014 року bitcoin офіційно визнала влада Сінгапуру. Сінгапурські, а слідом за ними норвезькі фінансисти прирівняли торгівлю біткойнами до реалізації програмного забезпечення та інших віртуальних продуктів і обклали прибуток від таких операцій податком, який стягують в офіційно визнаній національній валюті.

Норвегія стала останньою країною, яка офіційно визнала bitcoin. Норвезький уряд заявив, що не визнає bitcoin реальними грошима, натомість класифікує його як актив, який обкладається податком на приріст капіталу. Уряд також визначив, що з ділових операцій з використанням bitcoin стягується податок з продажів.

Однак існує ряд провідних країн світу, котрі мають кардинально протилежне ставлення до криптовалют. Так, проаналізувавши фінансову сферу Китаю, стає очевидним, що угоди з bitcoin були заборонені 3 грудня 2013 року Центральним банком Китаю, а також чотири міністерства центрального уряду і комісія спільно повідомили про заходи з обережності, що пов'язані з ризиками використання bitcoin, визначаючи його як спеціальний «віртуальний товар». Центральний банк Китаю не трактує криптовалюту bitcoin як валюту, відповідно вона не повинна розповсюджуватись і використовуватись на ринку в якості валюти. Банкам і платіжним установам в Китаї заборонено виробляти будь-які транзакції з bitcoin. Власне на даному етапі фінансові й платіжні установи не можуть використовувати bitcoin, заборонено оцінювати в ньому продукти або послуги, купувати або продавати bitcoin, надавати прямі або непрямі, пов'язані з біткойнами послуги клієнтам, включаючи реєстрацію, торгівлю, врегулювання, кліринг або інші послуги, прийняття bitcoin або використання bitcoin як клірингового інструменту, і торгівлю bitcoin з китайським юанем або іноземними валютами. Повідомлення також вимагає посилення контролю за веб-сайтами, що забезпечують bitcoin-реєстрацію, торгівлю і інші послуги і попереджає про ризики,

пов'язані з використанням системи bitcoin для відмивання грошей.

До липня 2013 року відповідної позиції дотримувалися й власті Таїланду. До цього часу в цій країні будь-які операції з bitcoin (купівля-продаж або розрахунок) були незаконними. Внаслідок цього найбільша таїландська онлайн-біржа призупинила свою діяльність. Проте вже в лютому 2014 року Центральний банк Таїланду випустив нову заяву, в якій говорилося, про те, що «Обмін і будь-які угоди, пов'язані з bitcoin, не підпадають під регулювання Міністерства фінансів Таїланду в разі, якщо в транзакції не використовується іноземна валюта». Відповідно таким чином, в країні фактично відновлюється торгівля криптовалютою, але з обмеженням обміну bitcoin тільки на національну валюту.

Правління Європейського Союзу також не прийняло певного закону щодо статусу bitcoin як валюти. У жовтні 2012 року Європейський центральний банк випустив звіт по віртуальних схемах валюти, який торкнувся системи bitcoin і коротко проаналізував її правовий статус у відповідності з існуючим законодавством ЄС. 13 грудня 2013 року Європейська банківська організація, яка відповідальна за повідомлення установ ЄС про банківську справу, регулювання електронних грошей, і платежів, випустила попередження про небезпеки, пов'язані з угодами, такими як покупка, зберігання або торгівля віртуальною валютою. Європейська банківська організація вказала що, оскільки bitcoin не регулюється законодавчо, споживачі не можуть бути захищені, а значить, піддаються ризику втратити свої гроші.

У Польщі міністерство відмовляє bitcoin в статусі валюти або якогось іншого фінансового інструменту (в тому числі грошової одиниці, інструменту грошового ринку, цінних паперів, електронного платіжного засобу). У Польщі не існує правового визначення bitcoin.

Одне із найбільш жорстких ставлень до криптовалюты bitcoin висловив Банк Росії, випустивши спеціальний прес-реліз з проблеми угод з «віртуальними валютами», зокрема bitcoin. У документі підкреслюється, що для «віртуальних валют» характерна відсутність забезпечення та юридично зобов'язаних за ним суб'єктів, операції з ним мають спекулятивний характер і несуть високий ризик втрати вартості. Відзначимо, що у зв'язку з анонімним характером випуску криптовалют не обмеженим колом суб'єктів і подальшим неконтрольованим характером їх використання Банк Росії буде розглядати угоди з використанням bitcoin як потенційну залученість учасників в здійсненні сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Генпрокуратура Росії підтримала регулятора грошового ринку, роз'яснивши, що єдиним законним платіжним засобом на території країни є російський рубль, і, відповідно, емісія будь-яких інших інструментів та їх використання знаходяться поза законом.

У Фінляндії bitcoin розглядається не як валюта, а як «сировинний товар», у Естонії взагалі відмовляються

від його використання [3].

Проаналізувавши новини за останні кілька років, можна стверджувати, що криптовалюта bitcoin не тільки активно входить у фінансову сферу провідних країн світу, а й проникає в інші сфери життя, а країни світу все частіше і ширше використовувати систему bitcoin.

Наприклад, керівництво німецької біржі Bitcoin.de, повідомило про початок співпраці з інноваційним вітчизняним банком Fidor. У компанії стверджують, що Bitcoin.de стала першим майданчиком для проведення торгів у криптовалюти, яка приєдналась до класичної банківської системи. Представники Bitcoin.de зазначають, що такий крок дозволить істотно прискорити операції з криптовалютою. Так, конвертація bitcoin в євро тепер буде займати всього кілька секунд. Для цього обидва учасники угоди повинні мати рахунок в зазначеному банку. Крім швидкості транзакцій, це партнерство забезпечить користувачів додатковим рівнем безпеки. Всі кошти користувачів, які купують криптовалюту на Bitcoin.de, зберігатимуться на рахунках німецької фінансової установи Fidor.

А муніципальна сервісна компанія Ганновера «Enercity Hannover AG», що надає цілому регіону електрику, газ, центральне опалення і питну воду і вважається однією із десяти найбільших енергетичних компаній в Німеччині, буде приймати криптовалюту через світову цифрову платіжну систему, впроваджену завдяки співпраці з PEY GmbH в Ганновері. PEY дозволяє купувати bitcoin безпосередньо, прив'язавши банківський рахунок користувача через SEPA Direct Debit. Таке партнерство дозволить людям дистанційно сплачувати за газ, воду, ітд, використовуючи bitcoin.

В жовтні 2013 року в Канаді року було вперше встановлено банкомат з обміну bitcoin - Robocoin. За один місяць за допомогою апарату було скоєно близько 1500 операцій обсягом понад 1 мільйон канадських доларів. Згодом у листопаді 2013 року банкомат по прийому bitcoin з'явився в Швеції, в офісі компанії Safello в Стокгольмі. У Чехії bitcoin можна розплатитися в деяких магазинах роздрібною торгівлі, оплатити доставку їжі і навіть придбати нерухомість. У США два найбільших розважально-ігрових комп-лекси також дозволили своїм клієнтам розплачуватися даною криптовалютою. У Польщі мобільний оператор T-Mobile дозволяє своїм абонентам поповнювати рахунок за допомогою криптовалюти, про що компанія повідомила наприкінці лютого 2015 р. Крім того, як заохочення компанія дарує безкоштовно 20% хвилин клієнтам, які поповнили рахунок криптовалютою [3].

У Швейцарії, в місті Цуг, з 1 липня 2016 року в приймають bitcoin на державному рівні. Так, жителі м. Цуг тепер можуть офіційно розраховуватися за громадські послуги в bitcoin. Система bitcoin активно й стрімко розповсюджується на всі континенти. Так, жителі австралійського міста Лонгстон займаються створенням закритої економічної системи на основі криптовалюти bitcoin. У місті з населенням 106 тис. чол. буде створена бізнес-мережа, в якій можна буде одночасно заробляти і витратити криптовалюту, що автоматично виключить з обороту австралійські долари. Першими на розрахунки в криптовалюти

перейдуть торгові мережі, які приймають цифрові платежі. Поступово bitcoin почнуть приймати всі торговці міста. Велика частина криптовалюти залишатиметься всередині міста, для того, щоб оцінити переваги та недоліки закритої bitcoin-економіки. Дослідження та зацікавлення системою bitcoin торкнулось не тільки наукового рівня, а й економічного. Відтак, ще в 2013 році університет Нікосії(приватна освітня установа) став першим університетом, який зробив цей рішучий крок та оголосив про початок прийому платежів в bitcoin, водночас рекламуючи нову спеціальність «Магістр наук в галузі цифрових валют».

Слідом за цією подією у 2014 році Камбрійській університет, розташованого в Великобританії, оголосив про початок прийому оплати в bitcoin від студентів, які вивчають альтернативні валюти і криптовалюту. Це означало, що Камбрійській університет став першим державним вищим навчальним закладом, що дозволив студентам оплачувати своє навчання в bitcoin. Університет планував конвертувати отримані bitcoin в фунти стерлінги відразу після оплати. Таким чином, були знижені ризики, викликані сильною волатильністю курсу bitcoin. Представники Королівського коледжу США заявили, що рішення приймати bitcoin відповідає ключовим принципам закладу, на які в свою чергу вплинули Білль про права і Конституція США. У коледжі вважають, що bitcoin розширює права і можливості людей, тому його використання в якості платіжного засобу зможе частково вирішити боргові проблеми, що так гостро перед студентами вищих навчальних закладів [3].

Звісно, проаналізувавши спроби регулювання обігу криптовалют в різних країнах світу для досягнення економічної ефективності, варто розглянути позицію України щодо явища криптовалюти, зокрема bitcoin. У зв'язку зі зростаючою популярністю «крипто-валют» (насамперед bitcoin) асоціація «Українська спілка учасників платіжного ринку» звернулася до Національного банку України за роз'ясненням щодо можливості використання цього виду криптовалюти [5]. Національний банк України повідомив, що законодавство України не містить визначення «криптовалюта». Відповідно до частини 1 пункту 9.3 статті 9 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»[4] платіжні організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури. Однак випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк. Банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення. Банк, який має намір здійснювати випуск електронних грошей, зобов'язаний до початку їх випуску узгодити з Національним банком України правила використання електронних грошей у порядку, встановленому нормативно-правовим актом Національного банку України. Зазначеним нормативно-правовим актом Національного банку України є Положення про електронні гроші в Україні. А до

Національного банку України не зверталися банки та інші юридичні особи щодо реєстрації платіжної системи bitcoin або щодо узгодження правил використання електронних грошей bitcoin, дозвільні документи на діяльність платіжної системи bitcoin або документи про узгодження правил використання електронних грошей Національним банком не видавалися.

Відповідно до вимог законодавства фізичні та юридичні особи мають право здійснювати розрахунки тими електронними грошима, правила використання яких узгоджені з Національним банком України. Національний банк України також наголосив, що всі ризики за використання в розрахунках так званих «криптовалют» типу bitcoin несе учасник розрахунків.

Національний банк України як регулятор не відповідає за можливі ризики та втрати, пов'язані з використанням bitcoin [6].

Однак, після гучних заборон Вебмані та інших російських платіжних систем НБУ розглядає потенційну можливість впровадження електронної форми національної грошової одиниці з використанням технології BlockChain. Наразі в рамках проекту Cashless Economy аналізується можливість побудови на базі Національної платіжної системи "Український платіжний простір" інноваційної, високо захищеної, ефективної та гнучкої платформи, покликаної задовольнити потреби платіжного ринку країни та вирішити проблемні питання у сфері безготівкового обігу коштів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Вахрушев Д., Железов О. Криптовалюта как феномен современной информационной экономики: проблемы теоретического осмысления. Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». Выпуск 5 (24), сентябрь – октябрь 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://naukovedenie.ru>
- Германия признала Bitcoin формой денег на законодательном уровне // UFN-Review. – 2013. – № 8. – С. 3.
- Гончаренко О.С., Богаченко М.В. Особенности функционирования криптовалют на мировых финансовых рынках. Николаевский национальный университет имени В.О. Сухолинского. Глобальные та национальные проблемы экономики. Электронное научное фаховое видання. Выпуск 5. 2015. С. 826-830
- Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III //Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137 (зі змінами)
- Українська спілка учасників платіжного ринку (СУПР) рекомендує утримуватися від використання «криптовалюти» Bitcoin // Офіційний сайт Асоціації «Українська спілка учасників платіжного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ansmep.com.ua/pressroom/association-news/193-news27102.html>.
- Шепета О. В. Удосконалення нормативно-правового регулювання захисту інформації в системах електронних платежів в Україні. Глобальна організація союзницького лідерства. 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://goal-int.org/udoskonalennya-normativno-pravovogo-regulyuvannya-zaxistu-informacii-u-sistemax-elektronnix-platezhiv-v-ukraini/>

REFERENCES

- Vakhrushev D., Zhelezov O. Kriptovalyuta kak fenomen sovremennoy informatsionnoy ekonomiki: problemy teoreticheskogo osmysleniya. Internet-zhurnal «NAUKOVEDENIYE». Vypusk 5 (24), sentyabr' – oktyabr' 2014. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://naukovedenie.ru>
- Germaniya priznala Bitcoin formoy deneg na zakonodatel'nom urovne//UFN-Review.–2013.–№8.–S.3.
- Goncharenko O.S., Bogachenko M.V. Osoblivosti funktsionuvannya kriptovalyut na svitovikh finansovikh rinkakh. Mikolaïvs'kiy natsional'niy universitet imeni V.O. Sukhomlins'kogo. Global'ni ta natsional'ni problemi yekonomiki. Yelektronne naukove fakhove vidannya. Vipusk 5. 2015. S. 826-830
- Pro platizhni sistemi ta perekaz koshtiv v Ukraïni : Zakon Ukraïni vid 5 kvitnya 2001 r. № 2346-III //Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni. – 2001. – № 29. – St. 137 (zi zminami)
- Ukraïns'ka spilka uchastnikiv platizhnogo rinku (SUPR) rekomenduê utrimuvatisya vid vikoristannya «kriptovalyuti» Bitcoin // Ofitsiyniy sayt Asotsiatsii «Ukraïns'ka spilka uchastnikiv platizhnogo rinku» [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://ansmep.com.ua/pressroom/association-news/193-news27102.html>.
- Shepeta O. V. Udoskonalennya normativno-pravovogo reguluyannya zakhistu informatsii v sistemakh yelektronnikh platezhiv v Ukraïni. Global'na organizatsiya soyuznits'okogo liderstva. 2014. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu :<http://goal-int.org/udoskonalennya-normativno-pravovogo-regulyuvannya-zaxistu-informacii-u-sistemax-elektronnix-platezhiv-v-ukraini/>

Attempts of the regulation of cryptocurrency for achieving economic efficiency

V. Kavetsky

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the legislative fixing circulation and emissions of cryptocurrency in different countries. It was also analyzed the use and application of cryptocurrency «bitcoin» by individuals and legal entities in various countries. The article investigated the process of legislative fixing circulation and emission cryptocurrency in Ukraine.

Keywords: *cryptocurrency, bitcoin, emissions, economic equilibrium.*

Попытки регулирования обращения криптовалют для достижения экономической эффективности

В. Кавецкий

Аннотация. В статье проведен комплексный анализ законодательного закрепления обращения и эмиссии криптовалют в разных странах мира. Проанализировано использование и применение криптовалюты «bitcoin» физическими и юридическими лицами в разных странах мира. Исследован процесс нормотворческого закрепления обращения и эмиссии криптовалют в Украине.

Ключевые слова: *криптовалюта, bitcoin, эмиссия, экономическое равновесие.*

HISTORY

Становлення та організація діяльності Одеського університету в період румунської окупації

В. І. Остащук

Кафедра культурології та мистецтвознавства, Одеський національний політехнічний університет, м.Одеса, Україна,
Corresponding author. E-mail: ostver@mail.ru

Paper received 25.03.17; Accepted for publication 05.04.17.

Анотація: Дана стаття присвячена становленню та організації Одеського університету в період румунської окупації 1941-1944 рр. В публікації розглядаються привід та основні причини для відкриття університету, здійснення контролю за діяльністю університету, окремі аспекти взаємодії між університетом та владними структурами.

Ключові слова: окупація, Одеський університет, румунська влада, ідеологічна політика, ректор, професори.

Друга світова війна була однією з найвагомійших подій ХХ ст., що суттєво вплинула на подальший історичний розвиток людства. Звернення до її дослідження в Україні залишається актуальним і дотепер, оскільки окремі сюжети використовуються для політичних цілей, впливу на суспільну свідомість. Вкрай важливим є, у тому числі, проблеми існування окупованих територій, ідеологічні впливи. Останнє великою мірою відбивалося в освітніх та культурних аспектах життєдіяльності.

Виходячи з цього, метою даної роботи є дослідження становлення та організації Одеського університету в період румунської окупації. Для досягнення означеної мети необхідно дослідити по-перше, привід та основні причини для відкриття університету; по-друге, здійснення контролю за діяльністю університету; по-третє, з'ясувати окремі аспекти взаємодії між університетом та владними структурами. Актуальність проблеми обумовлена недостатньою вивченістю цієї сторінки історії Одеси.

На сьогодні не існує наукових розробок присвячених безпосередньо цим проблемам. Поряд з цим слід зазначити, що доба окупації вже ставала предметом досліджень радянських[1], сучасних вітчизняних[2], американських[3], румунських та молдавських[4] дослідників.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали державного архіву Одеської області, зокрема румунська періодична преса, («Одесская газета», «Одесса», «Молва»), яка виходила з перших днів окупації Трансїстрії.

Для того, щоб вирішити питання подальшої долі вищої освіти в окупованій Одесі, а також зібраних бібліотек та колекцій, які не були евакуйовані, професурою вищих навчальних закладів міста 28 жовтня 1941 р. до румунського муніципалітету було направлено делегацію у складі професора історії Бориса Варнеке, проф. астрономії Костянтина Покровського, проф. ботаніки Георгія Потапенка, доц. кафедри точних наук Сергія Білозерова та доцента географічних наук Костянтина Стамерова. Делегацію прийняв генеральний секретар міського муніципалітету Костянтин Видрашку. Під час переговорів було порушено питання про відновлення діяльності вищих та середніх навчальних закладів міста. Це стало можливим

завдяки тому, що члени делегації змогли переконати румунську адміністрацію у своїй лояльності [5]. Причиною такого кроку з боку науковців та викладачів, окрім іншого, було прагнення зберегти можливість наукової діяльності, а також цінні наукові колекції. Цю думку підтверджує той факт, що після повторного закриття 20 березня 1944 р. університету у зв'язку зі зміною воєнної ситуації та відступом німецько-румунських військ, багато викладачів і учбово-допоміжний персонал не залишили свої кафедри і зберігали цінне майно.

Відкриття університету, куди були запрошені професори і викладачі, які з тих чи інших причин залишилися в Одесі, відбулося 7 грудня 1941 р., у неділю, об 11 годині ранку, в аудиторії медичного факультету [6].

Діяльність університету румунська адміністрація планувала використати для проведення певної ідеологічної політики, а саме: для легітимізації окупаційного режиму в Трансїстрії та румунізації місцевого населення. Так, професор Г. Алексану у своїй промові зазначав, що «в цей день молодь, яка отримала бойове хрещення у водах Дністра і Бугу, нащадки покоління, яке вийшло зі стін старої фортеці Могильова, щоб прокласти шлях світла і тріумфу молдавських воєвод, нащадків в лісах Немирова, де фортеця воєводи Дука пильно охороняє води Бугу – нащадки всіх цих героїчних поколінь збереглися нині в нашій провінції, щоб зігріти вистраждану душу народу» [7].

Діяльність навчального закладу повністю підпорядковувалася румунській владі. Так, до січня 1942 р. «академічною корпорацією» представників окупаційної адміністрації і наукової спільноти міста був розроблений статут університету, згідно з яким призначення на головну посаду – ректора університету – мало відбуватися винятково за затвердженням губернатора. В основу статуту було покладено законодавство Російської імперії, яке увійшло в практику університетського життя після 1905 р. [8]. Статут, забороняв будь-які студентські суспільні організації, суворо регламентував внутрішнє життя університету, поведінку студентів у громадських місцях.

Новим ректором університету став професор медицини Павло Часовников [249, арк.1]. Він народився 9 вересня 1877 р. у селищі Балтай Саратовської губернії у російській сім'ї протоієрея. Вищу освіту майбу-

тній ректор отримав на медичному факультеті Новоросійського університету [9]. Після закінчення медичного факультету університету у січні 1907 р. він був призначений позаштатним ординатором хірургічного факультету Новоросійського університету. В тому ж році став штатним ординатором клініки хірургічного факультету. У 1910 р. талановитий хірург спочатку був призначений позаштатним асистентом, пізніше – в. о. асистента тієї ж клініки. Одночасно він викладав та працював як лікар-хірург у клініці медичного факультету [623, арк.148]. У 1914-1918 рр. займав посаду хірурга нової міської лікарні. У 1923 р. став приват-доцентом, а з 1929 р. – завідуючим кафедрою госпітальної хірургії. З 1931 р. до початку війни П. Часовников завідував хірургічною факультетською клінікою, паралельно займаючись науковою діяльністю. Він був автором понад 60 наукових праць, присвячених проблемам оперативного лікування захворювань жовчних шляхів та шлунково-кишкового тракту. Посаду ректора Одеського університету займав протягом періоду окупації – 1942-1944 рр. З березня 1944 р. в Бухаресті, він прийняв румунське громадянство.

Після закінчення війни, 1947 р., П. Часовников був засуджений до 10 років виправно-трудових таборів та 5 років позбавлення прав за «зраду Батьківщині». У травні 1947 року професор отримав новий вирок: позбавлення волі на 25 років з конфіскацією майна та позбавлення прав на 5 років (стаття 58-1а). Він помер у місцях позбавлення волі 2 вересня 1954 р. 30 квітня 1991 р. за відсутності складу злочину був реабілітований.

Контроль за діяльністю університету покладался на університетський сенат (13-14 осіб), створений при ректорі. Його членами були проректори, декани факультетів та їхні заступники, а також деякі професори, затверджені губернатором за поданням ректора. Склад сенату затверджувався особисто губернатором Трансністрії Георге Алексяну. Секретар (з числа чиновників дирекції культури і просвіти) та радник сенату призначалися особисто губернатором [279, арк.201]. Посаду секретаря обійняв Павло Михайлович Кірсанов, який після приходу румунської влади змінив своє прізвища на Диспотулі [10]. Пізніше секретарем був призначений Сергій Олександрович Белецький, а в 1944 р. цю посаду зайняв Олександр Васильович Мойсев [11]. До обов'язків секретаря входив контроль за діяльністю університетської адміністрації. Радником сенату був призначений Василь Олександрович Плакунов [12].

Усі постанови ради факультетів мали бути затверджені сенатом університету, чий рішення, в свою чергу, суворо контролювалися губернатором. Правління навчального закладу займалося поточними адміністративно-господарськими справами.

Було відновлено посаду інспектора, скасовану після 1917 р. [13]. За проханням сенату університету (Протокол №53 від 15.12.42), в навчальному закладі також були запроваджені чотири посади інспекторів для нагляду за поведінкою студентів на лекціях та на

перервах [14]. Про зміст такого «нагляду» свідчить той факт, що перевірялися портфелі та сумки студентів. Студенти, у яких знаходили комуністичні матеріали, підлягали інтернуванню в табір [15].

Для контролю за науковою діяльністю, яка проводилася в університеті, було призначено двох проректорів – вірних людей нового режиму. Ці посади зайняли Іон Густавович Шеттле і Георгій Осипович Потапенко [16]. Цей факт вказує на те, що румунська адміністрація з пересторогою ставилася до наукової громадськості в університеті.

Шеттле Іон Густавович, доктор хімії, професор, народився 25 вересня 1887 р. у німецькій родині. З 1888 р. проживав у Одесі на вулиці Новосельській. 1906 р. закінчив медичний факультет університету [17]. Після завершення війни був засуджений на 5 років за «зраду Батьківщині».

Посаду проректора професор Іон Шеттле обіймав до кінця січня 1944 р. Оскільки слабке здоров'я не дозволяло йому поєднувати академічну роботу з адміністративною, на місце проректора дирекція культури призначила професора Борис Николаї, який при цьому залишався деканом політехнічного факультету. Професор Іон Шеттле, як і раніше, займався науковою і педагогічною діяльністю, читав лекції з органічної хімії на медичному факультеті і факультеті точних наук. В цей же період відбулися й інші зміни адміністративного апарату університету. Професор Гергій Потапенко, колишній декан факультету точних наук, був призначений проректором Одеського університету. Посаду декана факультету точних наук обійняв доцент Микола Васильєв [18]. Генеральний секретар Одеського університету Олександр Васильович Мойсев отримав додаткові обов'язки консультанта університету і секретаря сенату університету [19].

27 лютого 1944 р. румунське військове командування, не зважаючи на складну для них ситуацію на фронтах, санкціонувало відкриття весняного семестру. Але 20 березня 1944 р. німецька влада закрила університет, а його приміщення почали використовувати для військових потреб.

10 квітня 1944 р. Одеса була звільнена радянськими військами, а вже 21 квітня у стінах університету розпочалися заняття, хоча багато представників адміністрації періоду окупації і частина професорсько-викладацького складу евакуювалося на Захід або була репресована радянськими каральними органами.

Таким чином, приводом до відкриття університету та інших вищих навчальних закладів в окупованій Одесі було звернення до румунської влади місцевої професури. На провідні посади було призначено «своїх» людей, лояльних до окупаційної адміністрації. Діяльність навчальних закладів жорстко контролювалася на всіх рівнях – від затвердження особисто губернатором усіх рішень, що ухвалювалися в навчальному закладі, до перевірки сумок і портфелів у студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левит И.Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1.09.1939 – 19.11.1942) Кишинев, 1981. 319 с; Сторов В.Ф., Зотов Н.И. 907 дней в тылу врага. Одесса: Маяк, 1969. 74с.

2. Щетников В.П. Одесский университет:1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) // Записки исторического факультета. Одеса,1999.Вип.9. С.266–271.
3. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule.Santa Monica, 1957.296 p.
4. Verenka O. Administratia civilă română in Transnistria Chisinau, 1993; Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic si cultural: 19auq.1941 -29 ian.1944.Iasi, 2004.
5. Одесская газета. 1941. 29 октября.
6. Вказана праця. 10 декабря.
7. Вказана праця. 13 декабря.
8. Щетников В. П. Вказана праця. с.266.
9. Ф. Р. 2249.оп. 3.спр. 29. арк.76, арк.15
10. Dallin A. Вказана праця. р.54.
11. Одесская газета.1944. 25 января.
12. Ф. Р. 2249 .оп. 3. спр. 29. арк.19.
13. Ф. Р. 2274 оп. 1. спр. 233.арк.348
14. Там само. арк.411
15. Там само.арк.258
16. Dallin A. Вказана праця.р.60
17. Ф. Р. 2249 оп. 3. спр. 29. арк. 17
18. Одесская газета. 1944. 7 марта.
19. Там само.

REFERENCES

1. Levit I.E. Participating of fascist Romania in aggression against the USSR. Sources, plans, realization (1.09.1939 – 19.11.1942) Kishinev. 1981. 319 p; Egorov V.F., Zotov N. 907 days in to the rear of enemy. Odessa: Lighthouse, 1969.74 p.
2. Schetnikov V.P. Odessa university:1941–1944 years (on materials of the of occupation press) of// Messages of historical faculty. Odesa,1999.V.9. pp..266–271.
3. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule.Santa Monica, 1957.296 p.
4. Verenka O. Romanian administration in Transnistria, Chisinau, 1993; Rodica Solovei ruling Transnistria activity on the social-economic and cultural: 29 19auq.1941 ian.1944.Iasi 2004.
5. The Odessa newspaper. 1941. October 29.
6. Op. cit. 10 December.
7. The Odessa newspaper. 1941. December 13th.
8. Schetnikov V.P. Odessa university.... p.266.
9. F. 2249.in. 3.Spr. 29. s.76.p.15
10. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory ...p.54.
11. The Odessa newspaper.1944. The 25th of January.
12. F.2249. in3. s. 29. p.19.
13. F. 2274 .in. 1. s. 233.p.348
14. F.2249. in3. s. 29. p.411
15. Op. cit. p.258
16. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory ...p.60
17. F. 2249 in. 3. s. 29. p. 17th
18. The Odessa newspaper. 1944. 7 March.
19. Op. cit.

Becoming and organization of activity of the Odesa university in the period of Romanian occupation

V. I. Ostashchuk

Abstract: This article is devoted becoming and organization of the Odessa university in the period of Romanian occupation 1941-1944 In a publication cause and principal reasons is examined for opening of university, control after activity of university, separate aspects of co-operation between administration of university and by the structures of power.

Keywords: *occupation, Odesa university, Romanian power, ideological policy, rector, professors.*

Становление и организация деятельности Одесского университета в период румынской оккупации

В. И. Остащук

Аннотация: Данная статья посвящена становлению и организации Одесского университета в период румынской оккупации 1941-1944 гг. В публикации рассматривается повод и основные причины для открытия университета, контроль за деятельностью университета, отдельные аспекты взаимодействия между администрацией университета и структурами власти.

Ключевые слова: *окупация, Одесский университет, румынская власть, идеологическая политика, ректор, профессора.*

Dynamics and quantitative features of formation of consumer cooperatives USSR in the second half of the 1940s - 1980's

O. S. Sydorovych

Separated Subdivision NULESU «Nizhyn Agrotechnical Institute»

Paper received 12.03.17; Accepted for publication 20.03.17.

Abstract: The article analyzes the dynamics and peculiarities of the formation of the number of members of the Soviet Ukrainian consumer cooperation in the second half of the 1940s - 1980s. In particular, basing on documentary sources undemocratic mechanisms of replenishing the number of members of consumer societies are covered. The purpose of the state was the inclusion of the rural population in the consumer co-operatives. Accordingly, the number of members of consumer cooperatives in the USSR depended on the demographic processes in Ukrainian village.

Keywords: *consumer cooperation, the number of members, peculiarities of the formation.*

Problems of economic development of modern Ukraine have many causes. One of them, in our opinion, is a weak tradition of self-organization and self-reliance of most citizens. Paternalistic relationship of people with the authorities was purposefully trained within seventy years of Ukrainian stay under the Soviet governance. The experience of the cooperative movement in those years was distorted and consumer cooperatives developed entirely in line with government policy. Therefore, the study of the dynamics and peculiarities of the formation of number of members of consumer cooperation will allow us to better understand the mechanisms of a totalitarian system in cooperation.

In the modern era the history of consumer cooperatives studied M. Aliman, S. Heley, T. Onipko and others [1], [2]. However, in their writings peculiarities of the formation and dynamics of the number of members of consumer cooperatives were not the subject of a separate study.

The basis of the whole structure of consumer cooperatives were members-shareholders. Work on renewal of the personnel of rural consumer societies started in the first months after the end of World War II. According to the existing legislation at the time membership in rural consumer societies was voluntary; consumer societies formed of the citizens wishing to create them own initiative and free will.

They were created based on recruiting and regulatory procedure, ie their organization did not need the permission of state authorities or court [3, p. 36]. Also, the law did not oblige the companies to unite on a territorial basis in district and regional unions (regional and district consumer unions), or to join the existing unions.

However, despite the principle of voluntariness local and party authorities took the direction of the involvement of the adult rural population into the co-operation. So, in fact, the district consumer unions and consumer companies conducted active work on continuous cooperation in rural areas almost immediately after the liberation of Ukraine. According to the special resolution of the Government the task was to have been executed by the end of 1946. For its implementation the Komsomol was suggested to be involved [4, pp. 26]. Also the homestead detours of the farmers carried out as well as collation of lists of shareholders with lists of village councils [5, pp. 94]. Then, starting from 1 January 1962, the collectors of shares were set a fee of 2% of the collected funds and 3% of the money collected over the plan [6, p. 32]. In addition,

the collectors were encouraged by awards, diplomas and gratitude.

Further plans for co-operation and in accordance accumulating of shares became indispensable element of functioning of consumer associations and unions. These plans in forms of directive were driven through the hierarchical vertical to the structure of grassroots (rural consumer society). And it happened with periodic refinement, not only in terms of the calendar year, but also - quarters and months [7, pp. 324], [8, pp. 3] And the result was not slow, annually the number of members shareholders of consumer cooperation in the USSR was growing. Already in 1963 the number of members of USSR consumer cooperatives were 13 million 398 thousand people [9, pp. 132], representing 81.3% of the total rural adult population of the Ukrainian SSR. In some regions, the figure was even higher. Thus, the highest percentage of co-operation was achieved in the Vinnytsia region (93.6%), the Cherkasy region (92.4), the Khmelnytsky region (90.7%) and the Chernihiv region (90%) [10, p. 29].

Quite often the practice of share collecting received signs of public events involving primarily the party and the Komsomol asset. Thus, in 1964 the Komsomols of the Shchors farm from the Tarashcha district of Kyiv region at their meeting adopted an appeal to all scouts and young people to become shareholders of the district consumer cooperatives and to support consumer associations in cooperating the population and gathering shares. In February of the same year the secondary school teachers of Mliy of Korsun-Shevchenko district of Cherkassy region appealed to all teachers of the region with a call to join the cooperation and to inform the population systematically about the role of consumer cooperatives. In May 1963, the Bureau of Agriculture Zhytomyr Regional Committee of the Communist Party and Executive Committee discussed and approved the appeal of the members of "Bolshevik" to all farmers to join the consumer cooperatives and to pay membership fees in advance. Similar actions took place in this period throughout Ukraine [10, p. 31].

The share fund of the consumer cooperation in Ukraine also increased according to the number of shareholders. Thus, this index increased from 88.7 in 1959 to 142.8 million rubles in 1966 as a result of numerical growth of cooperators in the republic caused, primarily, by increasing activity in the direction of local party and Soviet authorities which applying various forms of administrative pressure helped the cooperative functionaries to involve

the rural population to the cooperation. As a result, in mid 1960s in a number of villages, including Zalistsyah and Bryk of the Kremens district, Plotychi of the Berezhany district of Ternopil region formally the total adult population were cooperated, and in the republic, the figure was 91% [1, p. 319].

However, it is not necessary to fully trust the official statistics. The growing number of cooperatives was partly caused by manipulations of grassroots link - the consumer society, from which the unconditional performance of the targets was required. Rural cooperatives quite often implemented the brands of share contribution to all the buyers of cooperative stores. The consolidation of consumer societies also did not contribute to the growth of interest of the ordinary members in activity of their cooperatives [1, p. 299].

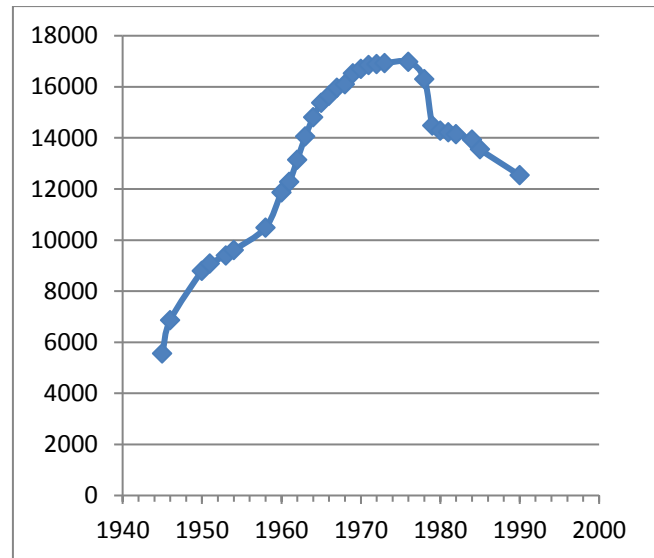
The number of shareholders members of consumer cooperatives in the studied period had been actually growing steadily until the end of the 1970s. By the end of the ninth Five-Year Plan the USSR consumer cooperatives had been serving 24.5 million people, including 19.2 million of rural population and 5.3 million people of urban population. During this period Ukoopspilka numbered about 17 million of shareholders [2, p. 749].

Thereafter, the process of depopulation of villages caused primarily by young people leaving to cities and industrial centers led to an annual reduction of the shareholders of Ukoopspilka. Thus, in 1976 the number of shareholders in the system was 16 million. 974 thousand people, and in 1990 their number decreased to 12 mln. 236 thousand [11, pp. 1], [1, p. 350]. The cooperative system served 22 million. Of urban and rural residents that year, that made up 42, 5% of the population of the Ukrainian SSR [1, p. 350].

These trends are generalized in the following schedule.

Dynamics of the number of members shareholders of the USSR consumer cooperatives (1945-1990 years)

[12, pp. 2; 13, pp. 3; 14, pp. 15; 15, pp. 29; 16, pp. 45; 17, pp. 3; 18, pp. 1; 19, pp. 1.; 20, pp. 33; 21, pp. 3; 22, pp. 18; 23, pp. 2; 24, pp. 13; 28, pp. 1829, pp. 14; 30, pp. 16; 31, pp. 15; 32, pp. 1; 33, pp. 121; 34, pp. 2; 35, pp. 2; 36, pp. 134; 37, pp. 126; 38, pp. 134; 39, pp. 1; 1, p. 350]

Thus, the methods which formed the number of members of consumer cooperatives were undemocratic and far removed from the principles of voluntarism and self-organization, which are the basis of the cooperative movement. The state in this period took a course on continuous cooperation of the adult rural population. Therefore, the total number of members of consumer associations directly depended upon the number of villagers. So all demographic processes in the Ukrainian village influenced the dynamics of the number of members of consumer cooperatives.

ЛИТЕРАТУРА

1. Історія споживчої кооперації України: підручник [для студентів кооперативних вузів] / [Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін.]. – Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. – 383 с.
2. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення [Текст]: монографія / [М. Аліман та ін. ; за заг. ред. С. Гелей]. – Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 972 с.
3. Гликин Я.С. Правовое регулирование деятельности советской потребительской кооперации / Яков Семенович Гликин. – М.: Экономика, 1967. – 168 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 296, оп. 8, спр. 167
5. Державний архів Чернігівської області, ф. 2569, оп. 1, спр. 2458
6. Справочник председателя правления потребительского общества / Сост.; С.Г.Сиденко, Ш.В.Опельбаум, П.И.Вархин. – М.: Изд-во Центросоюза, 1963. – 479 с.
7. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області (далі – НВ ДАЧО), ф. 6334, оп. 2, спр. 23
8. НВ ДАЧО, ф. 6334, оп. 2, спр. 41
9. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2202
10. Кушнарев В. Опыт кооперирования и сбора паевых взносов // Советская потребительская кооперация / отв. ред. Кистанов Я.А., журнал № 4. – М.: Изд-во Центросоюз, 1964. – 29 с.
11. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4518

12. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 108
13. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 176
14. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 550
15. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 708
16. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 823
17. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 1528
18. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 1685
19. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 1882
20. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2069
21. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2237
22. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2415
23. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2602
24. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2833
25. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3014
26. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3185
27. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3359
28. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3562
29. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3746
30. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3956
31. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4122
32. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4518
33. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4643
34. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4709
35. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4775
36. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4835
37. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4874
38. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4910

39. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4946

REFERENCES

1. Aliman M. V., Babenko S. G., Gelej S. D., Goncharuk Ya. A., Ly`xolat Ye. O., Pastushenko R. Ya. at al. (1996) Istoriya spozhy`vchoyi kooperaciyi Ukrayiny` [History of Consumer Cooperatives in Ukraine]. L`viv : Ukoopspilka (in Ukrainian)
2. Aliman M. V., Gelej S. D. at al. (2013) Spozhy`vcha kooperaciya Ukrayiny` [Consumer's cooperation in Ukraine] L`viv: Vy`d-vo L`viv. komercz. Akad (in Ukrainian)
3. Glikin Ya.S. (1967) Pravovoe regulirovanie deyatelnosti sovetskoy potrebitelskoy kooperatsii [Legal regulation of activity of the Soviet consumer cooperatives]. Moscow: Ekonomika (in Russian)
4. Central`ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv vlady` ta upravlinnya Ukrayiny` (dali CzDAVO) [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine (further TsDAVO)], f. 296, op. 8, spr. 167 (in Ukrainian)
5. Derzhavny`j arxiv Chernigivs`koyi oblasti [State Archives of Chernihiv region (further DACHO)], f. 2569, op. 1, spr. 2458 (in Ukrainian)
6. S.G.Sidenko, Sh.V.Opelbaum at al. (1967) Spravochnik predsedatelya pravleniya potrebitelskogo oschestva [Directory of chairman of the board of the consumer society]. Moscow: Centrosyuz (in Russian)
7. Nizhinskiy viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti [Nijinsky department of the State Archives of Chernihiv region (further – NV DACHO)], f. 6334, op. 2, spr. 23 (in Ukrainian)
8. NV DACHO, f. 6334, op. 2, spr. 41 (in Ukrainian)
9. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2202 (in Ukrainian)
10. Kushnarev V. (1967) Opyit kooperirovaniya i sbora paevyih vzosov [The experience of co-operation and acquisition of shares]. Soviet consumer cooperatives, 4, 29-30. (in Russian)
11. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4518 (in Ukrainian)
12. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 108 (in Ukrainian)
13. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 176 (in Ukrainian)
14. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 550 (in Ukrainian)
15. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 708 (in Ukrainian)
16. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 823 (in Ukrainian)
17. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 1528 (in Ukrainian)
18. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 1685 (in Ukrainian)
19. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 1882 (in Ukrainian)
20. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2069 (in Ukrainian)
21. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2237 (in Ukrainian)
22. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2415 (in Ukrainian)
23. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2602 (in Ukrainian)
24. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 2833 (in Ukrainian)
25. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3014 (in Ukrainian)
26. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3185 (in Ukrainian)
27. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3359 (in Ukrainian)
28. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3562 (in Ukrainian)
29. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3746 (in Ukrainian)
30. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3956 (in Ukrainian)
31. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4122 (in Ukrainian)
32. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4518 (in Ukrainian)
33. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4643 (in Ukrainian)
34. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4709 (in Ukrainian)
35. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4775 (in Ukrainian)
36. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4835 (in Ukrainian)
37. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4874 (in Ukrainian)
38. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4910 (in Ukrainian)
39. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4946 (in Ukrainian)

Динамика и особенности формирования количественного состава потребительской кооперации УССР во второй половине 1940-1980-ых годах

О. С. Сидорович

Аннотация: В статье анализируется динамика и особенности формирования количественного состава потребительской кооперации советской Украины во второй половине 1940-ых – 1980-ых годах. В частности, на основе документальных источников показано недемократические механизмы пополнения количественного состава потребительских обществ. Целью государства было включение в потребительскую кооперацию всего сельского населения. Соответственно количество членов потребительской кооперации в УССР зависело от демографических процессов в украинском селе.

Ключевые слова: потребительская кооперация, количественный состав, особенности формирования.

LITERATURE STUDIES

Mythologems of Primordial Elements in the Novel “Yuliia’s and Herman’s Dreams” by Halyna Pahutiak

H. I. Bokshan

Kherson State University, Kherson, Ukraine

Paper received 06.05.17; Accepted for publication 15.05.17.

Abstract. The purpose of the paper is to characterize the peculiarities of resemantizing mythologems of primordial elements in H. Pahutiak’s literary work. The specific features of the author’s mythological thinking in the novel “Yuliia’s and Herman’s dreams” manifest themselves in transforming cosmogonic and eschatological myths; in using oneiric techniques for actualizing the archetypal images representing the mythologems of primordial elements; in broadening the semantic coverage of these images by adding occasional meanings to traditional ones.

Keywords: *allusive correlation, ambivalent semantics, mythologems of primordial elements, neo-mythologism, oneiric visions*

Halyna Pahutiak’s novelette “Children”, included in her debut book of the same name (1982), revealed the author’s inclination to depict traumatic effects of the civilization’s crisis. In this work the author originally interpreted the destruction of the children’s world by the war resemantizing the biblical story about Adam and Eve. In the 21st century H. Pahutiak goes back to the theme of the Second World War: her novel “Yuliia’s and Herman’s dreams” (2011) represents a neomythological interpretation of Kenigsberg’s tragic destiny. In “Kenigsberg diary” the writer connects the fatal events of the past with the present crisis of humanity: “The tragedy of the city deprived of its name, dwellers, buildings does resemble the tragedy of a modern man who has been deprived of his personality and given illusions, phantoms instead of it” [16, p. 191].

The specifics of reflecting tragic experiences of the war in H. Pahutiak’s works was studied by I. Bila (analysis of the motif of lost childhood in the novelette “Children”) [5], N. Bukina (explanation of the peculiarities of “gothic discourse” in the novel “Yuliia’s and Herman’s dreams”) [6], M. Zhulynskyi (characteristics of “profound psychological analysis of a person’s complicated inner states” in the writer’s first book) [20, p. 111] and by other scientists and literary critics. The peculiarity of neomythologism in the novel “Yuliia’s and Herman’s dreams” has not been a subject of a separate research paper yet, and this fact stipulates the topicality of the chosen theme.

The purpose of the research is to characterize the specifics of neomythological interpretation of Kenigsberg’s tragic destiny in H. Pahutiak’s novel “Yuliia’s and Herman’s dreams” and determine the peculiarities of resemantizing mythologems of primordial elements in this literary work.

In neomythological works “dreams are quite often used as constructive techniques aimed at recreating primordial archaic mythological meanings” [19]. In the essays, which we use as hermeneutic keys to the writer’s literary works, H. Pahutiak maintains that her “real life is dreams” [16, p. 196]. Thus, we have the reason to assume that the oneiric intertexts reflect the specifics of her mythological thinking in the most vivid way. The writer comments on the compositional characteristics of her novel in “Kenigsberg diary”: “<...> I have chosen the form of dreams for my novel, because they are more real than reality itself, and more truthful. These dreams are caused by the unbearable existence” [16, p. 244]. H. Pahutiak explains “the movement

towards mythical depiction of Kenigsberg” as “the manifestation of creative consciousness” [16, p. 278]. The writer directs her artistic energy towards repeating the original cosmogonic act and rebuilding Kenigsberg’s world using four primordial elements to overcome the chaos, caused by the war.

Conceptual significance in H. Pahutiak’s literary works is ascribed to the idea of Universal harmony, which implies harmonious coexistence of nature and humans and also living in accordance with fundamental natural principles. In the writer’s axiology primordial elements have exceptional value, because they possess psychotherapeutic features: “This has always saved me – going back to the simplest things: earth, water, stone. Restoration of connections between them and myself” [16, p. 278]. The writer’s imagination made the main characters of the novel “Yuliia’s and Herman’s dreams” learn the fundamental sense of these principles under tragic circumstances. Having found herself in the underground bunker of burning Kenigsberg, the main character acknowledges that “she has light, water and food. Everything, which is necessary for life” [17, p. 100].

The mythologem of fire in the novel is embodied in the images of a flame, a bonfire, a magic lantern and ash. Herman has dreams visualizing a horrible picture of Kenigsberg on fire, associated with the destruction of Sodom and Gomorrah, the ruins of Carthage and Pompeii and Dante’s inferno. The semantics of fire in this context correlates with the motif of punishing for sins. The fire in the city situated on the river bank reveals the semantics of mythological chaos, because it is mostly concretized as “non-organized interaction of water and fire” [15]. The image of the city on fire in Herman’s dreams acquires the function of “oneiric anticipation” [13, p. 80], since it predicts that “Kenigsberg will soon turn to a fiery hell” [17, p. 56]. Herman’s prophetic dreams actualize the allusion to the Swedish philosopher E. Swedenborg’s prediction about the fire in Stockholm at the end of 1759, connecting the oneiric intertext of the novel with the cultural-historical intertext. In “Yuliia’s and Herman’s dreams” there are episodes about the spiritual seances, associated with the mystic voices and visions of Swedenborg, who claimed that he “heard and saw spiritual beings” and “had experiences of hearing and seeing things that others could not” [12, p. 8]. In this way the mystical atmosphere of the novel is emphasized, but it does not become dominant. H. Pahutiak underlines that this “novel has

to be psychological, and not historical or mystical" [16, p. 259].

Accentuating psychologism as a genre-marking feature, the writer encourages the readers to involve psychoanalytic explanations into decoding the images of the novel. Realizing mystical and prophetic character of his dreams, Herman accepts that fire and destruction are also "explained as anxiety. The reasons of it were understandable: the changes, his new life, loneliness and something like that" [17, p. 115]. Psychoanalytic semantics of fire is realized through the images of the people from Herman's visions: in their eyes "under the ash of despair there was a burning fire of obsession" [17, p. 141]. Using the semantics of primordial elements allows for detecting emotional stress in the characteristics of Yuliia: "there is no enough water to put out the fire in her heart" [17, p. 26]. Herman's nervous exhaustion, his "burn-out", is accentuated by the literary detail, connected with the image of fire: "<...> he will be able to wash off the ash from his soul and calm down a bit" [17, p. 169].

The ruin of Kenigsberg is accentuated as punishment which is connected with the image of "the fiery circle of death": "The whole Germany is surrounded by the circle of retribution, which is narrowing" [17, p. 48]. This image correlates with the semantics of eschatological myths which "express the same archaic and extremely widespread idea of the progressive "degradation" of a Cosmos, necessitating its periodical destruction and re-creation" [8, p. 60]. Apocalyptic rhetoric is concentrated in the inner monologue of Yuliia's grandfather, representing Kenigsberg as Hell: "<...> ten years of my life were stolen by the world, inflamed by hate and desire for power. <...> The world is absurd, the world is deceitful, the world is evil" [17, p. 52]. In this context the image of fire acquires symbolic meaning of the hellfire, emphasized by the allusions to "The Divine Comedy" by Dante.

The image of ash in Herman's dreams highlights the semantics of fire as a destructive force and the idea of the wages of sins. However the allusive connection with the biblical image of Job suggests another explanation of it: the fire in Kenigsberg could be considered not only as punishment for sins but also as a trial of patience and faithfulness. In "Kenigsberg diary" this city is represented as the core of humanity and high culture of the Age of Enlightenment, that is reflected in I. Kant's works. In her essays H. Pahutiak often appeals to the philosopher's ethics, and Kenigsberg being his native city is the place where his moral theory was developed. Thus, Prussia as a former cultural centre of Europe is more associated with the image of righteous Job, than with that of a sinner. H. Pahutiak's conclusion appears to be significant in this context: "If Prussia still existed, the world might not be slipping so quickly into the abyss of moral and cultural destruction" [16, p. 197].

In connection with the image of Yuliia the mythologem of fire reveals the semantics of life-giving warmth and light: being in the basement the girl had to burn books to warm her grandfather and herself. Overcoming her moral scruples, Yuliia sacrificed only those books "which did not evoke any feelings" [16, p. 26]. H. Pahutiak resemantizes the symbolic image of the book: in her interpretation it acquires an additional occasional meaning of a source of life-giving warmth. In the world destroyed by war books

stop being a universal symbol of culture, therefore the act of burning them by the Russian soldiers reflects the decline of civilization, its cultural crisis: "Their fire was partly the fire of hate, because they could read neither Latin nor German. Wardrobes, ceilings, desks produced more warmth, but it was more pleasant to watch the pages with a gothic font writhing in the flame" [17, p. 26–27].

The image of a burning Kenigsberg bakery "where rolls and cakes have been baked for tens of years" [17, p. 49] emphasizes the ambivalent symbolism of fire as a life-giving and destructive substance, "cooking and apocalypse" [3, p. 7]. The ambivalent semantics of fire is also articulated in Herman's reflections: "Now he feels the difference between the fire burning and the fire warming" [17, p. 111].

The mythologem of fire is represented by the image of the magic lantern, the object of Yuliia's appeal: "Good night to you, Lantern, God's lamp, because only God's lamp can shine so long" [17, p. 111]. The semantics of light realized through this image acquires sacred character. H. Pahutiak's comments in "Kenigsberg diary" allow for interpreting the semantics of light using a psychoanalytic approach: "People have inner light which must appear in the dark. It is a sign of their freedom and independence" [16, p. 241]. Yuliia meant the inner light, speaking that "she could live long without food and water, but she could not live without light" [17, p. 104]. The image of the lantern also emphasizes the character's moving towards true values, because it "symbolizes individual life in the face of cosmic existence, transitory fact in the face of eternal truth, 'distraction' in the face of essence" [7, p. 180].

The mythologem of water is traditionally associated with a female element, therefore the aquatic images in H. Pahutiak's novel are mostly correlated with the image of Yuliia. G. Bachelard writes: "The human mind has claimed for water one of its highest values – the value of purity" [4, p. 14]. Using traditional mythosemantics of water in the novel, the writer adds a contextual antithetical meaning to it, emphasizing the ability of war to destroy basic things of life: "In this water there is all the dirt of the war: ash, dust, blood, urine" [17, p. 53]. However H. Pahutiak accentuates the ability of water to cleanse and restore itself, emphasizing its primary fundamental meaning: "In the dead silence of the motionless cellar the dirt of water can settle and it will turn to something necessary" [17, p. 53]. The theme of purity and impurity of water, analyzed by G. Bachelard, is originally interpreted by H. Pahutiak in the image of the underground lake: "It might be the purest water in the world. And it might be poison" [17, p. 132]. Water metamorphism which symbolizes impermanence and changeability is reflected in the antithetic aquatic images: "<...> a stream flowing from a gorge to a wide plain and not finding anything to join turns to a fusty bog" [17, p. 39].

Since primordial elements are gender-related, the following G. Bachelard's reflections acquire special significance for our research: "Water is the profound organic symbol of woman who can only weep about her pain and whose eyes are easily "drowned in tears" [4, p. 82]. The described "female" essence of water is accumulated in the main character's dreams: "Tears were pouring down Yuliia's face, she was drowning in her own tears and flowing together with the sea of tears. The sky and the low horizon marked the edge of the world, endless water, where ships

of hope had sunk" [17, p. 164]. The "female" nature of water is highlighted in the writer's reflections about the river which has taught her freedom, resistance and independence, formed her character: "<...> I could not be the one I am without the Bystrytsia" [18, p. 16]. The archetypal image of the River is characteristic of H. Pahutiak's works.

The main characters of the novel "Yuliia's and Herman's dreams" have no parents, and it should be stressed that the semantics of the mythologem of water related to them correlates with the Mother archetype. Emphasizing "motherhood" of water, G. Bachelard's writes: "Water rocks us. Water puts us to sleep. Water gives us back our mother" ([4, p. 131]. Depressed by his childhood memories, Herman walked around Kenigsberg and found consolation and tranquility near the water: "His childish fear dissolved in the huge mass of water like a pinch of salt, and in the middle of the river there was blueness" [17, p. 38]. The image of milk also represents the mythologem of water: "Warm milk of dream" [17, p. 109] protects Yuliia from the unbearable reality, nourishes and gives her support like Mother.

In Yuliia's oneiric visions the mythologem of water is represented by the image of the sea "with its bitter water and restless soul" [17, p. 124]. Such dreams reveal the girl's anxiety, her fear of the unknown. G. Bachelard accentuates hostile features of seawater and considers stormy water to represent not a female but a male element [4, p. 9].

The mythologem of water in H. Pahutiak's novel is connected with the images of swans which acquire the meaning of ominous symbols in correlation with Sophia's death in the river: "<...> there was something sinister in the fast and purposeful movement of their chests cutting the water" [17, p. 130]. Such interpretation of these ornithological images is similar to their meaning in Germanic mythology: the ancient Germanic people believed swans to be the embodiments of dead girls' souls. Furthermore, a swan is considered one of "the essential symbols of the mystic journey to the other world" [7, p. 322].

The mythologem of earth in the novel is embodied in the images of a basement, a cave, sacred stones and farmlands. At first Yuliia hides from the horrors of the war in the basement serving her as a shelter and its image acquires the semantics of a mother's womb: "It was dry and warm, nothing threatened her here" [17, p. 100]. On the other hand, correlating with the images of dead people in Kenigsberg, the mythologem of earth accumulates the semantics of eternal shelter. In his inner monologue Yuliia's grandfather identifies the basement with the place of burial: "There is a real crypt" [17, p. 23]. The semantics of eternal shelter is realized through the image of the cave with dead bodies found by Yuliia in her underground wandering. It is expedient to refer to M. Jakubczak's work: "The examples of the opposite face of Mother-Earth <...> are the symbolic representations of Earth as a grotto, a cave and also a cemetery, a tomb" [11, p. 38]. The cave is represented as the Country of the dead in Herman's oneiric visions. Yuliia takes the dead people for the sleeping ones and it accentuates the semantics of dream as eternal rest and evokes allusive relations to the mythological images of the brothers Hypnos and Thanatos: "Death is a dream" [17, p. 27].

The cave acquires character of the Shelter, the Kingdom (recurrent topoi in H. Pahutiak's prose) for Yuliia. The image of the door in this context symbolizes a passageway

between two worlds: "This door is for those who have no other place to go" [17, p. 56]. Developing the idea of different worlds in her literary works H. Pahutiak mentions: "I have always been attracted by old caves as an entrance to another world. The perception of the time which is not subject to the Sun" [16, p. 281]. Temporal peculiarities of the cave are perceived by Yuliia: "<...> the underground time differs from that on the surface" [17, p. 143]. The girl's being in the cave with water can be interpreted as a trial in the rite of initiation. Her getting out of the cave respectively actualizes the motif of "birth from the womb of Mother-Earth" [11, p. 54], which is correlated with the beginning of a new life for Yulia in H. Pahutiak's novel. The features of the rite of passage are traced in the act of the old man's handing the keys over to his granddaughter since "they are symbolic representations of initiation and knowledge" [7, p. 167].

The embodiment of the mythologem of earth is the image of sacred stones worshiped by the Baltic peoples [16, p. 277]. This image is used to generate temporal aberrations emphasizing the existence of the other reality: "If we compare the life of stone with that of humans, then the hours spent underground and centuries are equal" [17, p. 110]. M. Eliade explains mythological hierophany of stone by the fact that its stable character reveals "an absolute existence, beyond time, invulnerable to becoming" [10, p. 156]. The semantics of indestructibility and transcendence is realized through the image of the stones left after the fire in Kenigsberg: "The stones and bricks will be taken to Russia and new houses will be built of them" [17, p. 84]. In such interpretation of this image we can see the allusive correlation with the prophetic words from the Book of Habakkuk: "The stones of the wall will cry out <...>. Woe to him who builds a city with bloodshed and establishes a town by injustice!" (Chapter 2:11-12). The specific features of H. Pahutiak's mythological thinking are reflected in her animistic views about stones which the writer explicates in "Sentimental journeys through Halychyna": "They seem alive to me. I heard that stones also have hearts but they beat very slowly" [18, p. 145]. Such perception of stone, according to M. Eliade's words, is characteristic of many world myths: "If the Earth is thought of as a living and fecund Mother, all that she produces is both organic and animated, not only men and plants, but also stones and minerals" [9, p. 195].

The mythologem of earth in H. Pahutiak's novel realizes polyvalent semantics reflecting numerous earth-human relations. The interaction of various meanings is articulated by S. Krymskyi: "<...> earth is not limited to the concept of soil or humus; it is a topos for life, sacred environment, "native land", "mother-earth", Sophia beginning of life, compatriotism etc" [14, p. 17]. In the novel "Yuliia's and Herman's dreams" the mythologem of earth embodied in the image of Herman's inherited farmland reveals the semantics of a fertile element which correlates with the archaic cult of agrarian peoples: "They did not decompose soil into chemical elements, they did not know anything about nitrogen, potassium or magnesium, but rubbing a clod of soil between their fingers, they could say what it needed, what it lacked. <...> they thought that it was not good to plough it" [17, p. 149]. The prejudice against using a plough in this context can be interpreted as a respectful attitude towards Mother Earth and unwillingness to wound

her. Herman's coming back to the inherited estate – to his parent's land – acquires a symbolic meaning of ancestor veneration.

The mythologem of air associated with a male element mainly correlates with the image of flying killing machines, “murderous metal birds”, which appear in Herman's dreams. Thus in the main character's oneiric visions the semantics of the earth element is contrasted with that of the air element: the earth gives shelter and the air threatens with destruction. The sounds of thunder and wind represent the element of air. Herman names them “sky artillery” that suggests the semantics of destruction. In addition, the depiction of the “firefall” – the firework covering the full moon on the night of Sophia's death reveals the ominous meaning related to the image of fire.

Restoring the image of Kenigsberg, “reconstructing it” [16, p. 279], H. Pahutiak actualizes the cosmogonic myth with “King's mountain” as Axis Mundi. The oneiric house in G. Bachelard's works appears as a castle: “The chateau planted on the hilltop had a cluster of cellars for roots” [2, p. 56], the roots are considered as “a mysterious tree, a subterranean tree, an inverted tree” [1, p. 84]. In H. Pahutiak's novel “the cellars under the King's castle branch off in

different directions of Kenigsberg” [17, p. 101]. Thus the existence of the underground and the overground city is associated with the archetypal image of the World Tree with the inverted vertical structure: the destroyed overground Kenigsberg corresponds to the world of the dead, and its underground part gives shelter to the alive.

H. Pahutiak depicted the tragedy of Kenigsberg describing the dramatic destiny of the people related to this city, believing in their ability “to maintain their personalities even having lost their names” [16, p. 267]. Searching for the lost city the readers are made to wander through the main characters' dreams, because they “keep memories about the past when there is no trace of it” [18, p. 12]. The specific features of H. Pahutiak's mythological thinking in the novel “Yuliia's and Herman's dreams” manifest themselves in resemantizing the cosmogonic and eschatological myths; in using the oneiric technique for actualizing the archetypal images representing the mythologems of primordial elements; in broadening the semantic coverage of these images by adding occasional meanings to traditional ones. The prospects for further research lie in analysis of the writer's works as examples of neomythological prose.

REFERENCES

- Bachelard, G. *Earth and Reveries of Repose: An Essay on Images of Interiority*. Dallas: Dallas Institute Publications 2011. – 350 p.
- Bachelard, G. *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press 1994. – 241 p.
- Bachelard, G. *The Psychoanalysis of Fire*. Boston: Beacon Press 1964. – 115 p.
- Bachelard, G. *Water and Dreams: An Essay on the Imagination of Matter*. Dallas: The Dallas Institute of humanities and Culture 1983. – 213 p.
- Bila, I. The Motif of Lost Childhood (after H. Pahutiak's Novelle “Children”) // *Essential Issues of Slavic Philology: Linguistics and Literature Studies*, 2009. Vol. 21. – P. 387–392.
- Bukina, N. Gothic Otherness in Halyna Pahutiak's Novel “Yuliia's and Herman's Dreams” // *Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk*, 2014. No. 39. – P. 33–39.
- Cirlot, J.E. *A Dictionary of Symbols*. London: Routledge 2001. – 507 p.
- Eliade, M. *Myth and Reality*. Long Grove: Waveland Press 1998. – 214 p.
- Eliade, M. *Myths, Dreams and Mysteries*. New York: Harper&Row 1975. – 255 p.
- Eliade, M. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Orlando: Harcourt 1987. – 256 p.
- Jakubczak, M. *The Earth*. // *The Aesthetics of Four Primordial Elements: Earth, Water, Fire, Air*. Kraków: Universitas 2002. – P. 11–70.
- Jones, S.R., Fernyhough, C. (2008) *Talking back to the Spirits: the Voices and Visions of Emanuel Swedenborg* // *History of the Human Science*. Vol. 21 (1). [On-line] Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage publications. Available from: <http://hhs.sagepub.com/content/21/1/1.abstract>. [Accessed: 31/07/2016].
- Kachurovskiy, I. *Anticipation as an Architectonic Technique // Genres and Architectonics*. Vol. 2. Kyiv: Kyievo-Mohylanska akademiia 2008. – P. 77–86.
- Krymskiy, S. *Under Sophia's Signature*. Kyiv: Kyievo-Mohylanska akademiia 2008. – 718 p.
- Meletinskiy, Ye. *The Poetics of Myth*. [On-line] Moskva: Nauka 2000. Available from: http://royallib.com/book/meletinskiy_eleazar/poetika_mifa.htm 1. [Accessed: 06/08/2014].
- Pahutiak, H. *Kenigsberg Diary // Yuliia's and Herman's Dreams*. Kenigsberg diary. Kyiv: Yaroslaviv val 2011. – P. 187–298.
- Pahutiak, H. *Yuliia's and Herman's Dreams // Yuliia's and Herman's Dreams*. Kenigsberg diary. Kyiv: Yaroslaviv val 2011. – P. 5–186.
- Pahutiak, H. *Sentimental Journey around Halychyna*. Lviv: Piramida 2014. – 192 p.
- Pogrebnaya, Ya. *Essential Issues of Modern Mythopoeics*. [On-line] Moskva: Flinta 2011. Available from: http://royallib.com/book/pogrebnaya_yana/aktualnie_problemi_sovremennoy_mifopoetiki.html. [Accessed: 04/12/2014].
- Zhulynskiy, M. *Why did the Fox Cry on the Sunny Glade? // Pahutiak H. Children*. Kyiv: Rad. Pysmennyk 1982. – P. 5–12.

Мифологемы первостихий в романе Галины Пагутяк «Сны Юлии и Германа»

Г. И. Бокшань

Аннотация. Цель статьи – определить специфику ресемантизации мифологем первостихий в произведении Г. Пагутяк. Особенности авторского мифологического мышления в романе «Сны Юлии и Германа» проявляются в ресемантизации космогонических и эсхатологических мифов; в использовании онирических приёмов для актуализации архетипных образов, коррелирующих с мифологемами первостихий; в расширении семантического объема этих образов за счёт окказиональных значений, дополняющих традиционные.

Keywords: аллюзийная связь, амбивалентная семантика, мифологемы первостихий, неомифологизм, онирические визи.

Рецепція творчості Михайла Коцюбинського: основні стратегії та етапи

П. В. Реґрут

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

Paper received 29.03.17; Accepted for publication 08.04.17.

Анотація. У роботі у хронологічному аспекті проаналізовано зміни у сприйнятті творчого доробку Михайла Коцюбинського. Час, безумовно, – один із ключових чинників, який впливав на рецепцію тексту письменника. Зміна суспільних пріоритетів, смаків, ідеологічні рамки та обмеження – усе це внесло свої корективи в сучасне розуміння ролі Михайла Коцюбинського в українській літературі.

Ключові слова: імпресіонізм, модернізм, інтерпретація, рецептивна естетика, соціалістичний реалізм, літературний канон, шістдесятництво.

Вступ. Прикметною ознакою, з якою пов'язані проблеми у дослідженні спадщини Михайла Коцюбинського, є формування канону української літератури. У статті вказано, що такий процес відбувався тричі. За життя письменника його ототожнювали з народниками. У часи радянської влади творчість митця трактувалася у руслі соцреалістичних традицій. Сучасна літературна критика будує аналіз творчого доробку Коцюбинського на розбудові рецептивних моделей та з позицій сприймання його текстів читачами.

Короткий огляд публікацій з теми. Сучасне літературознавство цікавиться постаттю Михайла Коцюбинського як одного із ключових письменників у каноні української літератури. Стосується це і аналізу рецепції митця у різних культурних і ідеологічних стратегіях. Саме це питання є ключовим у низці літературознавчих праць проф. Ярослава Поліщука (“І ката, і героя він любив...” (2010), “Пейзаж людини” (2004), “Соцреалістична технологія возведення в класики” (2011)), проф. Соломії Павличко (“Пристрасть і їжа” (2003)). Не можна не згадати і праці, які торкаються становлення та розвитку українського модерну загалом, частиною якого, безумовно, був Михайло Коцюбинський. Актуальними у цьому плані є монографії “Українська імпресіоністична проза” (1994) Віри Агесвої, “Дискурс модернізму в українській літературі” (1999) Соломії Павличко, “Міфологічний горизонт українського модернізму” (2002) Ярослава Поліщука.

Мета – проаналізувати особливості сприйняття творчого доробку і постаті Михайла Коцюбинського в різні хронологічні етапи розвитку українського літературознавства та в різних культурних та суспільних стратегіях.

Результати. Моделювання творчості Михайла Коцюбинського на початковому етапі рецепції пройшло певний еволюційний шлях так само, як і його творчість. У цьому контексті важливого значення набуває теорія Миколи Євшана про боротьбу поколінь в українській літературі. Михайло Коцюбинський у критиці постає то як прихильник і учень реалізму Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, то як новатор стилю та техніки. Представники двох пануючих на той час напрямків – традиційного народництва та модерну – намагаються вибороти для себе постать митця. Підставами для дискусій і суперечок є особливість творчості Михайла Коцюбинського, який на початку становлення був ближчий до реалізму, але з

часом виробив яскраву нову методу письма, що дає підстави віднести його до модерністів.

У цей час була проведена неабияка робота істориками літератури: упорядковано твори, звірено їх за першодруками, зібрано унікальний архів спогадів. Побачили світ раніше не друковані роботи. Верифікації творчого феномена Михайла Коцюбинського в контексті української літератури сприяли праці Миколи Зерова “Українське письменство”, Агапія Шамрая “Творчість М. Коцюбинського в літературному оточенні”, Павла Филиповича “Розвиток психологічної новели Коцюбинського” та ін. Вони посприяли створенню постаті митця як феномена української літератури, окреслили компаративні паралелі – Коцюбинський і Чехов, Коцюбинський і Горький, Коцюбинський і Мопассан.

Другим етапом переосмислення ролі Михайла Коцюбинського та й літературної класики загалом стали 20-і роки ХХ ст. На думку Ярослава Поліщука, “доба національно-культурного відродження спонукала оцінити Коцюбинського як вітчизняного класика, етапну постать у розвитку новітньої літератури, що співвідноситься з подібними постатями в інших національних культурах” [6, с. 12].

З'являються перші праці із акцентами на імпресіонізмі у письменника, виникають тези про еволюцію таланту митця від натуралістичного реалізму до освоєння європейських технік письма. Такі маркери, що позначають белетристику Михайла Коцюбинського, зустрічаємо у сучасному літературознавстві. Тогочасна літературна критика вибудовувала поступовий, але правильний шлях у питаннях рецепції творчості митця. Проте рух до виокремлення стильових новацій був надовго призупинений наступним етапом інтерпретації творчості митця та впливом ідеологічних настанов соціалістичного реалізму.

Наступна спроба канонізації особистості Михайла Коцюбинського припадає на постреволюційний період. Прихід радянської влади з її чіткою ідеологією та усталеним творчим методом – соціалістичним реалізмом – змушував заангажованих критиків адаптувати творчість письменника до нової ідеологічної кон'юнктури. Як зазначає проф. Ярослав Поліщук, наслідки цього процесу ми відчуваємо і сьогодні, бо, якщо у академічно-науковому дискурсі домисли та спекуляції соцреалістичних критиків подолані й дискредитовані, то у науково-популярному та масово-пропагандистському надалі функціонують відшліфо-

вані тривалим ужитком маркери біографічної та творчої ідентичності письменника-класика [8, с. 62].

Варто сказати про розвиток літератури та критики у цей період. Літературний процес зазнав чіткого маркування. Особливості його розвитку пов'язували із загостренням класової боротьби в Україні на межі століть. Науковці наголошують на протистоянні двох взаємно заперечних тенденцій: революційної демократії, яку представляли Іван Франко, Павло Грабовський, Леся Українка та Михайло Коцюбинський, та тенденції української буржуазії в особі її націоналістичних репрезентантів – Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколи Вороного. Головними функціями, які мусила виконувати література, вважали боротьбу проти соціального та національного гніту, відстоювання революційних ідей, інтересів трудового народу. Модернізм з властивою йому тенденцією – націоналізмом – вважався занепадницькою течією.

У цей період виникають соціологічні спрощення в рецепції Коцюбинського. Із запровадженням соцреалізму як єдиного догмату та нової доктрини розвитку літератури у працях науковців (О. Дорошкевича, І. Стебуна та ін.) з'являються акценти на стереотипізацію постаті та творчого доробку письменника. “Якщо спершу марксистські критики намагалися інтерпретувати твори Коцюбинського згідно зі своєю ідеологією, акцентуючи в них на проблемах соціально-станових відмінностей та класової боротьби, то вже на початку 30-х років вони йдуть далі, проголошуючи та утверджуючи догматичний образ письменника-класика, причому в ультиматному порядку, за умови ризико несприйняття інших підходів” [6, с. 13].

Погляд радянських літературознавців на стиль і метод Коцюбинського зазнав значної зміни: від цілковитого заперечення імпресіонізму письменника (П. Колесник, Ф. Приходько та ін.) до часткового (Н. Калениченко, М. Костенко та ін.) і повного визнання імпресіонізму Коцюбинського (І. Іванько, Д.С. Наливайко) як однієї із стильових течій реалістичної літератури. Процес цей пов'язаний як із переосмисленням творчості видатного прозаїка, подоланням соціологічних підходів до її оцінки, так і зі зміною розуміння самого імпресіонізму, що окреслилася в останні роки.

У 30-х роках теза про імпресіонізм зазнала змін, і тоді стали твердити, що імпресіонізм не заважав Коцюбинському бути реалістом. Віра Агеєва наполягає на генетичному зв'язку імпресіонізму з реалізмом. Тому ці елементи наслідування чи, швидше, поєднання реалістичної та імпресіоністичної поетики час від часу з різною інтенсивністю з'являються у зрілій творчості М. Коцюбинського [1, с. 25].

У радянський період рецепції з'являється чимало праць компаративістичного спрямування. Зазначимо тільки, що порівняння, зазвичай, відбувалося із класичними російськими письменниками Максимом Горьким та Антоном Чеховим (“О.М. Горький і М.М. Коцюбинський” І.Стебуна, “Коцюбинський і Горький” Н.Жук, “Коцюбинський в гостях у Горького” Ю.Желябужського, “Новелістика Чехова й Коцюбинського” В.Звиняцковського).

Описуючи технологію радянської канонізації, Ярослав Поліщук виділяє типові ознаки, які торкалися

творчої спадщини Коцюбинського. Застосування механізмів легітимізації стосовно комуністичної доктрини відбувалось у кількох планах:

- у сфері ідейно-світоглядних орієнтацій;
- у трактуванні особистих зв'язків;
- в інтерпретації творчості [8, с. 63].

У наступні десятиліття не вдалося визволитися з-під цієї стереотипної моделі: вірність класовій боротьбі, близькість до марксизму, прагматичне значення творчості.

У 60-х роках відбувається початок кризи канонічного образу Коцюбинського на хвилі лібералізаційних процесів у СРСР. Причому зміни відбувались не в академічному літературознавстві, яке досі залишалось під ідеологічним пресом, а поза його межами. Завданням нових досліджень стало означити естетичну новизну творчості Коцюбинського. Серед них уже згадані нами праці П. Колесника та М. Коцюбинської.

З'являється нова генерація літературознавців з їхніми свіжими поглядами та певною можливістю до вільного виявлення своїх думок, яка започаткувала перелом у інтерпретації не лише творів Михайла Коцюбинського, а й літературних тенденцій загалом. Погляди та ідеї, які зустрічаємо у сучасних дослідженнях творчої спадщини письменника, свої початки беруть саме у період послаблення ідеологічного тиску та розвитку літературно-критичної думки шістдесятників.

У цей період вперше відбувається переакцентування в поглядах на творчість Михайла Коцюбинського із змістового плану на естетику. Змінюється підбір творів, які піддаються канонізації. Зручні для інтерпретації соцреалізму новели заміщуються творами, які мають мистецьку цінність. Таким чином, з ключових позицій прибирають повість “Fata morgana” та інші твори, які були зручними для канонізації соціалістичним реалізмом. Ціннісним барометром творчості письменника обирають новелу “Intermezzo”, відзначають психологічні студії Коцюбинського у новелах “Лялечка”, “На камені”, “Цвіт яблуні”.

Проте до перегляду канону справа йшла повільно, адже радянський образ класика впродовж довгого часу зазнавав незначних, косметичних змін. Про перегляд стереотипів можна говорити лише із праць Ю. Кузнецова та В. Агеєвої. Дослідники знову наголошували на імпресіоністичній поетиці майстра, виділяли її позареалістичні прийоми.

У період незалежності з'являються нові, незаангажовані спроби інтерпретувати творчість Михайла Коцюбинського. Завдяки звільненню від тиску ідеологічної системи науковці вперше відкрито починають заявляти про особливу стильову манеру письменника, наближення його творчості до зразків європейської модерної літератури ХХ ст. На зламі 1990-2000 рр. виходять у світ праці Наталки Білоцерківець, Віри Агеєвої, Соломії Павличко, Ярослава Поліщука. Вони заклали теоретичне підґрунтя для переосмислення творчості митця

Як правило, дослідники беруть до уваги пізніші твори письменника, які мають найвищу мистецьку якість. Твори раннього періоду, зазвичай, враховують лише як елемент оприявлення еволюції творчого таланту Михайла Коцюбинського, на відміну від радян-

ської критики, коли вони вважались чи не головним доробком письменника, адже дозволяли припасувати його творчість під канон соцреалізму у ідейному аспекті і заперечити модерністичні пошуки автора. Важливим у цьому руслі є акцентування на глибокому психологізмі його творів.

У 1990-х роках науковці відстежують творчість Михайла Коцюбинського як еволюцію письменника від реалістичної манери письма до яскравого імпресіоністичного стилю. Пошуки Михайла Коцюбинського Ярослав Поліщук розглядає як довгий і непростий шлях оформлення власної манери письма. Автор подає такі етапи становлення його таланту:

- перші літературні спроби (1884-1895);
- освоєння натуралістичної манери (1895-1902);
- час модерної прози (1901-1905);
- від імпресіонізму до символізму (1906-1910);
- твори останніх літ життя (1911-1913).

Професор Ярослав Поліщук окреслює творчість Михайла Коцюбинського як митця слова формулою “натуралізм – імпресіонізм – символізм”, що дає адекватне уявлення про сферу його індивідуальних пошуків: від наслідування школи старшого покоління (І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного) до засвоєння нових художніх течій європейської прози XIX ст. і вироблених ними технік письма, що впроваджувалися уже на межі сторіч і збагачували епоху модернізму.

Науковці продовжують дискусію про наслідування Коцюбинським у початковий період творчості письменників-народників (С. Павличко, Я. Поліщук). Дослідники трактують це не як недолік митця. У листі до М. Вороного Михайло Коцюбинський говорить про неминучість освоєння народної теми, адже довгі роки село, психологія селян, етнографізм були основою українського письменства. Усна народнопоетична творчість сприяла формуванню у митця особливо тонкого відчуття природи. За словами Ф. Приходька, “Коцюбинський успадкував кращі надбання української та російської реалістичної літератури, був учнем і продовжувачем Тараса Шевченка, Марка Вовчка, а також російських революційних демократів” [6, с. 65]. Відповідно не можна одразу ж відкинути цю ідею. І оскільки європейська література ставила перед тогочасною українською певні вимоги та критикувала обмеження, Коцюбинський пропонує дбати про інтелегентного читача і розвинути у літературі також філософські, соціальні, психологічні, історичні теми.

Соломія Павличко підтримує висловлену письменником думку, тому, розглядаючи у своїй праці еволюцію модернізму на українському ґрунті, заявляє, що обраний Коцюбинським та Кобилянською шлях поступу української літератури був правильним. Звідси різка критика покоління молодих митців на чолі з Миколою Вороним: “Воно не на тому терені вело війну з українофілами, на якому її треба було вести. Як це треба робити, показала Кобилянська в “Землі”, Коцюбинський у “Тінях забутих предків”, Леся Українка в “Лісовій пісні”, Стефаник у новелах. Отже, нове покоління мало використати спочатку скарби, закладені в народному житті, а не будувати одразу нову літературу” [5, с. 439].

На сьогодні вектори пошуків вихідної точки еволюції стилю митця спрямовані на Захід та Північ. У дослідженнях знаходимо порівняння із скандинавськими (Кнут Гамсун, Генрік Ібсен), французькими (Еміль Золя, Гі де Мопассан), австрійськими (Артур Шніцлер) письменниками, якими у молоді роки захоплювався Михайло Коцюбинський. Віднайдення подібного зв'язку – чи не найголовніший доказ європейськості української літератури.

Пострадянська критика опирається у своїх підходах на аналіз літературного твору як об'єкта сприйняття читачем. Відповідно значну увагу приділено побудові рецептивних моделей творчості Михайла Коцюбинського. Адже найчастіше головними об'єктами досліджень, безумовно, є літературний текст та особа автора. Відповідно літературний процес сприймається як історія текстів та особистостей. Тому така його інтерпретація втрачає категорію читача – безпосереднього адресата літературної діяльності. Таким чином, важливим є сприйняття літератури з рецептивних позицій.

Висновки. Отже, творчість Михайла Коцюбинського викликала чимало дискусій та спонукала до розбудови множинних інтерпретаційних моделей. Тому дискусійна настанова рецепції творчості письменника зумовлена такими чинниками: формуванням канону української літератури і різними підходами до його наповнення; динамікою естетичних критеріїв і підходів до творчості митця; примусовою інтеграцією української літератури в силоне поле пропагандистського дискурсу за часів радянського тоталітаризму; множинними кодами самої творчості Михайла Коцюбинського, котрі дають можливість для розмаїтої інтерпретації доробку письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеєва. – К. : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 1994. – 159 с.
2. Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський: нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. – К. : Дніпро, 1984. – 328 с.
3. Колесник П. Й. Коцюбинський – художник слова / П. Й. Колесник. – К. : Наукова думка, 1964. – 368 с.
4. Костенко М. О. Художня майстерність Михайла Коцюбинського / М. О. Костенко. – К. : Радянська школа, 1969. – 270 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 670 с.
6. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет / Я. О. Поліщук. – К. : Академія, 2010. – 300 с.
7. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія / Я. О. Поліщук. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
8. Поліщук Я. Соцреалістична технологія возведення в класики / Я. Поліщук // Семіосфера радянської культури: знаки і значення. – Київ-Ніжин : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2011. – 288 с.
9. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: Образ людини в творчості письменника / Черненко О. // Сучасність. – 1973. – Ч. 6. – С. 30-51.

REFERENCES

1. Aheeva, V.P. Ukrainian impressionistic prose / V. P. Ageeva. – Kyiv : Institute of Literature of Shevchenko, 1994. – 159 p. [in Ukrainian].
2. Kalenychenko, N.L. Mykhailo Kotsyubynsky: an essay of the life and work / N.L. Kalenychenko. – K. : Dnipro, 1984. – 328 p. [in Ukrainian].
3. Kolesnyk, P. Y. Kotsyubynsky – the artist of the word / P. Y. Kolesnyk. – Kyiv : Naukova dumka, 1964. – 368 p. [in Ukrainian].
4. Kostenko, M. O. Kotsiubynskyi's artistic mastery / M. O. Kostenko. – Kyiv : Radyans'ka shkola, 1969. – 270 p. [in Ukrainian].
5. Pavlychko, S. The discourse of modernism in Ukrainian literature / S. Pavlychko. – Kyiv : Lybid', 1999. – 670 p. [in Ukrainian].
6. Polishchuk, Ya. O. He loved the executioner and the hero... / Ya. O. Polishchuk. – Kyiv : Akademiya, 2010. – 300 p. [in Ukrainian].
7. Polishchuk, Ya. O. The mythological horizon of Ukrainian's modernism / Ya. O. Polishchuk. – Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2002. – 392 p. [in Ukrainian].
8. Polishchuk, Ya. O. A socialist realism technology of elevation to classics // Semiosfery of the Soviet culture: signs and meanings. – Kyiv-Nizhyn : Institute of Literature of Shevchenko, 2011. – 288 p. [in Ukrainian].
9. Chernenko, O. Mykhaylo Kotsyubynskyi is an impressionist // Modernity, 1974. #VI. P. 30-51. [in Ukrainian].

The reception of Mykhailo Kotsiubynskyi's creative work: basic strategies and steps**P. V. Rehrut**

Abstract. In this paper we analyzed the changes in the perception of Kotsiubynskyi's creative works in chronological aspect. Time is one of the key factors that influence the reception of the writer's texts. The changing of the social priorities, tastes, ideological framework and limits – all this has made their adjustments to the current understanding of the Kotsiubynskyi's role in the Ukrainian literature.

Keywords: *impressionism, modernism, interpretation, receptive aesthetics, socialist realism, literary canon, the sixties.*

Рецепция творчества Михаила Коцюбинского: основные стратегии и этапы**П. В. Регрут**

Аннотация. В работе в хронологическом аспекте проанализированы изменения в восприятии творчества Михаила Коцюбинского. Время, безусловно, – один из ключевых факторов, который повлиял на рецепцию текста писателя. Изменение общественных приоритетов, вкусов, идеологические рамки и ограничения – все это внесло свои коррективы в современное понимание роли Михаила Коцюбинского в украинской литературе.

Ключевые слова: *импрессионизм, модернизм, интерпретация, рецептивная эстетика, социалистический реализм, литературный канон, шестидесятники.*

PHILOSOPHY

Головні підходи до футурології та прогнозування з позиції філософії (в контексті розробляємої тематики екологічної футурології)

Н. Б. Годзь

Національний Технічний Університет «Харківський Політехнічний Інститут», м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: natasha43-23@ukr.net

Paper received 08.03.17; Accepted for publication 15.03.17.

Анотація: В статті розглядається питання структури та класифікації підходів до вивчення футурології та прогностики та складності, які при цьому можуть виникнути. Наголошується на продуктивності як аналізу моделей, які використовуються під час футурологічних досліджень, так й пропонується знов звернути увагу на створення та аналіз футурологічних проектів у різних царинах людської діяльності – а саме: математики, екології, наукової фантастики, біології та ін. практичних та теоретичних напрямках.

Ключові слова: картина світу, світогляд, прогнозування, екологія, філософія, футурологія.

Вступ: Футурологія та прогнозування не є чимось новим в науці, як це здається на перший погляд. Кожна галузь та дисципліна завжди мали їх окремі елементи, як власну складову у процесі розвитку. Але виникнення нових дисциплін цікава тематика. Певні галузі та дисципліни виникають внаслідок еволюціонування предмету та об'єкту дослідження, інші виникають як відповідь на раптовий стрибок техніки та технологій, або прорив у дослідженні. Унікальним науковим передбаченням володіє В.І. Вернадський, який спрогнозував виникнення низки дисциплін на перетині інтересів різних наук.

Огляд публікацій: Насамперед, звернемо увагу на концепції Д. Белла, Ф. Фукуями, Д. Лойса, Ф. Поллака. Неможливо оминати розглядаючи футурологію, концепції Дж. Несбітта, Дж.Л. Петерсона. У головних етапах становлення прогностики (яка як ми наголошуємо є однією з складових футурології) є праці Р. Эйрес, Э. Янг далі, у 70-80-х рр. – О. Хелмер, та таких авторів як D.S. Walonick, M. Seya, R. Attfield, M. Becker, R. Bhaskar. Також услід за аналізом, зробленим В.І. Супрун – наголосимо увагу на таких авторах, як дослідники історії футурології – І. Кларк, Р. Негли. Також проаналізуємо та систематизуємо ідеї Н.Г. Баранець, О.В. Єршової, В.І. Супрун, О.Д. Волкогонової. Важливим досі є розробка аналізу футурології, створена А.Г. Нікітіною. Звернемо увагу, що глобальні системи досліджував В.П. Барішков.

Мета: розглянути низку наукових підходів до розуміння значення прогнозування та його можливостей. Намагасмося створити максимально приближене до філософського розуміння визначення футурології та її значення для функціонування наук.

Методи дослідження: філософія як мега наука та максимально широка ланка людської діяльності у першу чергу володіє універсальними методами пізнання, залучаючи у межі власних наукових інтересів як знання та інформацію окремих наук; так й створює простір власного, так би мовити гіпотетичного знання, у якому зароджуються та перевіряються гіпотези та теорії. Але у даному випадку ми залучили до статті історичний метод, метод порівняння, ретроспективний метод, враховуємо значення статистичного методу.

Результати дослідження та їх обговорення: ми наголошуємо на тісному зв'язку між філософією та екологією, який практично реалізується через прогнозування та футурологічні дослідження різного гатунку. Звернемо увагу на значення конвенцій та комунікацій у науковому знанні та зв'язку між філософією та наукою,

про що писала Н.Г. Баранець з співавторами [1]. На разі, можемо послатися й на працю Р. Атфільда [8], М. Бейкера [9], Р. Бхаскара [10], та почнемо з того, що О.Д. Волкогонова писала, що хист до створення прогнозів та передбачення створює нам можливість формулювати мету практичної діяльності, яка у свою чергу утримує у собі механізми, які закладено потребами та інтересами, а соціальне передбачення є важливою складовою механізму взаємозв'язку пізнання та практики [3, с.6]. Самі по собі онтологічні основи передбачення ще не створюють достатньо умов його реалізації, але є важливою передумовою, яка є фундаментом на якому створюється можливість самого передбачення. Але для цього насамперед потрібно виявити «гносеологічні основи передбачення», основою цього руху є за думкою А.Г. Нікітіної є емпіричні основи, бо емпіричні дослідження дають інформацію про конкретні одиничні явища. Саме тут, вона спирається на концепцію К. Поппера, яку він виклав у праці «Логіка наукових відкриттів» [5, с. 18]. Розглядаючи ж процес введення нового знання доцільніше звернутися до праці О.В. Єршової, яка побачила, що Г. Гутнер описуючи процес нормо створення у науковій спільноті пов'язував процес введення нового наукового знання, а саме результату наукового знання з «перетворенням навички дослідницької діяльності та формування нової норми» [1, с.111].

Гарний детальний аналіз футурологічних теорій зроблено в праці В.І. Супрун, цей автор пише, що гносеологічні корні футурології та зачатки принципів прогнозування вже можливо побачити у Д. Лойса, Д. де Ружемола та ін. Також В.І. Супрун пише про відмінність між європейською та американською лініями футурології. Йдучи далі, ним розподіляється європейська на радикалістську та ліберальну; напрями футурології він пропонує ділити на техніцистську, екологічну, соціокультурну та аксіологічну [7, с.69-76]. Вважаючи, що людство встало перед проблемою обмеженості природних ресурсів, винищенням звичних природних зв'язків ми наголошуємо, що не напрям в екології, а вся футурологія буде скерована на екологію. Й природоохоронна проблема це лише практична складова проектування, бо йдеться про онтологічний та гносеологічний прорив у мисленні: досі ми лише створили й побачили тільки перші ознаки неправильного підходу до розуміння Людства та Природи. Глибинний рівень та суть ще тільки акумулюється на підсвідомості суспільства.

Розглядаючи головні підходи до розуміння еволюціонування футурології наведемо таку інформацію, а саме –

Б. де Жувеналь писав про таку ознаку західної спільноти, як фаталізм, яким охоплено велику частку науковців та мислителів, а Х Нібур про «Доктрину технофілів», представники якої, навпаки з оптимізмом дивилися у майбутнє й до речі, справедливо вважали що саме фінансування науки й техніки є головною задачею для важливих практичних та теоретичних досягнень людства. При цьому В.І. Супрун пише про техноапокалипсизм (коріння якого він вбачає у Утопізмі доби Відродження) та технофобію, основи якої за його думкою лежить у метафізиці (бо саме через неї шукали «коріння» усього зла, що існує у людському світі [7, с.85-94].

Як й сама футурологія, так й передбачення потребують структурного вивчення та аналізу. А.Г. Нікітіна пише: передбачення у першу чергу некоректно визначають на структурному рівні. Вона посиляється на працю «Філософія і прогностика», у якій пишеться, що наукове передбачення є результатом наукової теорії, отриманої саме у рамках цієї теорії [5, с. 8.], а в С.Т. Мелютіна, наукове передбачення постає як певне вірогідне судження або система положень про явища, які ми не можемо споглядати у теперішній певний момент для експериментального дослідження [5, с. 8.]. А.Г. Нікітіна далі наголошує, що доцільніше було б розуміти передбачення як процес дослідження та як цілісну операцію, процедуру пізнання, бо прогноз отримується за допомогою більш-менш довгого ланцюга дослідницьких актів [5, с. 9]. Наступною помилкою у визначенні прогнозу за її думкою є некоректне визначення характеристики об'єкту дослідження [5, с. 9]. Ми б тут вважали за доцільне уточнити та розділити знання на «нове знання» та «уточнене, поглиблене» та «знання апробоване» (тобто знання яке вже існувало, але викликало сумнів у власній достовірності та істинності) – яке також може у подальшому апробуватися через передбачення, за думкою А.Г. Нікітіної об'єктом передбачення вважається лиш об'єктивно майбутня дійсність, тобто такі явища, які не існують в момент передбачуваного дослідження, але, як вважається будуть мати місце [5, с.10-11]. Далі, цікавим для нас є в дослідженні А.Г. Нікітіної розділення на **суб'єктивно майбутню дійсність** (те, що реально існує сьогодні, але зараз неможливе для дослідження через брак методології та технічних засобів) та **об'єктивно майбутню дійсність** (у якій об'єкти виникнуть у майбутньому) й у такому випадку вона наголошує на тому, що наукове передбачення можна розуміти й як процес, наслідком якого є очікування вірогідної появи у майбутньому певних об'єктів, які можна буде споглядати [5, с.11-12].

В.П. Барішків пропонував звернути увагу на той факт, що процеси розвиваються через протиріччя, але наявність протиріччя ще не є ознакою для необхідності процесу до категорії глобального, оскільки глобальні проблеми, це усвідомлені проблеми які потребують свого вирішення. Основою таких проблем постає діяльність людини, яка створює певну сторону об'єктивних процесів [2, с.16-18]. Далі: при визначенні «глобальної проблеми» умова її усвідомлення не є основним, першочерговим елементом. По сей час ми знаходимося у дуже суперечливому стані, коли складність, проблема вже як феномен є (й не одна), але суспільна увага її ще не фіксує, не виокремлює з оточуючого «фону». Можна продовжити далі та уточнити вищесказане – на проблему та її наслідки ще не звертає уваги а ні наукова, а ні суспільна думка, або її вже бачать, та вперто причини приписують іншим чинникам, не виокремлюють її з загально-

го й глобального. Ми звертаємо увагу на той факт, що **невербалізована, неартикульована проблема**, яка вже є у соціоприродних процесах, технічних реаліях **такою для людської свідомості не є**. Те, про що не промовляється, здебільшого залишається «невидимим» для суспільної свідомості, й таким чином все, що з ним пов'язано не викликає намагання пізнати й подолати. Це проблемне місце у суспільній сфері буття, через яке у нашому світі вже створено низку проблем, у тому числі й етичних, й екологічних, й технологічних. Окрім того, навіть актуалізована проблема у першу чергу спільнотами втискається у «прокрустове ложе» старої транскрипції екології та природоохоронної діяльності, в старе світобачення. Проблема майбутнього для природних процесів біосфери сприймається примітивно, однобічно й тим самим створює ілюзорне бачення вирішення проблеми у футурологічних проектах, які вибудовуються вченими-футурологами та інженерами, соціологами-прогностиками. У цьому контексті, думається буде цікава робота, у якій розглядається аналіз світового досвіду використання різних методики у проектуванні моделей загального майбутнього та намагання створити проект «врівноваженого» розвитку глобального світу, у якій проаналізовано праці Дж. Несбіта, Дж.Л. Петерсона (наприклад, написана ще у 1994 р. книга «Шлях до 2015 р.»). Окрім того, пропонується модель історичного розвитку етапів прогностики – 50-60 рр. – кількісні методи прогнозування (Р. Ейрес, Е. Янг), 70-80 рр. – початок роботи з Методом Делфі (О. Хелмер), матричний метод, метод аналізу ієрархій, прогнозо-аналітичний підхід, та третій етап – з початку 90-х рр. у якому у першу чергу вирішуються задачі стратегічних напрямків розвитку у межах однієї держави. Також не оминати посилання авторів на концепції D.S. Walonick, M. Seya [6, с.29-43].

Ми продовжуємо наголошувати на важливості футурологічних досліджень та аналізі їх трансформацій. Футурологію слід розуміти як концепцію загального напрямку, у якому біде відтворюватися та проектуватися моделювання виходу з екологічної загрози [4]. Додамо, що початком нового футурологічного дослідження стали праці Римського клубу (1968 р.) а з 1990 р. у Відні почались дослідження Академії вивчення майбутнього (Е. Ласло). Важливими наступними етапами є праці Дж. Форрестера, Даніела Медоуза та ін. Назвемо також спеціальну сесію ООН (вересень 2000 р.), Всесвітню конференцію по стійкому розвитку у 2002 р. у Йоханнесбурзі (Саміт Землі). Додамо, що наприкінці 1960-х рр. актуальні питання сучасної футурології вже було в цілому сформульовано [7].

Аналіз ситуації, яка склалася у сьогоднішній з приводу майбутнього взагалі, та екологічних питань у окремість наводить нас на думку про те, що слід звертати увагу на таку характеристику розвитку як багатоваріантність. Ми вважаємо, що майже завжди присутні декілька ліній розвитку. Тому саме філософія, як найвищий щабель у синтезі пізнання оточуючого за допомогою своїх універсальних та загальних методів пізнання подає можливість системного розуміння змін. Які відбуваються навколо нас. Саме філософія виносить на обговорення питання соціальних і технологічних змін у людському середовищі та створює умови для використання досягнень окремих наук для більш загального та універсального використання. Стоїть питання розуміння отриманих нових знань та їх дійсного значення для людства та природи (питання біоетики та біофілософії). Загалом, дуже гостро стоїть питання «промовляння» й виникаючого під час

цього процесу само розуміння людством за допомогою національних мов й у різні епохи як самого себе, так й довкілля, й що на нашу думку найцікавіше у цьому випадку – розуміння вже створеного у технологіях та виробничих відносинах.

Висновки: Отже, ми коротко провели огляд класифікації та структури футурології та прогностики. Ми вважаємо, що в ній виникає певна ланка складнощів, яка залежить від двох вагомих чинників – прогнози та моделі відтворюються у головному в окремих ділянках як наукової, так і інших рівнях суспільства, отже – не охоплюють широкий перелік проблем та ситуацій, по-друге – побудова виходить від сьогоденних, а інколи й від застарілих, учораших потреб людства й техніки у цілому, так би мовити «синдром типового, застарілого мислення». Додамо: оскільки у проекти завжди включено не

тільки планетарного рівня питання, але й локальні, інтереси окремих держав або угруповань (політичних, партійних, промислових, бізнесових, релігійних й т.п.) – то ми маємо ще й проблему дворівневих проектів – одна ланка яких відкрита для спільноти, а інша, розробляється вузьким колом спеціалістів й має далекоглядні плани, в яких ніяким чином, або на мінімальному рівні враховуються екологічні питання та наслідки моральнісної категорії проблеми. Моделі, які створюються тут – мусять бути відкриті для спільноти та спеціалістів різного рівня – а саме: математики екології, наукової фантастики, біології та ін. практичних та теоретичних напрямках. Дійсні потреби людства та природи потребують окремого, та детального дослідження, результати якого тоді більш корисно будуть впливати на розвиток футурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранец Н.Г., Ершова О.В., Кудряшова Е.В. Конвенции и коммуникация в научном и философском сообществах / Н.Г. Баранец, О.В. Ершова, Е.В. Кудряшова – Ульяновск : Издатель Качалин Александр Васильевич, 2012. – 180 с.
2. Барышков В.П. Процессы и проблемы в глобальной системе. / В.П. Барышков // Социально – философские аспекты глобальных проблем / научный сборник / под ред. к.ф.н., доц. Е.И. Беляева, – Саратов : изд. Саратовского ун-та, 1990. – 36 с., С. 16-18.
3. Волкогонова О.Д. Приоткрывая завесу времени: О социальном предвидении будущего / О.Д. Волкогонова. – Москва : Политиздат, 1989. – 112 с. (философская библиотечка для юношества).
4. Годзь Н.Б. Специфіка розуміння футурології у світлі задач боротьби з глобальними екологічними загрозами. / Н.Б. Годзь // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: Тези доповідей XXII міжнародної науково-практичної конференції. Ч. IV (15-17 жовтня 2014 р. Харків) / За ред. проф. Товажнянського Л.Л. – Харків : НТУ «ХПІ», 2014. – 382 с., С. 294.
5. Никитина А.Г. Предвидение как человеческая способность. / А.Г. Никитина – Москва : Мысль. – 1975, 151 с.
6. Прогнозирование будущего: новая парадигма / под ред. З.З. Фетисов, В.М. Бондаренко. – Москва : ЗАО Издательство «Экономика», 2008. – 283 с.
7. Супрун В.И. Современная буржуазная футурология: проблемы, тенденции / В.И. Супрун. – Новосибирск : Наука, 1986. – 206 (7) с.
8. Attfield R. Environmental philosophy : principles and prospects. Avebury series in philosophy. / R. Attfield. – Aldershot: Avebury, 1994. – 262 p.
9. Becker M. Weltraum – ein «Etwas», oder, ein «Nichts»? : hat Michelson den «Ather» wirklich getötet? Space – «something», or «nothing»? : did Mschelson really kill the «ether»? Anfragen zur Zukunftsforschung. Futurolog snguiries. / M. Becker. – Uttenreuth: Becker, 1988. – Т.4: Anfragen zur Zukunftsforschung – Futurology snguiries. – 80 p.
10. Bhaskar R. Ecophilosophy in a world of crisis : critical realism and the Nordic contributions. Ontological explorations. / R. Bhaskar, K.G. Hiyer, P. Nss. – London ; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012. – 234 p.

REFERENCES

1. Baranets N.G., Ershova O.V., Kudriashova E.V. Conventions and communication in scientists and philosophical society / N.G. Baranets, O.V. Ershova, E.V. Kudriashova – Ulyanovsk : Publisher Kachalin Aleksandr Vasilyevich, 2012. – 180 p.
2. Barishkov V.P. Process and problems in global system. / V.P. Barishkov // Social-philosophy aspect's global problems / scientific collection / under red. PhD, assistant professor E.I. Beljaeva, – Saratov : publishing house Saratov's university, 1990. – 36 p., P. 16-18.
3. Volkogonova O.D. Lifting the veil of time: about Social predicting the future. / O.D. Volkogonova. – Moscow : Politizdat, 1989. – 112 p. (Philosophical Library for the Young),
4. Godz N.B. Specificity of understanding in the light of the struggle of futurology combat global ecological threat / N.B. Godz // Information technology: science, engineering, technology, education, health: Theses of addresses XXII of international scientific conference. P. IV (15-17 of October 2014, Kharkiv) / Editor prof. Tovazhnianskiyi L.L. – Kharkiv : NTU «KhPI» . – 382 p., P. 294.
5. Nikitina A.G. Foresight as a human capacity. / A.G. Nikitina – Moscow : Misl. – 1975, 151 p.
6. Forecasting the Future: a New Paradigm / under red. Z.Z. Fetisov, V.M. Bondarenko. – Moscow : ZAO publishing house «Ekonomika», 2008. – 283 p.
7. Suprun V.I. Modern bourgeois futurology: problems, trends / V.I. Suprun. – Novosibirsk : Nauka, 1986. – 206 (7) p.

The main approaches to futurology and forecasting of position philosophy (in the development of ecological topics futurology)

N. B. Godz

Annotation: The article discusses the structure and classification of approaches to the study of the Futurology and the Forecasting as the difficulties that this could occur. Emphasis is on performance as analysis models used in the futures studies and proposed again draw attention to the creation and analysis of futures project in various fields of human activity – namely: the mathematic, the ecology, the science fiction, the biology and other practical and theoretical areas.

Keywords: Outlook, Weltanschauung, Forecasting, Ecology, Philosophy, Futurology.

Основные подходы к футурологии и прогнозированию исходя из позиции философии (в контексте разрабатываемой тематики экологической футурологии)

Н. Б. Годзь

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы структуры и классификации подходов к изучению футурологии и прогностики, а также сложности, которые при этом возникают. Акцентируется внимание на продуктивности анализа моделей привычных для футурологических исследований, а также предлагается обратить внимание на создание новых футурологических проектов в разных областях человеческой деятельности – а именно: математики, научной фантастики, биологии и других практических и теоретических направлениях.

Ключевые слова: картина мира, мировоззрение, прогнозирование, экология, философия, футурология.

Философские учения Григора Татеваци

И. Б. Григорян, В. Ю. Попов

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, Винница, Украина

Paper received 07.04.17; Accepted for publication 15.04.17.

Аннотация. В статье рассматриваются философские учения выдающегося средневекового мыслителя, богослова XIV ст. – Григора Татеваци. Философия Григора Татеваци в религиозно-теологической форме раскрывает гносеологические проблемы. Важнейшее место в его трудах занимает вопрос об отношениях Бога и природы. Вслед за Аристотелем он трактует акт божественного творения природы, как превращение возможности сущего в действительность. Учение о душе в целом, благодаря целому ряду глубоких и смелых для своего времени идей, составляет важный этап в развитии философских знаний средневековой Армении.

Ключевые слова: средневековая армянская философия, Григор Татеваци, гносеология, естественное познание, благодатное познание, учение о душе.

В современном глобализирующемся мире имеют место две тенденции: культурной универсализации, направленные на формирование глобальной общечеловеческой культуры, и партикуляризации, тяготеющие к обособлению, стремлению сохранить свою самобытность, свою национальную идентичность. Основой этой идентичности, как правило, выступает собственная философская традиция. В настоящее время во всех государствах, возникших на территории бывшего СССР, большое внимание уделяется возрождению национальной философии. В некоторых из них создаются даже определенные искусственные реконструкции, призванные доказать древность национальной традиции.

Армения обладает древней и самобытной философской культурой, ведущей свою родословную от основателей армянской культурной традиции Месропа Маштоца и Езника Кохбаца (IV век), неоплатоника Давида Анахта (V-VI века) и представителей татевской школы армянской философии. В то же время история армянской философской мысли является еще недостаточно изученной, в советское время сведенная к борьбе материализма и идеализма, и поэтому требуется переосмысление и расширение тщательной работы по изучению первоисточников богатейшего философского наследия армянского народа. В Институте древних рукописей (Матенадаране) хранится большое количество философских рукописей, содержащих оригинальные труды армянских мыслителей, а также переводная философская литература. Вышесказанное в полной мере относится к исследованию философского наследия, выдающегося армянского средневекового мыслителя Григора Татеваци, установление места и роли которого в истории национальной философии и составляет предмет нашей статьи.

Несмотря на фундаментальные труды С. С. Аревшатяна, В. К. Чалаяна, Г. Г. Габриеляна, Г. А. Григоряна, С. А. Закуряна и других исследователей, философские взгляды Г. Татеваци не были достаточно исследованы как в армянской советской философии, так и в трудах представителей армянской диаспоры. Так философия Г. Татеваци была рассмотрена в диссертации Д. Цагикян и защищена в Эдинбургском университете. Оценка его личности также не нашла однозначной определенности [7]. Его называли вторым Иоанном Златоустом и Григорием Богословом, который «с помощью внешнего философского искусства он заткнул рот еретикам» [6] и полагали, что в его трудах

можно найти «зачатки идеи о борьбе и единстве противоположностей», а также «материалистические тенденции» [1, с. 47]. До сих пор не только не раскрыто многообразие философского учения Татеваци, но и не показано место его философско-теологического наследия в истории армянской философии.

Общеизвестно, что подавляющее большинство средневековых философов были духовными лицами, которые рассматривали философию, прежде всего, как средство обоснования своих теологических взглядов, «внешнюю мудрость». Их собственно философские позиции представлены в богословских трудах, проповедях, толкованиях, посвященных различным вопросам религиозной догматики. Это касается и армянских философов эпохи Средневековья таких как И. Одзнец, И. Имастасер, Е. Ничецы, И. Воторнецы, А. Сюнеци и многих других, в том числе и Григора Татеваци.

Исследуя философские взгляды средневекового мыслителя, необходимо всегда иметь в виду, что философия в эпоху Средневековья была «служанкой теологии». Однако это не означает, что философия сливается, отождествляется с богословием, теряя свою самостоятельность. Поэтому исследование философских взглядов средневекового мыслителя представляет собой процесс выявления философского содержания, выраженного в религиозно-теологической форме.

Целью нашей работы является раскрытие специфики философских взглядов Григора Татеваци, определения его роли и места в истории развития армянской философской мысли.

Григор Татеваци (1346-1409) является выдающимся представителем средневековой армянской философии, «творчество которого представляет плод длительного, многовекового развития средневековой армянской культуры» [1, с.31]. Им написаны десятки произведений, отличающиеся своим энциклопедическим характером, широкой богословской и научной эрудицией и глубиной анализа рассматриваемых философских, политических, педагогических и нравственных проблем. В своих трудах он развивает богословские и философские идеи своего учителя, основателя Татевского университета И. Воротнеци (1315-1388).

Прежде всего философия Г. Татеваци в религиозно-теологической форме раскрывает гносеологические проблемы. По его мнению, познавательные силы человека (чувства, разум и вера) являются составляющими единой познавательной природы, и только их совместное функционирование может обеспечить целостность

и полноту человеческого познания. Г. Татеваци признает две формы познания: «естественную» и «благодатную». Если последняя «направлена на постижение того, что находится над природой и сверхъестественно», то «естественное» познание направлено на постижение природы, на все то, что не входит в сферу компетенции веры» [1, с.64]. В противоположность естественному познанию, благодатное познание раскрывает абсолютную истину – «прямым и единым порывом поднимается к постижению Божественной сущности» [2, с.120]. В естественном познании истина является производной мысли, в то время как в теории веры мысль следует за истиной. Несмотря на то, что для Г. Татеваци вера превышает разум, однако он утверждает, что существование Бога можно обосновать не только посредством веры, но и в пределах разума. Он выдвигает ряд аргументов в пользу существования Бога, которые в целом схожи с доказательствами Фомы Аквинского.

Г. Татеваци пытается рационально объяснить процесс Божественного творения, и даже соглашается с мыслью о вечности сотворенного мира, выводя ее из идеи вечности Бога и неизменности Его воли. Он пытается совместить библейскую истину о сотворении мира из ничего с философским положением о вечности мира. Защищая креационистскую концепцию возникновения мира, одновременно он выдвигает следующие аргументы о вечности мира:

- а) до сотворения мир как бестелесная парадигма актуально, то есть вечно, существовал в Боге;
- б) мир вечен, потому что будучи созданным, сопричастен вечному, т.е. Богу;
- в) Бог создал мир постоянным, а постоянное есть необходимое бытие, которое никогда не станет небытием;
- г) Бог вечен, поэтому вечен созданный им мир;
- д) воля Бога неизменна, поэтому Он не мог превратить мир в небытие, поскольку в таком случае изменится Его неизменная воля;
- е) Бог, будучи добрейшим существом, не хочет зла, т.е. уничтожения мира;
- з) мир вечен, поскольку его материальный субстрат – четыре элемента и качества неуничтожимы [2, с.161-165, 3, с.272].

В системе взглядов Г. Татеваци большую ценность представляет его учение о душе, которое, как правило, неразрывно связано с его гносеологией. В учении о душе, как и в теории познания и логике, Григор Татеваци пытается мыслить независимо от теологии, что приводит его к смелым для своего времени идеям.

Однако в учении о душе, как и в теории познания, проявляется двойственность и противоречивость Г. Татеваци, черта, характерная для всего его мировоззрения. Он соединяет здесь прямо противоположные убеждения, отдавая предпочтение в различных случаях то научному, то религиозному решению вопросов. Г. Татеваци говорит о зависимости души от тела, о связи душевного состояния с телесными изменениями. И даже не останавливаясь на этом, он часто утверждает, что душа связана с телом, тело управляет душой. «Телесное направляет духовное, потому что духовное зависит от телесного; если не действует телесное, не

действует и духовное», – пишет Г. Татеваци в Летнем томе «Книги проповедей». В другом же месте, подчеркивает связь и зависимость души от тела, он утверждает, что «душа без тела не может быть совершенной», «наше тело является сотрудником нашей души» [5, с. 203].

Чтобы обосновать свой тезис Г. Татеваци выступает с критикой учения Платона о душе. Он считает, что Платон заблуждается, когда говорит, что душа первична и предшествует телу. Согласно Г. Татеваци, душа не может предшествовать телу, поскольку «человек есть единое существо, состоящее из души и тела, а у единой сущности должно быть одно начало (возникновения), но не два», «ни душа не предшествует телу, ни тело – душе, ни по времени, ни по природе, ибо у человека, предшествующего собою единое существование, имеется единое начало» [2, с.253-254].

Выдающийся современный армянский философ, многолетний директор Матенадарана Сен Аревшатян указывал на непосредственную связь учения мыслителя с учением о душе Аристотеля. «Вслед за Аристотелем – писал он, – Г. Татеваци утверждает, что душа имеет тройную форму проявления – растительную, животную и разумную, которые в свернутом виде заключены в материи» [1, с.115].

Григор Татеваци постоянно подчеркивал связь и зависимость души от уровня развития тела: «Подобно тому, как саженец, высаженный в землю, сперва должен зазеленеть, и когда укрепитесь – даст цветок, а еще более окрепнув – начнет плодоносить, точно так же и душа. Будучи связана с несовершенной материей, она лишь обладает способностью питаться, а когда утвердится в способности ощущать – начнет цвести, когда же более окрепнет – станет плодоносить своей способностью к мышлению...Разумная душа проявляется соответственно развитию тела» [2, с.255].

Деление знаний на две области – весьма новое явление в средневековой философии: оно фактически приводит к разграничению сферы философии и теологии. Анализируя высказывание Г. Татеваци о познании, можно прийти к выводу, что он защищает точку зрения познаваемости мира. Согласно Г. Татеваци, человек познает окружающий его мир разумом, с помощью данных ощущений. Пять органов чувств и разум вполне достаточны для познания объективно существующей природы. Объект познания первичен по отношению к познающему субъекту и существует вне и независимо от него. Знание, понятие, идея не могут обуславливать существование вещи, наоборот, их существование с необходимостью обусловлено существованием вещей.

При обсуждении проблемы универсалий Г. Татеваци преимущественно придерживался идее Давида Непобедимого, то есть указывал на тройное существование универсалий. Он подчеркивает, что первичные сущности является основой как для возникновения видов и родов, так и для формирования общих понятий в разуме.

В тоже время, нельзя не согласиться с мнением С. Аревшатяна, который полагал, что его взгляды близки номинализму. Так, согласно ему, Г. Татеваци считал индивидуальное, конкретно-конечные сущие вещи первичными и независимыми от человеческого

сознания реальностями. «Индивид как «первая сущность» обуславливает существование «второй сущности» – вида и рода. Если общее, род и вид в своем существовании зависят от единичного, то есть индивида, то индивид независим в своем существовании. Индивид – это самобытное, первичное сущее. Род и вид возникает в результате «собираения» индивидов в интеллектуальном акте, вследствие абстрагирующей деятельности ума. Единичное - необходимый субстрат для образования общего» [1, с.89-90].

Г. Татеваци использует первичность индивидуальных сущностей по отношению к общему в религиозно-конфессиональной борьбе для обоснования преимущества и превосходства отдельной и независимой, в данном случае армянской церкви, над общей – Римско-католической церковью. Индивид «является предпочтительным», «истинным и первичным сущим, которое есть единичное и частное, как наша нация» [1]. Политический номинализм Г. Татеваци призван обосновать право армянской нации на самостоятельность и независимость.

Ту же цель преследовало его учение о свободе воли человека. «Человек является существом разумным и самовластным, и два этих свойства настолько переплетены, что существование одного само по себе уже предполагает существование другого» [4, с.425]. Г. Татеваци отвергает все учения, которые ставят под сомнение или сводящие на нет свободу человеческой воли. Рассматривая вопрос соотношения свободы и необходимости, он отмечает, что они взаимоисключают друг друга. Как естественное, природное существо, человек подчиняется законам необходимости, однако, как существо разумное, он действует свободно. Критикуя строго детерминистскую позицию в вопросе соотношения человеческой свободы и Божественного провидения, он считает, что, во-первых, провидение имеет общий характер, во-вторых, человек, является хозяи-

ном своих поступков. Таким образом, Г. Татеваци отвергает как ту точку зрения, которая превращает человека исключительно в исполнителя Божественной воли, так и ту абсолютно волюнтаристскую позицию, которая полностью исключает все непосредственные и опосредствованные связи между Богом и человеком.

Проанализировав основные аспекты философии Г. Татеваци, можно прийти к выводу, что он так же, как и его учитель, пытается создать специфически национальную философско-теологическую традицию. В основе этой традиции лежала патристика, учение Е. Кохбаци и Давида Анахта. В то же время, широко используя наследие Аристотеля и его комментаторов, Г. Татеваци создает оригинальную номиналистическую концепцию, отстаивающую свободу воли человека и церковную автокефалию. Его философское обоснование независимости Армянской Церкви стало залогом формирования армянской национальной идеи и заслужило благодарную память потомков. «Житие и память блаженного трижды великого непобедимого св. Григора Татеваци», созданное после его кончины благодарными учениками повествует: «точно пчела, летающая над многообразными цветами в далеких краях и приносящая сладкий нектар и целебное зелье, святой вардапет Григор Татеваци Божественной мыслью проник в Ветхий и Новый [заветы] и собирал Божественное. Отделяя также полезное из внешних наук, он сплел светлые венцы и возложил на головы отроков церкви как крепкий щит против иноверцев. Постоянно получая его от Христа, он неустанно обучал и просвещал армянскую церковь. Точно сияющее полуденное солнце сверкало он тысячами лучей. К нему приходили греческие и латинские риторы, слушали его речи, преисполненные беспредельных знаний, которые как неиссякаемый источник лились из его уст. Мудролюбцы поражались и дивились этому. Ибо мудрость его была совершенна, а знания – необозримы» [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аревшатыан С.С. Философские взгляды Григора Татеваци / С.С. Аревшатыан // Издательство АН Армянской ССР. – Ереван, 1957. – с.
2. Տաթևացի Գրիգոր, Գիրք Հարցմանց / Գրիգոր Տաթևացի // Սրբոց Յակոբեանց Տպարան. – Երուսաղեմ, 1993.
3. Տաթևացի Գրիգոր, Քարոզքիրք. Ձմեռան Հատոր / Գրիգոր Տաթևացի // Սրբոց Յակոբեանց Տպարան. – Երուսաղեմ, 1998.
4. Տաթևացի Գրիգոր, Քարոզքիրք. Անասան Հատոր / Գրիգոր Տաթևացի // Սրբոց Յակոբեանց Տպարան. – Երուսաղեմ, 1998.
5. Институт древних рукописей Матенадаран имени св. Месропа Маштоца, рукопись № 1394. – Ереван, – С. 203.
6. Յայսմաւորք // Կ. Պոլիս, 1730 – Ապրիլի իժ.
7. Tsaghikyan D. Grigor Tatevatsi and the sacraments of initiation / D. Tsaghikyan // The university of Edinburgh. – Edinburgh, 2014. - 376 p.

REFERENCES

1. Arevshatyan S.S. Philosophical Beliefs of Grigor Tatevatsi / S.S. Arevshatyan // Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR. – Yerevan, 1957. – p.
2. Tatevatsi Grigor. The Book of Questions / Grigor Tatevatsi // St. James Press. – Jerusalem, 1993.
3. Tatevatsi Grigor. Book of Homily: Winter Volume / Grigor Tatevatsi // St. James Press. – Jerusalem, 1998.
4. Tatevatsi, Grigor. Book of Homily: Summer Volume / Grigor Tatevatsi // St. James Press. – Jerusalem, 1998.
5. Mesrop Mashtots Scientific Research Institute of Ancient Manuscripts. Manuscripts № 1394. – Yerevan, –P.203
6. Yaysmawurk // Constantinople, 1730 – April 27.

Philosophical teachings of Grigor Tatevatsi

I. B. Hryhorian, V. Y. Popov

Abstract. The article examines the philosophical teachings of an outstanding medieval theologian thinker of the 14th century - Grigor Tatevatsi. In religious and theological form, Grigor Tatevatsi's philosophy reveals epistemological problems. The most important place in his writings is the question of the relationship of God and nature. Following Aristotle, he treats the act of the divine creation of nature, as the transformation of all possibility into reality. Due to a number of deep and bold ideas for its time, teachings constitutes an important stage in the development of the philosophical knowledge of medieval Armenia.

Keywords: Medieval Armenian philosophy, Grigor Tatevatsi, gnoseology, natural cognition, gracious cognition, the doctrine of the soul.

Свобода творчості у поглядах Мартіна Гайдеггера

І. Ю. Остапеч

Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна
Corresponding author. E-mail: yu.ostapets@gmail.com

Paper received 09.02.16; Accepted for publication 18.02.17.

Анотація. Досліджено проблему свободи творчості у вченні М. Гайдеггера, зокрема з огляду його розуміння понять традиції, вільного мислення, творчого засвоєння, істинного та хибного тощо. Проаналізовано підхід філософа до визначення буття і сущого, суб'єктивності та об'єктивності, їхній зв'язок зі свободою творчості.

Ключові слова: свобода, традиція, культура, творчість, людина, суспільство, екзистенціалізм, розум, буття.

Актуальність дослідження. М. Гайдеггер – засновник екзистенціалізму, один із провідних філософів сучасності. Його ідеї мають вагомий вплив не тільки на філософів, але й істориків, науковців, митців.

Про великий інтерес до проблеми свободи творчості сьогодні свідчить велика кількість наукових статей, монографій, де ця проблема досліджується.

Водночас увесь зміст цих пошуків можна звести до головної філософської проблеми: хто така людина та яке її місце в структурі буття і світу? Незважаючи на велику кількість знань про людину, проблема залишається, і стає навіть більшою, ніж у попередні епохи. Такий стан речей, безперечно, можна вважати кризою як у розумінні самої людини, її суті, свободи творчості, так і культури в цілому.

Проблема свободи творчості у М. Гайдеггера пов'язана, передусім, із виявленням джерел, які унеможливають таку свободу. Як основу філософ розглядає конфлікт особи і суспільства. Коли і за яких обставин «традиція» (суспільні цінності, інтереси) перетворюється на фактор стримання, пригнічення творчої ініціативи і свободи людини?

Його ідеї мають методологічний і певною мірою програмний характер, що може змінити ситуацію, яка існує сьогодні в світі, науці, культурі. Звернення до творчого доробку М. Гайдеггера, глибоке осмислення його ідей є як ніколи актуальним у світлі викликів сьогодення. Бо, на глибоке переконання філософа, «людина – це отвір у бутті», її існування особливе, екзистенційне, творче, і саме в цьому вияв її свободи.

Мета статті – дослідити проблему свободи творчості в екзистенціалізмі. Відповідно до мети автор ставить **завдання** проаналізувати ідею свободи творчості у філософії М. Гайдеггера, засновника німецького екзистенціалізму.

Як відомо, філософія зображає людину свідомою, вільною, творчою особою, відповідальною перед собою і світом. «Вступаючи (за допомогою свого духу, свідомості) в контакт зі світом можливостей, людина «вириває» себе з дурної нескінченності причинного ряду, – зазначає І. Бичко, і тим самим людина дістає можливість вибирати, тобто набуває унікальної здатності починати причинний ряд. Інакше кажучи, людина виявляється істотою не тільки детермінованою, залежною, підлеглою і підневільною (подібно до речей і предметів навколишнього світу), а й детермінуючою, пануючою, вільною» [1, с. 25].

Людина як центр філософії теоретично і практично зосереджена в історії, її життєвий світ вибудований на принципах свободи й творчості. З огляду на це цікавою

видається концепція засновника екзистенціалізму М. Гайдеггера.

Розпочнімо з аналізу питання, що, на перший погляд, далеке від визначеної проблеми – з питання про традиції. На думку вченого, людина завжди схильна дотримуватися традиційного розуміння того чи іншого питання. Перш ніж особа починає свідомо вибирати, вона діє так, як прийнято за традицією. Однак панівна традиція робить те, що передає, таким малодоступним, що радше вона приховує його. Вона передає успадковане як дещо само собою зрозуміле й утруднює доступ до тих споконвічних «джерел», із котрих черпались традиційні категорії та поняття.

«Традиція настільки позбавляє коренів історичності «буття-свідомості», що останнє рухається вже тільки інтересом до різноманітності можливих типів, напрямів, поглядів у філософії... та намагається під цим інтересом приховати власну безпідставність» – вважає М. Хайдеггер [9, с. 21].

Тут учений наголошує на реальній проблемі – проблемі творчості, яка нерозривно пов'язана з вільним мисленням. Те, що передає традиція і сприймається нами як уже готове, завершене, зрозуміле, що не викликає у нас сумніву, – це, з позиції М. Гайдеггера, ми вважаємо відкритим для себе, чимось само собою зрозумілим. Хоча в дійсності – зовсім навпаки: власне те, що ми вважаємо само собою зрозумілим, є прихованим від нас, оскільки ми сприймаємо його як наявне, не намагаючись усвідомити, звідки воно з'явилося, як створене. І насправді, по-творчому, вільно засвоїти продукти минулої культури – означає знову створити їх, а не лише «ознайомитися з ними, завантаживши свою пам'ять іменами, подіями, «різноманітністю можливих типів» не тільки у філософії, а й у мистецтві, науці тощо.

Проблема творчого осягнення культури, науки, філософії постає у всіх сферах людської діяльності. Однак діяльність і творчість – не абсолютно тотожні процеси. «...Сама діяльність, виявляючи (актуалізуючи) свій потенціал, зумовлює висновок, що вона сама (діяльність) є тією (сутнісно та генетично) безпосередньою основою, з якої виростає творчість. Це дає підставу для висновку: діяльність є загальний, а творчість – всезагальний спосіб буття людства, людей і людини», – зазначає Б. Новіков [3, с. 5].

Питання творчого засвоєння починаються з проблем суто педагогічних і закінчуються проблемою створення так званої евристичної логіки, тобто логіки відкриття, на відміну від формальної логіки як логіки викладення уже зрозумілого, відкритого.

У сучасній педагогічній практиці вивчення тієї чи іншої проблеми часто полягає не в тому, аби поставити тим, хто навчається, питання, а радше в тому, щоб дати їм відповідь. Завдання навчити мислити підміняється завданням здобути знання. Останнє ж розуміється як сума визначених фактів, методів, концепцій. Унаслідок цього студент або учень має в голові розмаїття поглядів, окрім одного – власного. Питання полягає в тому, як змінити методи освіти, аби вона почала означати вміння мислити, створювати нове, а не знання того, що створене іншими. Саме цей смисл має теза М. Гайдеггера, що «справжнє пізнання – це не пояснення вже існуючого, а відкриття можливостей, які закладені в існуючому, але ще не реалізовані» [6, с. 217]. Навчитися мислити, за вченим, означає навчитися формулювати питання, а не давати відповідь. Що означає формулювати питання? З позиції М. Гайдеггера – це повернутися до того висхідного пункту, якого дотримувався, наприклад, філософ, концепцію котрого вивчають. Виходячи із будь-якої теорії, творче мислення вільно реалізує одну з можливостей, закладених у висхідному пункті, в питанні, відповіддю на що і є розглядувана концепція, причому такою відповіддю, яка становить реалізацію іншої із численної кількості можливостей. У такий спосіб творче мислення відповідає на те саме питання, але відповідь – уже нова.

Справжня освіта, за М. Гайдеггером, допомагає людині побачити у кожному предметі, що вона вивчає, кожній філософській або науковій концепції відповіді на ті ж питання, які постають перед цією людиною. Сфера знання стає основою формування засобів пізнавальної та творчої діяльності людини. Зрозуміти філософську теорію означає побачити в ній розв'язання тих питань, над котрими працюєш сам. «Учення філософа, який творив багато років тому, виявиться для мене живим лише тоді, коли я переконуюся, що в ньому шукали реалізації мої власні можливості. Тому справжній мислитель не буде займатися класифікацією шкіл і течій, оскільки для нього існує лише одна концепція – власна» [9, с. 225]. Ось у цьому й полягає раціональний сенс історико-філософського методу «повторення» М. Гайдеггера.

Для людини, що має справу з артефактами культурної творчості минулих поколінь (а свій феноменологічний метод – «герменевтику» М. Гайдеггер застосовує лише до цієї сфери), істинне те, можливості чого їй відкриті, й хибне те, що становить уже закінчене, повністю об'єктивоване – «оголену річ». Філософ наголошує: «Питання, які постають переді мною, відкриті мені, це – істинне; все, стосовно чого у мене питань не виникає, бо я вже маю кимось дану відповідь, яка, ставши «традицією», перетворилася на дещо само собою зрозуміле, – все це хибне [9, с. 270]. Традиція чи то в науці, у філософії, чи в сфері моралі перетворює все у само собою зрозуміле. Вона завжди дає стереотипні, стандартні відповіді на питання, на які кожна людина має сама відповісти (й у цьому полягає свобода її творчості). Традиція все робить зрозумілим, і в такий спосіб, за М. Гайдеггером, і є «прихованим», тобто хибним. Те, що зрозуміле всім, незрозуміле нікому окремо; те, що загальнодоступне, не може бути особистим внутрішнім надбанням у справжньому сенсі цього слова, адже це не те, що може бути створене лише

самою людиною, тобто реалізацією її власних можливостей.

У цьому ж зв'язку виникає проблема, яку М. Гайдеггер визначив як основну, – проблема *Man*. З огляду на тему нашої статті, *Man* – це і є традиція, стандартна для всіх людей відповідь, що заперечує, згідно з М. Гайдеггером, свободу творчості. *Man* – суспільна думка, яка нав'язує людині визначену поведінку й унеможливує індивідуальну творчість. *Man* – загальноприйняті погляди у мистецтві, науці, філософії. Окрім того, вчений стверджує, що власне наукова вимога загальнозначущості, без чого і не уявляється наукове мислення, також має своїм джерелом *Man*.

Нагадаємо з історії: як засвідчує філософський доробок Платона, Лейбніца, Гегеля, творчий зміст мислення, його вільна активність, пояснюється відривом від матеріального. «...Дух вільно проходить крізь несамоїтне стосовно нього матеріальне, переходить через межі цього свого іншого, – зазначає Г. Гегель, – не дозволяючи вважати його істинно реальним, а ідеалізує його і зводить до чогось опосередкованого» [2, с. 50]. Йдеться про те, що мислення потрібно сприймати не як усталений факт, а як історичне явище. Воно становить підсумок історії природи суспільства і людини, отже, у такому сенсі – це втілена історія в її універсальних характеристиках. А творчість мислення і має універсальну природу.

Щодо М. Гайдеггера, то головна методологічна основа його філософії, яка не дає йому змоги вирішити проблему вільної творчості це, – суто суб'єктивістське розуміння людини та людського пізнання. У науці й філософії проголошувалось: істинне те, що об'єктивне; натомість М. Гайдеггер вважає істинним суб'єктивне. Наука стверджує: істинне те, що є не лише моїм; учений констатує: істинне те, що тільки моє, особисте; все, позбавлене індивідуальності, все загальнозначуще, яке називають об'єктивним, – усе це «приховане», а отже – хибне. Оголошуючи все об'єктивне хибним уже тому, що воно є загальним, мислитель послідовно доходить висновків, котрі випливають із такого тлумачення. Він, наприклад, зазначає: розгляд світу як сукупності даного, наявного, сукупності речей – це наслідок метафізичного підходу до світу, що унеможливує свободу творчості. Світ як сукупність суцього, закінченого, зовнішнього для людини та чужого для неї – ось світ природознавства.

Лише до цього світу можна застосовувати природничо-науковий метод пізнання як руху від явища до сутності. За М. Гайдеггером, саме природничо-науковий підхід до світу принципово відкидає творчість. Таким чином, він вилучає зі сфери творчої діяльності діяльність у галузі природничих наук як діяльність у сфері «суцього». Саме в такому тлумаченні стає зрозумілою різниця між «буттям» і «сущим». «Суще» – це предмети і речі зовнішнього світу, сфера об'єктивного, яку називають «навколишнім світом». Цей світ суцього вивчають конкретні науки.

«Буття» – дещо принципово відмінне від «суцього». Воно, згідно з М. Гайдеггером, – істина. Оскільки ж істина, за визначенням філософа, є те, що «відкрите», то буття «відкрите людині», натомість суще завжди «приховане» від неї. У термінології М. Гайдеггера буття «відкрите» – ніколи не завершене, не закінчене, постає як питання, а не як відповідь, як можливість, а

не дійсність, тобто становить об'єкт творчості. «Суще» – те, що остаточно об'єктивоване, може стати загальнозначущим і постає у формі сутності. «Буття» – те, чого ніколи не можна об'єктивувати до кінця, що є глибоко особистим і постає як існування. Атрибутом сущого є простір, тобто сама форма зовнішнього, атрибутом буття – час як форма внутрішнього. Отже, на питання М. Гайдеггера про смисл буття відповідь має полягати в тому, що смислом буття є час. Ця відповідь передбачається у вченого самою назвою його книги – «Час і буття» [6].

Філософія, яка розуміє буття за аналогією зі сущим, проголошується М. Гайдеггером метафізикою. Така, на його думку, вся філософія, починаючи вже з Платона. Метафізична філософія, стверджує вчений, принципово не здатна обґрунтувати вільну людську творчість. Для метафізики пізнання – це пояснення існуючого та виклад зрозумілого, а не творення нового. Збагнути сутність творчості не можна виходячи з поняття людини як розумної істоти. Творчість – процес ірраціональний, що має основу не в розумі людини, а в її екзистенції. Вільний творчий акт суб'єктивний, пояснення – об'єктивне. Творчий акт постає із можливого, пояснення – з дійсного. Основа творчості – суб'єкт, основа пояснення – об'єкт.

Такий погляд М. Гайдеггера розвиває і О. Шпенглер: «Пізнання природи можна навчитися, але знавцем історії можна лише народитися... Керуючись почуттям, він зразу ж одним поглядом розуміє... те, чого не можна навчитися... Розкладати, визначати, упорядковувати, розподіляти на причину і дію, – все це можна відпрацювати... Це – робота, а те, інше – творчість» [8, с. 43].

За духом О. Шпенглер найближчий до М. Гайдеггера, в якого також простежуємо протиставлення природознавства й історії, раціонального і творчого. Але М. Гайдеггер, оголошуючи джерелом вільної творчості особистість, котру розуміє ірраціонально, а основою творчості – суб'єктивне свавілля, приходить до того, що, як уже зазначалось, називає наукову діяльність – одну з найширших сфер застосування вільної творчої думки – такою, що відкидає будь-яку творчість.

Однак, попри суперечливі погляди М. Гайдеггера, його вчення привертає увагу багатьох сучасних дослідників. Адже в процесі здійснення свого задуму – створення нового, неметафізичного методу мислення, феноменології – він від безпосередньо гносеологічних питань переходить до проблеми свободи і творчості, до розгляду суті культури та людської історії.

Висновки. Питання свободи творчості у М. Гайдеггера постає і вирішується таким чином, що заперечує розуміння ідеї «свободи» через співвідношення із «необхідністю». Людина втратила віру в прогрес, науку, цінності, сформовані на засадах «розуму історії». Засоби досягнення свободи пізнання та розум вичерпали свою значущість, перетворивши людину в об'єкт, а не суб'єкт дії. Саме тому, на думку філософа, людина втратила «справжність».

Зміна принципу сприйняття власного «Я» і речей через звернення до самої себе і полягає, на думку філософа, в новому творчому способі існування людини, який автор, на відміну від «теоретичного» і «практичного», називає «екзистенційним». Це новий шлях, з якого починається існування особистості і свобода творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко І. Людиновимірність предмета філософії / І. Бичко // Філософія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1993. – С. 16–29.
2. Гегель Г. Філософія природи / Г. Гегель // Енциклопедія філософських наук: в 3 т. – М.: Мысль, 1975. – Т. 2. – 695 с.
3. Новіков В. творчість і проблема істини / В. Новіков // Гуманістичні реалії істини. Людинознавчі філософські читання ДДПУ. – Дрогобич: Вимір, 1999. – С. 4–15.
4. Михайлов І. Ранній Хайдеггер: Между феноменологией и философией. – М., 1999. – 295 с.
5. Руткевич А. От Фрейда к Хайдеггеру. – М.: Политиздат, 1975. – 175 с.
6. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – С. 220–250.
7. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики. Мир. Конечность. Одиночество. – Санкт-Петербург, 2013. – 592 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы: очерки мифологии мировой истории: в 2 т. / О. Шпенглер. – М.: Мысль, 1998. – Т. 1. – С. 110–115.
9. Heidegger M. Sein und Zeit / M. Heidegger. – Tübingen, 1960. – 235 s.

REFERENCES

1. Bychko I. Human measurability of Philosophy's subject / I. Bychko // Philosophy. Lecture Course. – K.: Lybid', 1993. – P. 16–29.
2. Hegel G. Philosophy of Nature / G. Hegel // Encyclopedia of philosophical studies: in 3 vol. – M.: Thought, 1975. – Vol. 2. – 695 p.
3. Novikov V. Oeuvre and problem of truth / V. Novikov // Humanistic realities of truth. Humanologic philosophical readings Людинознавчі філософські читання SPUD. – Drohobych: Dimension, 1999. – P. 4–15.
4. Mihaylov I. Early Heidegger: Between phenomenology and philosophy. – M., 1999. – 295 p.
5. Rutkevych A. From Freud to Heidegger. – M.: Politissue, 1975. – 175 p.
6. Heidegger M. Being and time: articles and speeches / M. Heidegger. – M.: Republic, 1993. – P. 220–250.
7. Heidegger M. Fundamental concepts of metaphysics. World. Finitude. Solitude. – Saint-Petersburg, 2013. – 592 p.
8. Spengler O. The Decline of the West: Perspectives of World History: in 2 vol. / O. Spengler. – M.: Thought, 1998. – Vol. 1. – P. 110–115.

Свобода творчества во взглядах Мартина Хайдеггера

И. Ю. Остапец

Аннотация. Исследована проблема свободы творчества в учении М. Хайдеггера исходя из его понимание понятий традиции, свободного мышления, творческого усвоения, истинного и ложного. Проанализирован подход философа к определению бытия и сущего, субъективности и объективности, их связь со свободой творчества.

Ключевые слова: свобода, традиция, культура, творчество, человек, общество, экзистенциализм, ум, бытия.

Freedom of creation in culture view of Martin Heidegger

I. Yu. Ostapets

Abstract. There was researched the freedom's of oeuvre problem in the teaching of M. Heidegger, in particular according to his understanding of notions of tradition, free thinking, creative digestion, just and false, et cetera. Philosopher's approach to definition of being and matter, subjectivity and objectivity, and their relation with freedom of oeuvre has got analyzed.

Keywords: freedom, tradition, culture, oeuvre, human, society, existentialism, mind, being.

SOCIAL COMMUNICATIONS

Периодичният печат на Евангелските баптистки църкви в България (1908 – 1939)

Р. Ж. Ангелова

Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”
Corresponding author. E-mail: rosi_angelova@abv.bg

Paper received 11.03.17; Accepted for publication 20.03.17.

Историческият наратив представя периодичният печат на Евангелските баптистки църкви в Царство България през периода (1908 – 1939). Представят се вестниците и списанията, които осъществяват баптистката пропаганда. Използването на термина „пропаганда” е не само в неговото тясно значение – разпространение на религиозна вяра, а и в широк смисъл – популяризиране на идеи, възгледи и знания, различни от вярата. Така се добива по-пълна представа за пътищата и средствата за евангелизация, и по-конкретно използването на периодичният печат за тази цел. Представят се личностите, редактирали и издавали периодиката и постигнатото от периодичния печат.

Ключови думи: *Периодичен печат, баптистка църква, вестник, списание, пропаганда*

През 2017 г. Баптистката църква бележи век и половина присъствие в България. За това време баптистката деноминация навлиза в духовното пространство на българската нация и заема своето място, наред с другите протестантски деноминации и Българската православна църква. Но баптизмът и баптистката пропаганда в българските земи през XIX и XX в. е тема, която е разработвана слабо в българската историография.

Въпреки наличието на изворов материал и изследвания, свързани с протестанството и в частност с баптизма в България липсва изследване, посветено на периодиката на баптизма. По обясними причини липсват и извори за създаването, развитието и личностите на баптисткото движение. Стойностен и изворов характер имат и изданията на отделните църкви в страната – Русенската [29], Ломската [18] и Казанлъжката [20], както и периодичните издания на Баптистката църква.

По време на социалистическия период баптизмът има своите изследователи. Бончо Асенов представя протестанството в България в един продължителен период. За съжаление трудът му е изпълнен с идеологемии и внушения от типа, че протестантските църковни служители се съюзяват с контрареволуционните елементи и се включват в активна антинародна дейност.[4] Сравнително по-пълно и научно е представен у нас баптизмът в сборника „Протестантските секти в България”. [23] Частта, посветена на баптизма е написана от к.ф.н. Кръстю Кръстев и разкрива възникването и разпространението на баптизма и идеологично – догматична характеристика на баптизма.[19]

Ценен е трудът на Симоне Флад, посветен на историята на Българското евангелско дружество. Изследването ѝ е направено въз основа на изобилен архивен материал и има приносен характер.[26] Интересно и аналитично е изследването на Момчил Петров, посветено на протестанството между двете световни войни.[22] Място на баптизма, баптистките църкви и пастири е отделено и в изданието „Вестители на истината. История на Евангелските църкви в България”.[6]

Няколко съобщения върху историята на баптизма има Даринка Дадер. Тя прави аналитично представяне на същността, зараждането и разпространението на баптизма в Европа, САЩ и България. За съжаление никъде тя не сочи източниците, които използва, което прави според нас изследването ѝ научно-популярно и на места неточно.[8] Росица Ангелова издава библиографски обзор на периодичният печат на протестанството и в частност на Баптистката църква в България в периода до 1944 г.[1] Научно и аргументирано тя представя развитието и дейността на баптистките църкви от средата на XIX век до началото на XX век [2], както и в периода 1921 – 1923 г., когато начело на съюза е Христо Марчев [2].

Настоящата разработка си поставя за цел да обърне внимание на един друг аспект от баптистката пропаганда в българските земи. Използването на термина „пропаганда” ще бъде не само в неговото тясно значение – разпространение на религиозна вяра, а и в широк смисъл – популяризиране на идеи, възгледи и знания, различни от вярата. Така би се добила по-пълна представа за пътищата и средствата за евангелизация, и по-конкретно използването на периодичният печат за тази цел. Авторката прави опит да представи баптистките вестници и списания, излизали в българските земи в периода 1908 – 1939 г. Долната граница е свързана с учредяването на Съюза на Евангелските баптистки църкви и издание, което палиативно представя баптизма. Горната граница бележи спирането на съюзния орган „Християнски приятел” в навечерието на Втората световна война.

През средата на XIX в. в пределите на Османската империя се заселват около четиридесет семейства – руси от немски произход, които проповядват баптисткото учение. [6, 328-346; 17, 18-19] След 1875 г. те започват да откриват постепенно евангелски баптистки църкви в градовете Русе, Казанлък и Лом. Активни проповедници на баптизма са Якоб Клунд, Мартин Херингер, Християн Кшоса, Петър Дойчев и др.

На 14 септември 1908 г. представители на баптистките църкви в Княжество България учредяват Съюз на Евангелските баптистки църкви (СЕБЦ) с пръв пред-

седател Петър Дойчев¹. Два месеца по-късно е приет и Вероизповедният устав на деноминацията. [25] А още през 1909 г. СЕБЦ става част от формацията Обединени евангелски църкви в Царство България. Във връзка с това може би през 1911 г. Дирекцията на Американската девическа гимназия, започва да издава списание под името „Проблесък“. То е полугодишно, а от 1915 г. годишно, със задача: „да държи в течение на училищния живот многобройните си ученички, възпитателки и възпитатели, излезли вече из Самоков“. Служи по-скоро обаче за мисионерско – баптистка пропаганда. Излиза в периода март 1911 до август 1915 г. в тираж от 1000 броя. През март 1911 г. излиза един брой, а в годините 1912, 1913 и 1915 в два броя. [1, 59]

Ускорените темпове на всестранно развитие през първото десетилетие на ХХ век поставят България на първо място между балканските държави независимо от закъснялото и включване в европейския исторически процес. Според проф. Елена Стателова „всеобщо е мнението, че България е сериозен фактор на Балканите, което я приближава до европейската стопанско-политическа система“. [24, 248] Тази модернизация съвпада с назряването на конфликт на Балканите. Така в периода 1912 – 1918 г. България води три съдбовни и тежки войни: Балканска (1912 – 1913), Междусъюзническа (1913) и Първа световна война (1915 – 1918). Участието на българската държава в трите войни е обосновано от стремежите за постигането на националния идеал, а именно обединението на Мизия, Тракия и Македония.

По време на войните за национално обединение баптистите наред с разпространяването на божие слово, работят за издигане на християнските ценности – морални и духовни. Особено място заема работата за подпомагане на хората в нужда. А те са стотици. Макар членската маса на СЕБЦ да е малобройна, църквата полага грижи за ранените, Баптистките пастори посещават болниците и пунктовете, където са настанени военнопленниците и бежанците, достигат и до фронта като навсякъде раздават брошури и библии. Баптистите в София поддържат свое сиропиталище, дейността на една дякониса – медицинско лице, което подпомага възрастните, болните и нуждаещите се в града. [10; 1,3-8] Специално място за ролята и дейността на баптистките капелани през периода на войните за национално обединение отделя в своите материали д-р Доний К. Донов. [9]

Липсата на периодика подтиква още през 1913 г. Христо Марчев и Георги Чомонев да започнат издаването на тримесечно духовно списание. За целта те изпращат пробен брой. За съжаление нито вярващи, нито пастори дават отзиви за нуждата от подобно издание и екипа се отказва от реализацията на идеята си. [21,7] Годината освен военна, се оказва трудна и СЕБЦ, тъй като през лятото на същата умира П. Дойчев. [28] За да се води редовен организационен живот

се налага да се определи нов ръководител на СЕБЦ в лицето на Евгений Герасименко. За това решение липсват преки сведения, но събитията дават косвено потвърждение за ролята на Герасименко в периода. През 1915 г. в Русенската баптистка църква се извършва ръкополагане на четирима проповедници от председателя на СЕБЦ Евг. Герасименко, който е пастир на същата. [14] Именно тази активност в дунавския град дава подтик да се започне издаването на списание „Духовен живот“. Списанието има краткотрайна съдба, излизат само три броя. [1,34]

През 1915 г. България се включва в Първата световна война на страната на Централните сили. Това до голяма степен затруднява възможностите на СЕБЦ да получава сведения и помощи от Русия, Англия и САЩ. Стига се до размествания на пастори. Пастор Запрян Видолов се премества в столицата, а пастор Васил Тахтаджиев в родния си град Чирпан. През лятото на 1915 г. Герасименко е принуден да напусне страната. [7, 1; 14, 5] Видолов помага на пастор Спас Райчев в столичната баптистка църква като проповядва. Едновременно с това посещава болници, затвори и сиропиталища. [14, 5] А за да стига духовната литература и до фронта З. Видолов започва да издава списание „Духовни речи“ – протестантско баптистко списание. [1,35] Той е собственик на изданието, което се отпечатва в печатницата на неговия тъст Г. Чомонев. Чомонев притежава издателство и печатница „Г. М. Чомонев“ в София. Първият брой излиза на 1 юли 1916 г., а последният на 15 декември 1918 г. За трите години излизат общо 60 броя, като през 1916 г. дванадесет броя, а през 1917 г. и 1918 г. съответно по двадесет и три. На страниците на списанието се поместват речи от български и чужди църковни писатели с религиозно-нравствено съдържание. [1,35]

След Първата световна война България се озовава в един променен и променящ се свят. Навсякъде цари глад, скъпотия, инфлация. Под съмнение са поставени много традиционни ценности. Това кара СЕБЦ да затегне редиците и възстанови редовния организационен живот. Още през август 1919 г. се свиква Седмата годишна конференция на СЕБЦ в Стара Загора. Сред важните взети решения е това за издаване на съюзно списание. То получава името „Евангелист“, а него кръстник е З. Видолов. [27,17] Именно на него е възложена и работата по издаването на съюзния орган. Затова той прекратява списването на списание „Духовни речи“ и дава път на новото списание „Евангелист“, което редактира до заминаването си в САЩ. А издаването на съюзно списание е повече от необходимо. Все по-голяма е нуждата от духовна литература и печатен орган, на чийто страници да се дават сведения за баптизма в чужбина и в страната, както и сведения за живота на отделните баптистки църкви и общества. [14,5]

Орган на Българския евангелски баптистки съюз става списание „Евангелист“. Списанието излиза от януари 1920 до декември 1938 г. в тираж между 900 и 1200 броя. От 1925 г. то има подзаглавие „Ежемесечно списание за разпространение на християнските принципи“. През отделните годишнини заглавието се изписва на английски и немски език.

¹ Петър Дойчев (1839-1913) завършва Богословско училище в Самоков. Учи в САЩ и от 1901 г. работи в България. основател и единадесет години пастир на църквата в Чирпан. Член на Българското евангелско дружество от 1905 г. – Фъртунов, П. Пастир Петър Дойчев. – Християнски приятел, 1939, кн. 1, 6-7.

Страниците на изданието съдържат статии от пропаганден и апологетичен характер, стихотворения и разкази, биографични очерци за видни български и чужди баптисти, неделни уроци и материали за младежта и историята на баптизма. През 1939 г. списанието продължава да излиза под името „Християнски приятел“. Сред редакторите му са: Запрян Д. Видолов², Васил Тахтаджиев³, Карл Ерик Петрик, Петър Зашев, Васил Чакалов, Карл Грабайн, Христо Нейчев, Ел. Райчева и др. Последователно излиза в Чирпан, Фердинанд (дн. Монтана), Лом⁴, Русе, София и Казанлък⁵.

През отделните годишници „Евангелист“ има своите особености. Така през 1925 г. списанието излиза веднъж месечно, с изключение на месеците юли и август, в обем от осем страници под мотото „Един господ, една вяра, едно кръщение“ и се печата в печатница „Жар“ в гр. Фердинанд. [5, 16] През 1927 г. ръководството на СЕБЦ учредява редакционен и административен комитет за съюзното издание. За администратор е назначен пастор Петър Минков, а редактор остава Трифон Димитров. Съюзното списание, орган на СЕБЦ, се издава в Лом, където живеят редактора и администратора. [13, 7]

По време на престоя и редактирането на съюзния орган в Русе Трифон Димитров прави опит да издава и безплатен периодичен лист за църковна информация „Не мога да мълча“. Идеята се реализира само в един брой през месец ноември 1929 г., отпечатан в печатница „Димитър Петров“. [1,51] Димитров е свързан и с издаването на месечното, независимо религиозно списание „Вярата на апостолите“. Изданието е ефимерно, излиза само пет книжки през периода август – декември 1921 г. в град Попово, където Тр. Димитров пребивава по това време. [1, 31]

Женските християнски благотворителни дружества, както и младежките, също водят редовен организационен живот. Затова на XX редовен конгрес на СЕБЦ през 1933 г. се взема решение на страниците на съюзния орган „Евангелист“ да се открие нова рубрика „Сестринска среща“ с два отдела – Библейски жени и Мисионерски отдел. Тази идея се определя като новаторска предвид факта, че няма друго българско списание, което да се е зало с тази задача. През съ-

щата година започва допитване до читателите да дадат ново име на съюзното издание. Идеята на ръководството е чрез новото заглавие то да стига до по-широка читателска аудитория. Предложенията са много – Надежда, Слънце, Благовест, Сеятел, Възраждане, Будител, Фара на живота, Светлина и пр. [15,10-11] Дилемата кое предложение да се приеме е голяма, но значението на изданието още повече. В писмо до редактора Тр. Димитров Васил Чомонев пише: „Евангелист е много скъп за нас. Той стабилизира работата ни. Прави ни да имаме по-голяма вяра в себе си. Издига ни в очите на методисти и конгрешани. Той е нашият амвон, от който можем свободно да се изказваме. И ако продължава с тая духовност, неминуемо ще обърне вниманието на всички върху нас. Ние ще бъдем място за прибежище на всички ония, които са изгубили вяра в амбициозните и властолюбиви конгрешански и методистки проповедници. Постепенно ще прибегнат към нас всички, които жадуват за истината, и които са се отчаяли от модерничните църкви на разни евангелисти“. ⁶ Чомонев дарява 300 лв. в подписката на сп. „Евангелист“ и моли да сее праща списанието и на семейство Бояджиеви в Пловдив, които искат да минат в СЕБЦ с цялата си църква от 40-50 човека.

От 1 януари 1939 г. съюзният орган носи името „Християнски приятел“. Ръководството осъзнава, че изданието трябва да отговаря на изискванията на новото време и възможността да бъде четено от по-широка аудитория. На страниците на „Християнски приятел“ се откриват нови рубрики като: От редакторската маса; За мислещите хора; Пастирски ъгъл; За жената; Младежка страница; Детски отдел; За нашите хористи; Преглед на църковния печат; Свободна трибуна; Заслужили покойници; Евангелизаторска минута; Съюзни новини; Вести от далеч; Хроника и книгопис и др. [16,14] Месечното издание трябва да дава сведения на страниците си за религия, обнова, църковна информация и спасение. „Християнски приятел“ помества статии, стихотворения и разкази, биографии на български баптисти, материали за младежта и децата и др. Годишният абонамент е 30 лева, а тиражът му хиляда броя. За съжаление излизат само шест броя през първото полугодие на 1939 г. [1, 76]

Списанието се списва от редакционен комитет с отговорен редактор Трифон Димитров⁷. Димитров е

² През 1921 г. списанието е двумесечно. Първият брой излиза в София с отговорен редактор З. Видолов, а втория в Чирпан с отговорен редактор В. Тахтаджиев и с мотото „Аз съм виделина на света, който ме следва няма да ходи в тъмнина, но ще има виделина на живота“. – Евангелист, 1921, кн. 2, с. 1, 15.

³ През 1922 г. изданието излиза в осем броя под редакцията на В. Тахтаджиев. В него място намират интересни рубрики, сред които: Пастирско ъгълче, Хроника и др. В рубриката „Пастирско ъгълче“ се публикуват предимно преводни статии в помощ на пастирите и проповедниците на съюза. – Евангелист, 1922, кн. 2, 14-15; кн. 3, 11-14.

⁴ През 1929 г. и 1930 г. редактор е п-р П. Минков, а администратор Никола Михайлов. Изданието излиза в десет книжки. Разпространява се в страната и чужбина.

⁵ През 1937 г. главен редактор е Тр. Димитров, а администратор е Бернаби Кейн. В редакционния комитет влизат още Карл Грабайн, Христо Нейчев, Георги Васов и Елисавета Райчева. Изданието е с формат А-5 и обем 12 страници. Ръководството има желание изданието да продължи да играе ролята на обединително звено между протестантските църкви. На страниците се дават сведения и за дейността на съюзните църкви в страната. – Евангелист, 1937, кн. 1-2, с. 13.

⁶ В материала си В. Чомонев визира отделените се от Пловдивската петдесетна църква вярващи, начело с Димитър Бояджиев и сина му, както и ориентирането на Иван Изев към баптизма. – Евангелист, 1934, кн. 7, 10-11.

⁷ Трифон Димитров произхожда от евангелско семейство, но едва четиринадесетгодишен приема баптизма. Завършва Американския колеж в Самоков. Последователно работи в Сливен, Попово, Лом. Съюзен председател и 15 години редактор на сп. „Евангелист“. Преместен в София той става евангелизатор и пътуващ проповедник в Баптисткия съюз. През същото време завършва Духовна академия в Хамбург, администратор в Държавното висше училище за финансови и административни науки и Богословския факултет на Софийския университет. Сътрудник на в. „Зорница“ от 1919 г. и известно време негов главен редактор. С отнети пастирски права през 1940 г. за шест години. След пасторския процес през 19149 г. пет години лежи по лагерите без съд и и присъда. – Зорница, бр. 40, 7 ноем. 1946; Куличев, Хр. Вестители на истината ..., с. 345; Евангелист, 1934, кн. 7, с. 5.

активен пропагандатор на идеята за трезвеност. Той се включва в инициативите на Обединените евангелски църкви и редактира в. „Зорница“. Дългогодишен редактор е на съюзното издание „Евангелист“. Високото образование и публицистично му перо слагат траен отпечатък както върху периодиката на съюза, така и върху дейността на българските баптисти през разглеждания период.

Особено място в дейността на баптистите заема работата сред циганите. Именно те успяват да създадат и първата в България и на Балканския полуостров Евангелска баптистка църква в с. Голинци, Ломско. Успехите там са свързани както с личността на Петър Пунчев, така и с тази на Петър Минков. Минков работи не само тук, но и сред циганите в други точки на страната, превежда и издава периодика и книги, както и участва в надденоминационната мисия за работа сред циганите. Затова книжка седма през 1927 г. на съюзният орган „Евангелист“ излиза с притурка на цигански език. [1, 37] А на 15 януари 1927 г. п-р П. Минков отпечатва списание „Светилник“.[1,66] То е издание на Евангелската баптистка мисия между циганите в България. Според замисъла списанието трябва да е месечно, да излиза в гр. Лом с годишен абонамент 20 лева. За съжаление до читателите достига само един брой. Въпреки това е безспорен успех в работата на баптистите сред циганското малцинство.

Съюзът на Евангелските баптистки църкви развива активна дейност и сред младежите. През първата четвърт на ХХ век се появяват и първите младежки християнски дружества. Ролята на пионери играе дружеството при Ломската баптистка църква. [12, 8] Под ръководството на Мойсей Прокопов и Тр. Димитров в гр. Лом започва да излиза месечно списание за религия и наука между славянските народи със заглавие „Славяни, господ иде!“. То е орган на Младежкото християнско дружество при Ломската евангелска баптистка църква. Годишният абонамент е 24 лева и се печата в печатница „А. Н. Димитров“. Излизат само три броя в периода 15 септември – 17 ноември 1922 г. Изданието ратува за побратимяване на народите чрез сближаване на църквите. На страниците му се поместват статии по религиозни въпроси и въздържание, стихотворения, сведения из живота на баптистките църкви в България.[1, 71-72]

В навечерието и по време на Втората световна война не излизат периодични издания на СЕБЦ. Единственото сведение извън съюзния орган е това за вестник „Духовен подем“. Баптисткия вестник е с отговорен редактор Христо Н. Паташев и излиза във Враца в един брой на 20 юни 1937 г. [1,34]

Специално място в периодиката на СЕБЦ безспорно заема Казанлъшката църква. Баптизмът става достояние на казанлъчани още през 1867 г. и се свързва с името на Ст. Курдов [6,330], а Казанлъшката църква е основана на 7 септември 1880 г. от п-р Иван Каргел.⁸ Често баптистите в града остават без пастири и са по-

сещавани от пастири на други баптистки църкви – Евг. Герасименко, В. Тахтаджиев, Ив. Каргел, П. Дойчев. [2, 48] Последният кръщава Марин Л. Мишков, родом от Хасково и съпругата му Райна Думникова.

Марин Л. Мишков дава своя принос за развитието на баптизма в града. Той започва да издава през 1906 г. тримесечно духовно списание „Дървото на живота“ [1,36]. Евангелската баптистка църква в Казанлък с помощта на Марин Л. Мишков успява да издаде като отделни книги 68 проповеди, оформени като книжни тела. Така през 1906 г., от поредицата „Слова“ под № 67, 68 излиза „Дървото на живота“ вероятно с амбицията да се превърне в тримесечно духовно списание. В него място намират материали, посветени на Рождество Христово, проповедта на п-р П. Дойчев „Кой трябва да се кръсти“ и проповедта на Марин Л. Мишков, изнесена на 4 юни 1906 г. в Чирпанската баптистка църква на тема „Една нужда на християнина“. На практика през 1906 г. наистина излизат още три тома и така само и единствено през 1906 г. проповедите, които издава Казанлъшката баптистка църква са с периодичност на тримесечие. За сравнение още през 1901 г. излизат проповеди № 26, 27 в Сливен, през 1903 г. №47, 48 в Казанлък, през 1905 г. № 56, 57 и № 58, 59 в Габрово. Един брой излиза през 1907 г. Интересни са проповеди с № 80 и 81. Първата е на тема „Проповядване на Евангелието“ от П. Дойчев, проповядвана в Казанлък на 12 юли 1909 г., а втората е проповед на Юпитер Петров, ученик в Американското училище в Самоков, също изнесена в Казанлък на 22 август 1909 г. По-особено място заема и проповед № 27 „От какво страдаме и где е черът? от проф. Величко Грабашлиев. Оскъдните данни сочат, че той е приятел и състудент на Петър Дънов (1864 –1944).⁹

Според нас много преди 1906 г. Казанлъшката баптистка църква издава проповеди, оформени като книжни тела. Сред тях са проповедите на Чарлз Х. Спърджън (1834 – 1892), на П. Дойчев, и др., но под надслова „Слова“ и с отделна номерация. Едва през 1906 г. Марин Л. Мишков се опитва да ги превърне в периодично издание. За съжаление тази периодичност е спазена само през текущата година, както посочихме. Книжните тела се разпространяват десетилетия с безкористната помощ на Григор Думников, баптисти и дарител.¹⁰ Вероятно финансовите трудности, а може би и липсата на текстове – български и преводни, понякога прекъсва регулярното излизане на словата. Те обаче продължават да излизат и през следващите години.

През разглеждания период баптизмът намира почва по българските земи, учредява свои общества и църкви, изгражда своя хоризонтална структура и чрез Съюза на евангелските баптистки църкви се включва в българския религиозен контекст. Затова спомага и

⁹ За В. Грабашев виж още:

<http://petardanov.com/index.php?%2Ftopic%2F5920-3-53>.

¹⁰ Григор Думников приема кръщение от Иван Каргел. Още през 1886 г. със собствени средства започва да издава превежданите от Петко Къркеланов проповеди, и най-вече тези на Спърджън. Учредява „Литературен 100 00 фонд“ към Казанлъшката църква. Дарява своя имот на баптистката църква в Казанлък. Умира на 3 февр. 1928 г. – Михайлов, Н. Една тригодишнина. – Евангелист, 1931, кн. 2, с. 6.

⁸ В брошурата „Покана за сватба. Исус Христос Син божий. Проповеди от К. Х. Спърджън и П. Дойчев“, превод от английски, издание на Баптистката църква в Казанлък под № 56 и 57, Габрово, 1905 г., на стр. 16 е записано: „Казанлъшката Евангелска Баптистка църква се е основала на 7 септември 1880 г. от п-р И. Каргел, ... и тя е първата Българска Баптистка църква в България“.

периодиката на съюза. Повечето от изданията са ефимерни, но независимо от това сочат желанието на баптистите да пропагандират своята догматика и богословски четива така, че да стигат до всеки вярващ и до всяко кътче на българските земи. Старанието им е не само в посока да има баптистка периодика, но тя и да се отличава със своето богато съдържание, да под-

помага духовните работници и да бъде трибуна на българския баптизъм. Макар баптистите, заедно с адвентистите и петдесетниците според нас да оформят „втората вълна в българското протестантство“ през XIX и XX век, те са факт, с който трябва да се съобразяват методисти и конгрешани през разглеждания период.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелова, Р. Периодичният печат на протестантските църкви в България (1844 – 1944). С., 2003.
2. Ангелова, Р. Баптизмът по българските земи (средата на XIX век – началото на XX век). – Историкии. Т. 9. Велико Търново, 2016.
3. Ангелова, Р. Съюзът на Евангелските баптистки църкви в България при председателството на Христо Марчев (1921 – 1923). – Журнал за исторически и археологически изследвания, 2016, кн. 1 – 2, 125 – 151.
4. Асенов, Б. Религията в България. Свитък 1. С., 1987.
5. Вести и бележки. – Евангелист, 1925, кн. 1 и 2.
6. Вестители на истината. История на Евангелските църкви в България. Съставил комитет: п-р Д. Фурнаджиев, п-р Г. Попов, Т. Шопов, Вл. Тодоров – Хиндалов. Под редакцията на п-р Хр. Куличев. Второ разширено издание. С., 1994.
7. Герасименко, Евг. Отворено писмо. – Евангелист, кн. 4, 15 март 1924, с. 1; 1927, кн. 5 и 6, с. 5.
8. Дадер, Д. История на баптизма в България. – Витания, 1996, бр. 1, 2, 3, 4.
9. Донеv, Д. Случаят със скритото капеланство. – Свобода за всеки, дек.. 2006, кн. 10. – <http://svobodazavseki.com/broj-10/20-sluchayat-sas-skritoto-kapelanstvo-10.html>.
10. Евангелист, 1920, кн. 3.
11. Евангелист, 1921, кн. 1.
12. Евангелист, 1922, кн. 4-5.
13. Евангелист, 1927, кн. 2.
14. Евангелист, 1927, кн. 5 и 6.
15. Евангелист, 1934, кн. 5.
16. Евангелист, 1938, кн. 8.
17. Зарев, И. История на евангелските петдесетни църкви в България 1920 – 1989. С., 1993.
18. Кратка история на Евангелската баптистка църква в гр. Лом. Лом, 1930, 15 с.
19. Кръстев, Кр. Баптизмът у нас. – В: Протестантските секти в България. С., 1972.
20. Къркеланов, Петко Т. Кратка история на Евангелската баптистка църква в гр. Казанлък. – Евангелист, 1923 – 1924, кн. 9-10.
21. Марчев, Хр. Деятелността на Еванг. Баптистка църква в София..., с. 7.
22. Петров, М. История на Българското протестантство между двете световни войни. Софийски университет, 2001. – <http://protestantstvo.com/read/202>.
23. Протестантските секти в България. С., 1972.
24. Стателова, Е., Ст. Грънчаров. История на нова България 1878 – 1944. С., 1994.
25. Устав на Евангелските баптистки църкви в България. С., 1934.
26. Флад, С. За разпространението на христовата вяра. История на българското евангелско дружество (1875-1958). С., 2015.
27. Фъртунов, П. Принос към историята за започването на Баптистка работа в София. – Евангелист, бр. 8-9, с. 17.
28. Християнски свят, бр. 7, 1 юли 1913 г.
29. Сяров, И. Познатата непозната църква. Русе, 2006.

REFERENCES

1. Angelova, R. Periodical press of Protestant churches in Bulgaria (1844-1944). S., 2003.
2. Angelova, R. baptism in Bulgarian lands (middle of the XIX century - early XX century). - Istorikii. T. 9. Veliko Tarnovo, 2016.
3. Angelova, R. The union of Evangelical Baptist Churches in Bulgaria under the chairmanship of Hristo Marchev (1921-1923). - Journal of historical and archaeological research 2016, vol. 1-2, 125-151.
4. Asenov B. Religion in Bulgaria. Scroll 1. S., 1987.
5. Messages and notes. - Evangelist, 1925, vol. 1 and 2.
6. Messengers of Truth. History of the Evangelical Churches in Bulgaria. Compiled by Committee: Pastor D. Digests, Pastor D. Popov, T. Shopov, Vl. Todorov - Hindalov. Edited by Pastor Hr. Kulichev. Second expanded edition. S., 1994.
7. Gerasimenko, Evg. Open letter. - Evangelist, Vol. 4, 15 March 1924, p. 1; 1927, vol. 5 and 6, p. 5.
8. Dader, D. History of baptism in Bulgaria. - Bethany, 1996, issue. 1, 2, 3, 4.
9. Donev, D. The case of hidden Chaplaincy. - Freedom for everyone Dec .. 2006, vol. 10. - <http://svobodazavseki.com/broj-10/20-sluchayat-sas-skritoto-kapelanstvo-10.html>.
10. Evangelist, 1920, vol. 3.
11. Evangelist, 1921, vol. 1.
12. Evangelist, 1922, vol. 4-5.
13. Evangelist, 1927, vol. 2.
14. Evangelist, 1927, vol. 5 and 6.
15. Evangelist, 1934, vol. 5.
16. Evangelist, 1938, vol. 8.
17. Zarev I. History of the Evangelical Pentecostal churches in Bulgaria 1920 - 1989 S. 1993.
18. A Short History of the Evangelical Baptist Church in the city of Lom. Lom, 1930, 15 p.
19. Krastev, Kr. Baptism here. - In: Protestant sects in Bulgaria. S., 1972.
20. Karkelanol Petko T. A Short History of the Evangelical Baptist Church in the city of Kazanlak. - Evangelist, 1923 - 1924, vol. 9-10.
21. Marchev Hr. The activities of the Evangelical Baptist Church in Sofia ..., p. 7.
22. Petrov, M. History of the Bulgarian Protestantism between the two world wars. Sofia University, 2001. - <http://protestantstvo.com/read/202>.
23. Protestant sects in Bulgaria. S., 1972.
24. Statelova, E., S. Grancharov. History of new Bulgaria 1878 - 1944. S. 1994.
25. Regulations of Evangelical Baptist Churches in Bulgaria. S., 1934.
26. Flood, C. The distribution the Christian faith. History of the Bulgarian Evangelical Society (1875-1958). S., 2015.
27. Fartunov, P. Contribution to the history about the initiation of Baptist work in Sofia. - Evangelist No. 8-9, p. 17.
28. Christian world, issue. 7, July 1st, 1913
29. Syarov I. The familiar and unfamiliar church. Ruse, 2006.

The periodical press of Evangelical Baptist Churches in Bulgaria (1908 - 1939)**R. J. Angelova**

Abstract: The historical narrative represents the periodicals of evangelical Baptist churches in the Kingdom of Bulgaria during the period (1908-1939). The article observes the newspapers and the magazines that carry out Baptist propaganda. The term "propaganda" is used not only in the narrow meaning - the spread of religious faith, but also in the wider meaning - the promotion of ideas, views and knowledge, different from faith. This gives a more complete picture of the ways and means of evangelism, and in particular the use of periodicals for this purpose. Here are represented persons who've edited and published periodicals, as well as the achievements of the press.

Keywords: *Periodical press, Baptist church, newspaper, magazine, propaganda*

Периодическая печать евангельских баптистских церквей в Болгарии (1908 - 1939)**Р. Ж. Ангелова**

Аннотация: Историческое повествование представляет периодическую печать евангельских баптистских церквей в Царстве Болгарии в течение периода (1908-1939). Представлены газеты и журналы, которые осуществляют баптистскую пропаганду. Использование термина "пропаганда" не только в узком смысле - распространение религиозной веры, а и в широком смысле - продвижение идей, взглядов и знаний, различных от веры. Это дает более полное представление о путях и средствах евангелизации, и, в частности, использование периодической печати для этой цели. Представлены лица, которые редактировали и публиковали периодических изданий, а также и достижения прессы.

Ключевые слова: *Периодическая печать, баптистская церковь, газета, журнал, пропаганда*

Соціально-комунікативні засади конституювання правового регулювання діяльності мас-медіа

Л. І. Данча

Paper received 29.03.17; Accepted for publication 10.04.17.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука

Анотація. Проаналізовано соціально-комунікативні передумови конституювання медіа права. Доведено необхідність медіа правових форм регуляції у системі соціальних комунікацій та соціального медіа-регулювання, зумовлену структурно-функціональними характеристиками соціально-комунікативного простору, формалізованістю та імперативністю санкцій правових норм, яких позбавлені інші форми соціальної регуляції діяльності ЗМІ.

Ключові слова: соціальна комунікація, соціальне регулювання діяльності мас-медіа, медіа право, правові норми, комунікативні функції права.

Вступ. Невід'ємним складником громадянського суспільства та правової держави є вільні, підпорядковані морально-етичним і правовим нормам інформаційні відносини, суб'єктом котрих постають мас-медіа, ЗМІ, ЗМК. Зорієнтовані на забезпечення інформаційно-комунікативних потреб суспільства, держави, людини й координування інтересів різних соціальних груп, останні потребують дієвих механізмів соціального регулювання, зокрема правових. Закорінені у системі права, медіа правові важелі впливу на діяльність ЗМІ детермінуються, водночас, структурно-функціональними характеристиками соціально-комунікативного простору й комплексу соціально-регулятивних форм.

Короткий огляд публікацій по темі. Багатоаспектність медіа правової проблематики зумовила її вивчення у правознавстві (О.А. Вознесенська, 2012 [5], Т.В. Збирак, 2014 [10], О.В. Каплій, 2014, 2016 [13; 14], З.О. Кукіна, 2011 [18], Н.В. Кушакова, 2003 [19], О.О. Лисенко, 2011 [20], В.С. Цимбалюк, 2010, 2011 [39; 40]), теорії державного управління (О.Є. Бухтатий, 2009 [3]) та журналістикознавстві (П.С. Вербицький [4], К.А. Дубняк, 2016 [9], В.Ф. Іванов, 2001 [12], О.Д. Кузнєцова, 1997 [17], Т.О. Приступенко, 2000, 2011 [30; 31]), у теоретичному вимірі й з опертям на медійну практику, однак послідовне обґрунтування *необхідності* правового регулювання діяльності ЗМІ з огляду на *структурно-функціональні особливості* соціально-комунікативного простору й системи соціального регулювання мас-медіа досі відсутнє.

Мета. Отже, метою публікації є дослідження соціально-комунікативних передумов конституювання медіа права у системі механізмів регулювання діяльності ЗМІ.

Матеріали і методи. У подальшому розгляді питання опираємося на положення *системного підходу*, зокрема тезу, що конституювання елементів складноорганізованої саморегульованої системи зумовлено їх *необхідністю* у системній цілісності, а їх функції визначаються іманентною останній орієнтованістю на самозбереження та поступальний розвиток.

Результати та їх обговорення. З метою соціально-комунікативного аналізу правового регулювання діяльності ЗМІ зосередимось на уточненні понять, передусім, *соціальних комунікацій*, які щодо ширшого явища *соціальної взаємодії* є її смисловим аспектом, пов'язаним з обміном суспільно значущою інформацією й досягненням соціальної єдності при тотожності системних складників (С.Ю. Лисова [21, с. 223]).

Так, на думку В.Ф. Іванова, масова комунікація може бути визначена як «процес поширення *соціальної інформації* <...> за допомогою *технічних засобів* (преса, радіо, телебачення, відео, кіно тощо) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію» (курсив – Л.Д.) [11, с. 85].

За переконанням В.В. Різуна, під масовою комунікацією як «формою соціальної взаємодії у вигляді соціального регулювання» слід розуміти «організоване спілкування, що є видом суспільно-культурної діяльності, яка відбувається у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мислительних та емоційно-вольових дій, спрямованих на духовне, професійне чи інше *єднання* маси людей» [34, с. 60]; «різні види інформаційної взаємодії в суспільстві за допомогою визначених каналів, *способів та засобів* зв'язку між *соціальними інститутами й споживачами соціальної інформації* в умовах високо-технологічного інформаційного виробництва, які залежно від мети, завдань і характеру взаємодії створюють різні види комунікації» [33, с. 10].

За визначенням Д.В. Ольшанського, масова комунікація – це особливе середовище формування, поширення і функціонування *соціально значущої інформації*, метою котрої є вплив на соціальні групи та окремих індивідуумів [27, с. 292]. За твердженням В.П. Козирькова, «масові комунікації – процес взаємодії великих соціальних груп людей (масових аудиторій) для обміну цінностями культури, у тому числі *соціально вагомою інформацією*, за допомогою традиційних і спеціальних засобів (мас-медіа) масової інформації» [15, с. 6], «*способ відтворення соціальних взаємозв'язків*», «формування і відтворення усіх інших соціальних інститутів», «пробудження активності суб'єктів взаємодії», їх соціалізації, зміни [15, с. 14–15]. Згідно дефініції А.В. Соколова, соціальна комунікація є опосередкованим і доцільним «*рухом смислів у соціальному часі та просторі* <...> між суб'єктами, так чи інакше залученими до соціальної сфери» [36, с. 15], «обміном соціальною інформацією» [36, с. 162]. На думку Л.В. Петрова, «масова комунікація – це створення єдиного соціального поля на основі процесу, що включає, з одного боку, отримання, переробку й передачу <...> соціально-вагомої інформації, здійснюваних спеціалізованими інститутами; з іншого, сприйняття і засвоєння цієї інформації великими, соціально різнорідними, розосередженими аудиторіями» [28, с. 26]. За оцінкою А.Ф. Невоструєвої, соціальна комунікація є особливою *структурною одиницею* загальної комунікації, що відображає «взаємозв'язок і взаємодію *організованих в*

структуру базових соціальних інститутів і соціальних практик суспільства» [25, с. 334].

Отже, маємо підстави стверджувати, що у введених до наукового обігу визначеннях соціальної комунікації відображено її *генетичні, структурно-функціональні, змістові та цільові* аспекти: закоріненість у «суспільних інтересах, потребах, завданнях» (В.В. Різун [34, с. 21]), приналежність до «соціальних структур та інститутів, до життя суспільства» (Г.Г. Почепцов) [29, с. 16]; її *інформаційну* природу (В.П. Козирьков, Д.В. Ольшанський, А.В. Чепкасов); *інституціоналізованість*, структурність (М.М. Назаров [24, с. 9], А.Ф. Невоструєва, Л.В. Петров, В.В. Різун [34, с. 10], Ю.Е. Фінклер); зв'язок з нормативним соціальним регулюванням; сприяння соціалізації, утвердженню установок та цінностей (В.В. Різун [34, с. 57]), забезпеченню соціальної інтеграції, суспільного порядку, соціального та економічного розвитку, підвищенню структурно-функціональної організації суспільства (П. Абассі, В.П. Козирьков, С.Ю. Лисова [21, с. 223], В.В. Різун [33, с. 21, 25], А.В. Соколов, А.В. Чепкасов).

Опираючись на наведені визначення, розглянемо *мас-медійну комунікацію* як вид соціальних комунікацій, виокремлений за критерієм використання своєрідної форми масового спілкування – *засобів масової інформації, мас-медіа, ЗМК*. Закономірно, що у видовій якості мас-медійна комунікація володіє родовими ознаками соціальної, однак наділена низкою *специфічних рис*, визначених організованим, інституціоналізованим, професіоналізованим розповсюдженням суспільно значущої інформації, «загальнодоступних (публічних) повідомлень <...> у великому масштабі» [33, с. 132–133], тотальністю охоплення та впливу [38, с. 6].

За визначенням В.В. Різун, професійна масова комунікація (до котрої належить мас-медійна) – це «майстерно організоване спілкування у вигляді суспільно-культурної діяльності, учасниками якого є, з одного боку, професійні мовці (професійні комуніканти), що чинять згідно з *суспільно-етичними нормами, законами держави*, <...>, з іншого боку, маса людей (маси, комунікат), на яку здійснюють вплив професійні мовці через *засоби масової комунікації*, зокрема *засоби масової інформації*, за допомогою *масової інформації*, що є продуктом *професійної масової інформаційної діяльності* у сфері інформаційної індустрії як «інституціоналізованої форми виробництва і розповсюдження загальнодоступних (публічних) повідомлень, які поширюються у великому масштабі, включаючи значний розподіл праці в їхньому виробництві й функціонуванні через складне посередництво друку, фільму, фотографії та звукозапису» (J. Watson, A. Hill)» [34, с. 61].

Щодо мас-медійної комунікації *мас-медіа* є професійним інституціоналізованим комунікантом, каналами і засобами обігу суспільно значущої інформації, елементом складноорганізованої комунікаційної цілісності, функціонування якої, у відповідності до принципів системного підходу, підпорядковується *цілям висхідних систем*. Згідно перфекціоністської моделі мас-медіа, такими (на макрорівні) постають соціальна інтеграція, культурно-національна ідентифікація, забезпечення цілісності [1, с. 494] і консолідація суспільства [41, с. 3]. Специфічною функцією мас-медіа є забезпечення суспільства інформацією про внутрішнє і зовнішнє

середовище, підтримання інформаційного обігу між учасниками соціальної взаємодії.

Структура середовища функціонування ЗМІ зумовлює зв'язок їх діяльності з державою, громадянським суспільством, окремими соціальними групами у якості *універсального комунікатора*, що виконує «об'єднувальну та координаційну ролі» [23, с. 3], створює інформаційне поле, «в якому громадяни і політики здатні приймати зважені рішення» [34, с. 104–105], узгоджує державні, суспільні, приватні інтереси, сприяє консенсусу у розбудові громадянського суспільства [21, с. 223].

Відповідно, *зовнішня регуляція* ЗМІ спрямовується на реалізацію визначеної «запитом» метасистеми їх перфекціоністської моделі, забезпечення узгодженого із соціальними нормами, ефективного виконання функцій (інформування, суспільної критики тощо [31]), потреба у котрих зумовила конституювання мас-медіа як елемента соціально-комунікативної цілісності. Диференційоване на етичне, правове, економічне [7, с. 54], зовнішнє регулювання доповнює *внутрішнє*, – уможливлене системністю мас-медійних комунікацій, морально-етичне *саморегулювання* ЗМІ.

Отже, *правовий вплив* є складником *соціальної регуляції* діяльності мас-медіа й як її вид наділений низкою загальних та специфічних ознак. Проаналізуємо його *необхідність* й потребу у ньому ЗМІ.

Зважаючи, що конституювання підсистем складноорганізованої системи зумовлюється їх істотністю у її функціонуванні, припускаємо, що *необхідність правового чинника* у регулюванні діяльності ЗМІ визначено «недостатністю» інших регуляторних форм: неформалізованістю, неімперативністю або ж обмеженістю впливу їх приписів; браком їх дієвості в узгодженні суперечливих, іноді деліктних відносно вимог моралі, очікувань щодо мас-медіа з боку влади, громадських і політичних об'єднань, лобістських угруповань, служб *public relations*, власників, рекламодавців, аудиторії ЗМІ.

Особливою актуальністю ефективного регулювання діяльності мас-медіа набуває у демократичних суспільствах, на відміну від соціокультурних систем «жорсткоорганізованого типу» (Р. Мертон), позначених різноманітністю інформаційного обігу, плюральністю поглядів, позицій, думок, незалежністю та відносною автономністю ЗМІ, що «мають доступ до достатньої кількості різноманітних джерел інформації, засобів виробництва та розповсюдження продукції» [31, с. 56]. Ще гострішою проблема є у країнах, які щойно стали на шлях демократії, – з неусталеними аксіоконтекстами, відсутністю традицій паритетних взаємин влади та ЗМІ, фінансовою залежністю медіів від бізнес-еліти та політичних структур. Актуалізацію соціонормативного регулювання мас-медіа спонукають соціально-політичні кризи та інформаційна експансія ворожих національній державності сил.

Розглянемо особливості та переваги медіа права у порівнянні з іншими механізмами медіа-регулювання за походженням, способами встановлення та забезпечення, мірою формалізованості та дієвості санкцій відповідних соціальних норм.

Як відзначалося у журналістикознавчих дослідженнях (В.М. Гвоздева [6], С.В. Криворучко [16], О.Д. Кузнецової, Т.О. Приступенко [31], Я.І. Ширченко

[41]), чимала роль у функціонуванні мас-медіа належить *саморегулюванню* на засадах професійної етики, конкретизованих щодо роботи журналіста моральних цінностей, приписів, норм. Сформовані на основі уявлень про добро, чесність, справедливість, забезпечувані через «внутрішнє переконання та засоби громадського впливу» [37, с. 148], закріплені у міжнародних та вітчизняних деклараціях, хартіях, кодексах, канолах, редакційних статутах, настановах, стандартах, етичні приписи інкорпуються до професійної культури, сприяють утвердженню перфекціоністської моделі мас-медіа, однак не мають імперативної сили, у практичній реалізації пов'язані із численними колізіями (між метою і вибором засобів її досягнення, свободою слова та свободою особистості [16, с. 7, 12]) і потребують синергії з правовими нормами.

Не випадково, значна їх частина відображена у нормативно-правових документах, порушення положень яких призводить до адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності. Так, репрезентовані у міжнародній Декларації принципів поведінки журналістів (1954) та Етичному кодексі українського журналіста (2004) вимоги свободи слова та висловлювань, поваги до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію, утримання від незаконних методів здобуття інформації й втручання у приватне життя людини, збалансованої репрезентації точок зору опонентів, незалежності діяльності журналіста тощо, закріплені у Конституції України, Цивільному кодексі України, Кримінальному кодексі України, законах України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення та радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» тощо.

Не менш вагомим, аніж морально-етична саморегуляція, однак не формалізованим, варіативним й позбавленим механізмів владного примусу, є вплив на мас-медіа громадської думки.

Спільними ознаками морально-етичної саморегуляції, громадської регуляції та правового регулювання діяльності мас-медіа є приналежність системі *соціального регулювання*, установленість певною «соціальною владою» (державною, громадською, моральною) як певним «нормативним порядком організації сили» та застосування санкцій для управління суспільними стосунками [26, с. 85]; зв'язок із прийнятими у суспільстві цінностями; орієнтованість на утвердження моделі вільних і відповідальніших ЗМІ.

Водночас, на відміну від норм громадського впливу та норм морального саморегулювання, які формуються еволюційно, артикулюються та утверджуються громадськими об'єднаннями, не є інституціоналізованими та жорстко формалізованими [22, с. 63], підкріплюються громадським осудом чи дисциплінарною відповідальністю, право постає внутрішньо узгодженою системою встановлених чи санкціонованих *державою*, відображених у *нормативно-правових актах*, формально визначених, інституціональних, забезпечених *державним примусом загальнообов'язкових для виконання норм* [37, с. 147]. Не випадково, у суспільствах, які нещодавно стали на шлях демократії чи перебувають у кризовому стані, першочергового значення набуває регулювання інформаційно-комунікативних відносин у

межах правових форм.

Підсумовуючи зауважимо, що із громадським регулюванням та морально-етичним саморегулюванням мас-медіа право пов'язане двостороннім зв'язком. З одного боку, воно відображає морально-етичні цінності суспільства [35, с. 16] й саме є соціальною цінністю; за посередництвом державного примусу у подоланні комунікативних деліктів сприяє утвердженню відповідної суспільним очікуванням й професійним етико-моральних принципам перфекціоністської моделі ЗМІ. З іншого – професійні етичні кодекси та громадські вимоги розвивають, конкретизують і доповнюють положення нормативно-правових актів, сприяють їх корпоративному та індивідуальному ціннісному осмисленню та прийняттю. Назагал, як вид соціального регулювання, право забезпечує системну цілісність «усіх видів соціальних норм у їх сукупності», синтез «їх своєрідності, їх особливих властивостей і можливостей» [26, с. 82], «ставить завдання знаходження оптимальних варіантів сполучення правових форм впливу з регулятивними можливостями інших соціальних норм» [7, с. 56].

З огляду на специфіку аналізу проблеми у площині прикладних соціально-комунікативних технологій, з'ясуємо *соціально-комунікативний потенціал правового регулювання діяльності ЗМІ*. Опираючись на соціально-комунікативні методології, у подальшому притримуємося тези, що соціально-комунікативне значення медіа права визначено сутністю, принципами, метою та функціями права, котрі мають комунікативний зміст. Зокрема комунікативно вагомим видається «загально-соціальне» [8, с. 105] розуміння *сутності* права як загально визнаного *компромісу* «між різними класами, групами та соціальними станами для забезпечення потреб та інтересів як громадянського суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів» [8, с. 105], котрий уможливує формулювання загально визнаних завдань ЗМІ.

Комунікативний сенс мають й *функції* права – основні *напрями* його впливу «на суспільні відносини, які виражають його сутність і соціальне призначення» [8, с. 106]. Так, реалізація загальносоціальних (гуманістичної, організаційно-управлінської, інформаційної, оцінково-орієнтаційної, ідеологічно-виховної) та спеціально-юридичних (регулятивної, охоронної) функцій права, закріплюючи права і обов'язки учасників соціальної комунікації як вільних, незалежних, автономних суб'єктів, утверджуючи правомірні моделі поведінки; підтримуючи та охороняючи суспільний порядок, забезпечуючи функціонування та динамічний розвиток суспільних відносин, формує упорядкований, ціннісно маркований контекст обігу інформації й сприяє досягненню перфекціоністських цілей ЗМІ.

У низці філософсько-правових праць право осмислено як форму спілкування між соціальними суб'єктами й виокремлено його *комунікативну функцію*, диференційовану на *координацію* і *трансляцію* [2, с. 148]. Завдяки першій забезпечується соціальний порядок, субординація елементів і структурних підрозділів, що входять до суспільної системи; узгодження, координація й підпорядкування комунікаційних міжсуб'єктних взаємодій правовим нормам, встановлення правових відносин, які передбачають, що «сторони готові використовувати імперативно-регулятивний і

примусовий потенціал правових вимог для вирішення взаємоважливих практичних завдань» [2, с. 148–149]. Завдяки другій – збереження та трансмісія соціально-нормативної інформації [2, с. 150].

Комунікативно важливою є *адаптивна* функція права, спрямована на урівноваження «владних функцій держави та лібертарних інтенцій особистості», приведення у функціональну відповідність протилежних силових векторів усередині цивілізаційної системи, забезпечення пошуку «взаємоприйнятних рішень, які оберігають стан динамічної рівноваги і дозволяють системі виступати як єдине коопероване ціле, що вирішує загальні соціальні завдання» [2, с. 143].

Першочергового значення у соціальній, зокрема мас-медійній комунікації, набуває *егалітарна* функція права, що «означає його здатність наділяти всіх громадян рівною мірою свободи і прав у їхньому соціальному житті і діяльності» й дозволяє «кожному правоздатному громадянину усвідомлювати власну соціальну повноцінність перед державою та законом» [2, с. 153]; сприяє формуванню поваги до прав представників мас-медіа з боку владних структур, урахуванню інтересів держави, суспільства і громадян у діяльності ЗМІ.

Комунікативно істотною є *кратична* функція права, що завдяки підтриманню соціального порядку та урегулюванню протиріч між учасниками соціальної комунікації стабілізує канали обігу соціально значущої інформації, мінімізує комунікаційні ризики та упереджує комунікаційні делікти, забезпечує спільність легітимних комунікативних кодів та поведінкових стратегій, збалансовує інтереси учасників інформаційних відносин.

Комунікативного сенсу набуває здатність права реалізовувати вимоги інших, передусім, моральних соціальних норм.

Важливим позитивним наслідком дотримання правових вимог є якнайповніша реалізація функцій мас-медіа, їх забезпечення від судових позовів, налагодження контактів журналістів з аудиторією і в колективі, зростання суспільного авторитету й комунікативного потенціалу ЗМІ.

Висновки. Отже, дослідження функціонального статусу медіа-права у системі соціально-інформаційних комунікацій підтверджує комунікативну та соціально-регуляторну детермінованість необхідності правового регулювання діяльності ЗМІ. З боку структурно-функціональних характеристик соціально-комунікативного простору передумовами конститування правового механізму регулювання діяльності мас-медіа постають гетерогенність інтересів учасників інформаційного обміну, що підвищує комунікаційні ризики, та необхідність налагодження ефективної взаємодії між ними, зорієнтованої на підтримання цілісності та поступальний розвиток суспільства. З боку системи соціального регулювання діяльності ЗМІ необхідність правового впливу зумовлена формалізованістю та імперативністю санкцій правових норм, яких позбавлені інші форми регуляції, й необхідністю підкріплення етичних медіа-принципів законодавчими приписами. Соціально-комунікативне значення правового регулювання діяльності ЗМІ підтверджують комунікативні потенції права, зокрема здатність координації прав та обов'язків суб'єктів соціальної взаємодії та консолідації соціально-комунікативного простору.

ЛІТЕРАТУРА

- Аббаси П. Место и роль СМИ в системе социальных коммуникаций современного общества / П. Аббаси // Социологический альманах. – 2013. – № 4. – С. 487–495.
- Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: підручник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 472 с.
- Бухтатий О.Є. Конституційно-правові засади державного управління в інформаційній сфері: цілі, завдання, функції та існуючі протиріччя / О.Є. Бухтатий // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – № 2 (36). – С. 394–403.
- Вербицький П.С. Нормативно-правове забезпечення взаємодії журналістів із представниками влади в Україні / П.С. Вербицький // Голова ред. ради доктор юрид. наук О.А. Монаєнко; гол. ред. доктор наук з соц. комунікацій О.В. Богуславський]. – Сер. «Соціальні комунікації». – 2016. – № 4 (28). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. – С. 101–105.
- Вознесенська О.А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О.А. Вознесенська. – К.: НАПН укр. НДІ інформатики і права, 2012. – 215 с.
- Гвоздев В. Необхідність і значення дотримання етичних принципів у діяльності ЗМІ для розбудови громадянського суспільства / В.М. Гвоздев // Матеріали міжнар. конф. «Етичні засади діяльності організацій громадянського суспільства в Україні», 29–30 вересня 2003 року, Київ. – К., 2003. – С. 62–63.
- Гольцова О.Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять / О.Є. Гольцова // Часопис Київського університету права. – 2013/2. – С. 53–57.
- Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.Л. Теорія держа-
- ви і права: навч. посіб. / С.Д. Гусарев, А.Ю. Олійник, О.Л. Слюсаренко. – К.: Всеукр. Асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 270 с.
- Дубняк К.А. Соціокомунікативний вимір інформаційної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій: 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій / К.А. Дубняк. – К.: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. – 16 с.
- Збирак Т.В. Адміністративно-правове забезпечення права на свободу слова в Україні та досвід Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Т.В. Збирак. – К., 2014. – 212 с.
- Іванов В. Деякі моменти когнітивно-регуляторного підходу до масової комунікації // Наукові записки Інституту журналістики / КНУ ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – Том 4. – С. 32–44.
- Іванов В.Ф. Правові засади діяльності українських мас-медіа / В.Ф. Іванов // Вісник Львівського університету. – Серія: «Журналістика». – Львів, 2001. – Вип. 21. – С. 58–65.
- Каплій О.В. Конституційно-правові засади організації та діяльності засобів масової інформації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право / О.В. Каплій. – Одеса, 2014. – 23 с.
- Каплій О.В. Правовий вплив недержавних засобів масової інформації на формування правової культури та правомірної поведінки громадян / О.В. Каплій // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ЮА», каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін; Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. асоціація крим. права». – Миколаїв: Іліон, 2016. – С. 450–476.
- Козырьков В.П. Социокультурный подход к исследованию системы массовых коммуникаций / В.П. Козырьков // Вест-

- ник НГТУ ім. Р.Е. Алексеева. «Управление в социальных системах. Коммуникативные технологии». – С. 6–17.
16. Криворучко С.В. Професійна етика журналіста на сучасному етапі розвитку демократії в Україні: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / С.В. Криворучко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
 17. Кузнецова О.Д. Правові гарантії незалежності преси / О.Д. Кузнецова // Українська періодика: історія і сучасність: IV Всеукр. наук.-теорет. конф., 19–20 груд. 1997 р. – Львів, 1997. – С. 142–145.
 18. Кукіна З.О. Міжнародно-правові джерела медіа-права / З.О. Кукіна // Часопис Київського університету права. – 2011/3. – С. 296–300.
 19. Кушакова Н.В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н.В. Кушакова. – К., 2003. – 243 с.
 20. Лисенко О.О. Правовий захист суспільства від шкідливої інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.О. Лисенко. – Харків, 2011. – 20 с.
 21. Лисова С.Ю. Средства массовой коммуникации в становлении гражданского общества / С.Ю. Лисова // Научные ведомости Белгородского гос. ун-та. – Серия: «История. Политология». – 2009. – № 9 (64). – Т. 11. – С. 223–233.
 22. Литвин В.С. Етичні засади діяльності журналістів у нормативно-правових актах / В.С. Литвин // Наук. записки Інституту журналістики. – К., 2008. – Т. 30. – С. 160–169.
 23. Матюшина А.В. Соціокультурна роль мас-медіа у формуванні громадянського суспільства в Україні: комунікативний дискурс: автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій: 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій / А.В. Матюшина. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – 17 с.
 24. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методика анализа и практика исследований / М.М. Назаров. – М., 2002. – 106 с.
 25. Невоструева А.Ф. Методологические аспекты изучения социальной коммуникации / А.Ф. Невоструева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 73-1. – С. 331–335.
 26. Нересеянц В.С. Общая теория права и государства: учебн. для юрид. вузов и фак-в / В.С. Нересеянц. – М.: Узд. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 552 с.
 27. Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 368 с.
 28. Петров Л.В. Массовая коммуникация и культура. Введение в теорию и историю. – СПб.: СПбГАК, 1999. – 211 с.
 29. Почепцов Г. Теория коммуникации / Г. Почепцов. – 2-е изд., стер. – М.: СмарТБук, 2009. – 651 с.
 30. Приступенко Т.О. Правові засади функціонування сучасних засобів масової комунікації України: монографія / [За ред. В.В. Різуна; КНУ ім. Т. Шевченка] / Т.О. Приступенко. – К., 2000. – 156 с.
 31. Приступенко Т.О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації: навч. посіб. – К.: Знання, 2011. – 351 с.
 32. Про підсумки парламентських слухань «Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова і цензура в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 2003 р. №441 – VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №16. – Ст. 130.
 33. Різун В. Поняття про соціальні комунікації в системі взаємозв'язків влади з громадою / В. Різун // Запровадження комунікацій у суспільстві / [За заг. ред. Н.К. Дніпроенко, В.В. Різуна]. – К.: ТОВ «Вістка», 2009. – С. 9–11.
 34. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підручник / В.В. Різун. – К.: ВЦ «Просвіта», 2008. – 260 с.
 35. Селиванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–20.
 36. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: учебн. пособие / А.В. Соколов. – СПб.: Изд-во В.А. Михайлова, 2002. – 461 с.
 37. Тарахонич Т.І. Право та мораль у системі соціальної регуляції / Т.І. Тарахонич // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 147–149.
 38. Фінклер Ю.Е. Мас-медіа як соціальний інститут: особливості взаємин з владою: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.08 – журналістика / КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут журналістики / Ю.Е. Фінклер. – К., 2004. – 441 с.
 39. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики): монографія / В.С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.
 40. Цимбалюк В.С. Мас-медіа право в інформаційному суспільстві / В.С. Цимбалюк // Інформація і право. – 2011. – №1. – С. 30–33.
 41. Ширченко Я.І. Журналістська етика: проблеми і концепції (світовий та вітчизняний досвід): автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій / Я.І. Ширченко. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – 16 с.

REFERENCES

1. Abasi, P. Place and role of mass media in the system of social communication in the modern society / P. Abasi // Sociological almanac. – 2013. – № 4. – P. 487–495.
2. Bachynin, V. A., Zhuravskiy, V. S. and Panov, M. I. Philosophy of law : textbook / V. A. Bachynin, V. S. Zhuravskiy, M. I. Panov. – K. : Vydavnychyi Dim «In Yure», 2003. – 472 p.
3. Bukhtaty, O. Y. Constitutional and legal basis of state management in mass media sphere : aims, tasks, functions and existing opposition / O. Y. Bukhtaty // The urgent problems of state management : digest of science works. – Kharkiv : Vydavnytstvo KharRI NADU «Mahistr», 2009. – № 2 (36). – P. 394–403.
4. Verbytskyi, P. S. Normative and legal ensuring of interaction of journalists and Ukrainian authority representatives / P. S. Verbytskyi // State and regions : research-and-production journal / [The chief of editorial board is doctor of law O. A. Monaienko ; editor in chief is doctor of law O. V. Bohuslavskiy]. – Part “Social communications”. – 2016. – № 4 (28). – Zaporizhzhia : Klyasychnyi pryvatnyi universytet, 2016. – P. 101–105.
5. Voznesenska, O. A. Legal basis of state management in the sphere of audiovisual mass media : PhD diss. (legal sci.) : 12.00.07 – administrative law and process ; financial law, information law / O. A. Voznesenska. – K. : NAPN ukr. NDI informatyky i prava, 2012. – 215 p.
6. Hvozdiev, V. M. Necessity and meaning of observance the ethical principles in mass media activity for civil society building up / V. M. Hvozdiev // Materials of international conference “Ethical principles in activity of civil society organizations in Ukraine”, September 29–30, 2003, Kyiv. – K., 2003. – P. 62–63.
7. Holtsova, O. Y. Social regulation and legal regulation – correlation of concepts / O. Y. Holtsova // Periodical of Kyiv university of law. – 2013/2. – P. 53–57.
8. Husariev, S. D., Oliinyk, A. Y. and Sliusarenko, O. L. Theory of state and law: tutorial / S. D. Husariev, A. Y. Oliinyk, O. L. Sliusarenko. – K. : Vseukr. Asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist», 2008. – 270 p.
9. Dubniak, K. A. Social and communicative dimension of state information safety : Abstract of the PhD diss. (social commun. sci.) : 27.00.01 – theory and history of social communication / K. A. Dubniak. – K. : Instytut zhurnalistyky KNU im. T. Shevchenka, 2016. – 16 p.
10. Zbyrak, T. V. Administrative and legal ensuring of right to freedom of speech in Ukraine and experience of European Union : PhD diss. (legal sci.) : 12.00.07 – administrative law and process ; financial law, information law / T. V. Zbyrak. – K., 2014. – 212 p.
11. Ivanov, V. Some moments of cognitive and regulating approach to mass media / V. Ivanov // Scientific notes of Institute of journalism / T. Shevchenko NU of Kyiv. – K., 2001. – Vol. 4. – P. 32–44.
12. Ivanov, V. F. Legal basis of Ukrainian mass media activity / V.

- F. Ivanov // Bulletin of Lviv university. – Part “Journalism”. – Lviv, 2001. – Issue 21. – P. 58–65.
13. Kaplii, O. V. Constitutional and legal basis of mass media organization and activity in Ukraine: Abstract of the PhD diss. (legal sci.): 12.00.02 – constitutional law, municipal law / O. V. Kaplii. – Odesa, 2014. – 23 p.
 14. Kaplii, O. V. Legal influence of non-governmental mass media on formation of legal culture and legitimate citizens' behavior / O. V. Kaplii // Legal influence on illegitimate behavior: actual sides: monograph / Editors O. V. Kozachenko, Y. L. Streltsova; MES of Ukraine, NU “OAOFL”, department of criminal law and institute of criminal and law subjects; Mykolaiv institute of law, The Ministry of Education and Science of Ukraine, the National University “Odessa Academy of Law”, “All-Ukrainian association of criminal law”. – Mykolaiv: Ilion, 2016. – P. 450–476.
 15. Kozyrkov, V. P. Sociocultural approach to research of mass media system / V. P. Kozyrkov // Bulletin of NNSTU n. a. R. E. Alekseev. “Management in social systems. Communicative technologies”. – P. 6–17.
 16. Krivoruchko, S. V. Professional journalistic ethics on the present stage of democracy development in Ukraine: Abstract of the PhD diss. (phil. sci.): 10.01.08 / S. V. Krivoruchko; T. Shevchenko national university of Kyiv. – K., 2003. – 20 p.
 17. Kuznetsova, O. D. Legal guarantees of press independence / O. D. Kuznetsova // Ukrainian periodicals: history and the present time: IV All-Ukrainian scientific and theoretical conference, December 19–20, 1997. – Lviv, 1997. – P. 142–145.
 18. Kukina, Z. O. International and legal sources of media law / Z. O. Kukina // Kyiv university of law periodical. – 2011/3. – P. 296–300.
 19. Kushakova, N. V. Constitutional right on information in Ukraine (comparative analysis) PhD diss. (legal sci.): 12.00.02 / N. V. Kushakova. – K.: 2003. – 243 p.
 20. Lysenko, O. O. Legal defense of society from harmful information: Abstract of the PhD diss. (legal sci.): 12.00.07 / O. O. Lysenko. – Kharkiv, 2011. – 20 p.
 21. Lisova, S. Y. Mass media in civil society formation / S. Y. Lisova // Scientific bulletin of Belgorod national university. – Part “History. Politology.” 2009. – № 9 (64). – Vol. 11. – P. 223–233.
 22. Lytvyn, V. Y. Ethical basis of journalists' activity in normative and legal statements / V. Y. Lytvyn // Scientific notes of Institute of journalism. – K., 2008. – Vol. 30. – P. 160–169.
 23. Matiushyna, A. V. Sociocultural role of mass-media in Ukrainian democratic society development: communicational discourse: Abstract of the PhD diss. (soc. commun. sci.): 27.00.01 – theory and history of social communications / A. V. Matiushyna. – K.: T. Shevchenko national university of Kyiv, 2009. – 17 p.
 24. Nazarov, M. M. Mass communication in modern world: analysis methodology and research practice / M. M. Nazarov. – M., 2002. – 106 p.
 25. Nevostueva, A. F. Methodological aspects of social communication studying / A. F. Nevostueva // Bulletin of Russian national pedagogical university n. a. A. I. Herzen. – 2008. – № 73-1. – P. 331–335.
 26. Nersesiants, V. S. General theory of law and state: textbook for law colleges and faculties / V. S. Nersesiants. – M.: Izd. gruppa NORMA-INFRA, 1999. – 552 p.
 27. Olshanskii, D. V. Psychology of the masses / D. V. Olshanskii. – SPb: Piter, 2002. – 368 p.
 28. Petrov, L. V. Mass communication and culture. Introduction to theory and history / L. V. Petrov. – SPb.: SPbGAK, 1999. – 211 p.
 29. Pocheptsov, G. Theory of communication / G. Pocheptsov. – 2nd edition. – M.: SmartBuk, 2009. – 651 p.
 30. Prystupenko, T. O. Legal basis of modern mass media functioning in Ukraine: monograph / [Editors: V. V. Rizun; T. Shevchenko national university of Kyiv] / T. O. Prystupenko. – K., 2000. – 156 p.
 31. Prystupenko, T. O. Theory of journalism: ethical and legal basis of mass media activity: textbook / T. O. Prystupenko. – K.: Znannia, 2011. – 351 p.
 32. About the sum of parliament hearing: “Society, mass media, authority: freedom of speech and censorship in Ukraine”: regulation of Verkhovna Rada of Ukraine of 16 January 2003 № 441 – VI // Record of Verkhovna Rada of Ukraine. – 2003. – № 16. – Paragraph 130.
 33. Rizun, V. Social communications concept in the system of authority and society interconnection / V. Rizun // Communication in society introducing / [Editors: N. K. Dniprenko, V. V. Rizun]. – K.: LLC “Vistka”, 2009. – P. 9–11.
 34. Rizun, V. V. Theory of mass communication: textbook / V. V. Rizun. – K.: PC “Prosvita”, 2008. – 260 p.
 35. Selyvanov, V., Didenko, N. Legal nature of social relations regulation / V. Selyvanov, N. Didenko // Law of Ukraine. – 2000. – № 10. – P. 10–20.
 36. Sokolov, A. V. General theory of social communication: textbook / A. V. Sokolov. – SPb.: Yzd-vo V. A. Mykhailova, 2002. – 461 p.
 37. Tarakhonch, T. I. Law and morals in the system of social regulation / T. I. Tarakhonch // Problems of law philosophy. – 2003. – Vol. 1. – P. 147–149.
 38. Finkler, Iu. E. Mass media as a social institute: peculiarities of relations with authority: PhD diss. (phil. sci.): 10.01.08 – journalism / T. Shevchenko national university of Kyiv. Institute of journalism. / Iu. E. Finkler. – K., 2004. – 441 p.
 39. Tsymbaliuk, V. S. Information law (theory and practice basis): monograph / V. S. Tsymbaliuk. – K.: Osvita Ukrainy, 2010. – 388 p.
 40. Tsymbaliuk, V. S. Mass media law in information society / V. S. Tsymbaliuk // Information and law. – 2011. – № 1. – P. 30–33.
 41. Shyrchenko, Y. I. Journalistic ethics: problems and concepts (world and native experience): Abstract of the PhD diss. (soc. commun. sci.): 27.00.01 – theory and history of social communication / Y. I. Shyrchenko. – K.: T. Shevchenko national university of Kyiv, 2008. – 16 p.

Social and communicative basis of institutionalization of mass media activity legal regulation

L. I. Dancha

Abstract. The article deals with the analysis of the social and communicative prerequisites of law institutionalization. The author proves the necessity of media legal forms of regulation in the system of social communication and social media regulation caused by structural and functional characteristics of social and communicative space, formalization and imperative of legal rules sanctions that other forms of mass media social regulation do not have.

Keywords: social communication, social regulation of mass media activity, media law, legal rules, communicative functions of law.

Социально-коммуникативные основания конституирования правового регулирования деятельности масс-медиа

Л. И. Данча

Аннотация. Проанализированы социально-коммуникативные предпосылки конституирования медиа права. Доказана необходимость медиа правовых форм регулирования в системе социальных коммуникаций и социального медиа-регулирования, обусловленная структурно-функциональными характеристиками социально-коммуникативного пространства, формализованностью и императивностью санкций правовых норм, которых лишены иные формы социального регулирования деятельности СМИ.

Ключевые слова: социальная коммуникация, социальное регулирование деятельности масс-медиа, медиа право, правовые нормы, коммуникативные функции права.

Формування медіаобразу: ретроспектива та сучасність

С. Козирицька

Запорізький державний медичний університет
E-mail: kozyriatska@gmail.com

Paper received 05.05.17; Accepted for publication 15.05.17.

Анотація. У статті проведено порівняльний аналіз інформаційного простору радянської доби та сучасності з погляду використання медіаресурсів та комунікативних практик для формування медіаобразу об'єкта. Наголошено на зростанні ролі соціальних медіа у цьому процесі, а також зміні комунікативної парадигми та засобів конструювання медіаобразу.

Ключові слова: медіаобраз, імідж, соціальні медіа, комунікативні практики.

Вступ. Поява засобів масової інформації (газет, журналів, а згодом радіо й телебачення) передбачала реалізацію їх основоположної функції – інформування про події, що відбуваються. Оскільки ж медіа не існують окремо від реалій, які вони висвітлюють, і більшою чи меншою мірою зазнають впливу з боку різних сфер суспільства, відбулась значна трансформація їх функцій. Надто ж якщо брати до уваги зміну модусу існування соціальної реальності в Україні – перехід від індустріального та постіндустріального суспільства (коли Україна ще перебувала у складі Радянського союзу) до інформаційного суспільства, що, у свою чергу, зумовило переформатування медіа: перехід від колективного пропагандиста й агітатора до медіатора, здатного як посягти «інформаційний хаос», так і свідомо забезпечити «конструювання псевдореальності», створення «інформаційної картини дня», «інформаційної картини світу» тощо. Однак в умовах реалізації основної функції медіа – задоволення інформаційних потреб суспільства, передача суспільно важливої інформації, у тому числі й політичної, – накреслювалась ще одна, яка полягала у здійсненні контролю за діяльністю всіх гілок влади. Залежність ЗМІ як важливого інструменту соціального управління від політичного режиму підважувала ці можливості: у тоталітарному суспільстві створювалась ілюзія її реалізації, оскільки у Радянському союзі був встановлений жорсткий цензурний контроль над змістом публікацій, радіо- й телепрограм. Натомість на перший план стали виходити інші функції ЗМІ – конструювання соціальної реальності та формування громадської думки.

Відтак, з огляду на те, що Україна пережила і тоталітарний період, і демократичні зміни, цікавим є розгляд роботи вітчизняних медіа у такому аспекті, як формування медіаобразу (держави, політиків, відомих діячів культури, які можуть виконувати роль ньюзмейкерів і опосередковувати сприйняття інших медіаобразів), що передбачає використання різних комунікативних практик. Вбачаємо необхідним провести дослідження у порівняльному аспекті, залучивши ретроспективний аналіз: створення медіаобразу в радянські часи і на сучасному етапі.

Огляд публікацій за темою. Дослідженню медіаобразу та іміджу як його складової приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема такі, як Г. Почепцов, К. Белоусов, Н. Зелянська, Т. Галінська, М. Черкасова, О. Коржнева. Проблема формування міжнародного медіаобразу України та ролі ЗМІ в цьому процесі порушували науковці, які працюють у сфері політології та соціальних комунікацій (Н. Ващенко, О. Володченко, Н. Габор, С. Денисюк, В. Кондратська, В. Корнієнко, С. Кулик, І. Стукан,

І. Сопіга, А. Стряпко, О. Яхно та ін.), розглядаючи ЗМІ насамперед як чинник позиціонування іміджу України на зовнішньополітичній арені та як чинник інформаційного забезпечення зовнішньої політики держави.

Мета – проаналізувати комунікативні практики та засоби створення медіаобразу держави, політичних та культурних діячів за радянських часів і на сучасному етапі.

Матеріали та методи. У ході дослідження було використано такі методи: аналізу – для здійснення загальної розвідки теми та визначення теоретичного рівня її вивчення; історичний і ретроспективного аналізу – з метою з'ясування комунікативних практик та засобів створення медіаобразу за радянських часів і в сучасній Україні.

Результати та їх обговорення. Суспільство і радянського, і демократичного періоду в історії існування України певною мірою було і є заручником засобів масової інформації, які створюють або актуалізують стереотипи, застосовують маніпулятивні технології, пропаганду і контрпропаганду, забезпечуючи тим самим формування потрібного образу та сприйняття об'єкта реальності. Радянські ЗМІ мали технічні й ідеологічні можливості для формування векторів громадської думки, однак такий вплив був односпрямованим і не передбачав застосування інших комунікативних технологій, окрім як державних та «ідеологічно вивіренних». Технічний прогрес та розвиток інформаційного суспільства значно розширили засоби впливу на громадську думку (поява Інтернету, і, відповідно, використання потенціалу соціальних медіа, зокрема блогів і соціальних мереж) та змінили модус існування українського медіапростору, оскільки надали можливості для репрезентації різних комунікативних позицій у формуванні медіаобразів, що, у свою чергу, породжувало стихійність у їх творенні, непередбачуваність результату, але при цьому все ж таки забезпечувало певний плюралізм думок і різнобічність сприйняття.

Незважаючи на те, що деякі науковці розмежовують поняття «медіаобраз» та «імідж» або розглядають одне з них як складову іншого, у цій розвідці ми будемо використовувати їх як синонімічні, оскільки в дискурсі розглядаваної проблеми слід відзначити, що вони обоє формуються під впливом медіа, залежать від них та забезпечують формування громадської думки про об'єкт. Загалом слід зауважити, що в Україні термін «імідж» вперше з'явився на початку 90-х рр. XX ст., а відтак, за радянських часів ним не послуговувались, що, однак, не змінювало суті цілеспрямованої роботи в цьому напрямку – створення позитивно-

го образу Радянського союзу, Комуністичної партії, «вождів», «радянського народу» і т.д. із застосуванням тотальної пропаганди й агітації, у тому числі й у засобах масової інформації.

Якщо брати до уваги образ держави (країни), то, на думку Н. Ланцевської, медіаобраз певної території залежить від комплексу стереотипів брендингу місця [1]. Тобто для того, щоб успішно презентувати територію, необхідним є цілеспрямоване формування образу, який буде привабливим для цільової аудиторії. Незважаючи на те, що ми не розглядаємо комунікативні технології, що використовуються для формування привабливості території як туристичного центру з використанням впізнаваного візуального образу (наприклад, піраміди Єгипту), метафоричного слогану-позиціонування (наприклад, «сонячна Італія»), вбачаємо актуальним аналіз засобів, які формували комплекс уявлень, асоціацій, ціннісних характеристик держави (країни) як складових її політичного образу.

Отже, щоб зробити державу (країну) привабливою для зарубіжної аудиторії, часто вдаються до свідомого конструювання її іміджу. При цьому на сьогодні важливою є залученість держави (країни) до світового інформаційного простору. Наприклад, якщо раніше Радянський союз перебував за «залізною завісою», тобто являв собою Terra incognita для світової спільноти, то, відповідно, було мало що відомо про реальний стан справ всередині країни, а відтак, це давало змогу презентувати світу бажаний і спланований образ – потужної держави (зовні) та держави, привабливої для проживання (внутрішньо). Саме тому свого часу своє захоплення Союзом цілком щиро висловлювали Ромен Ролан, Бернард Шоу, Герберт Уелс, Ліон Фейхтвангер, Анрі Барбюс, Джон Рід, адже їм представляли «лакований образ» держави. Зі здобуттям незалежності Україна як нова держава на геополітичній карті Європи не приділяла належної уваги своєму іміджу закордоном і з багатьох причин (і економічних, і політичних) не була належним чином інтегрована до глобального комунікативного простору, а отже, завдяки світовим ЗМІ асоціювалась переважно з Чорнобильською катастрофою, економічною відсталістю і низьким рівнем життя. І хоча публікації в зарубіжних виданнях про спортивні досягнення та успіхи на Євробаченні в 2004, 2007, 2008, 2013 рр. дещо покращили негативний медіаобраз країни, однак її імідж залишався досить низьким. Європа відкрила для себе Україну завдяки зміні риторики зарубіжних медіа щодо неї після Революції гідності. Наприклад, матеріали швейцарської газети Neue Zürcher Zeitung від 5 грудня 2015 р. виголошують, що «Європа відкрила для себе сутність України після Революції гідності, але європейці майже нічого не знають про країну та українців в цілому та сформували багато кліше» [2]. Відтак, ми спостерігаємо лише стихійне формування медіаобразу (іміджу) України закордоном, а тому він не є стабільним, насамперед завдяки функціонуванню міфів, стереотипів, кліше, тому бажаною є ширша презентація держави через засоби масової інформації, а також тісна співпраця українських і зарубіжних масмедіа.

У цьому контексті доречно навести думку українського дослідника Г. Почепцова, який, посилаючись на праці інших авторів, виділяє типи іміджу, ствер-

джуючи при цьому, що поточний імідж об'єкта безпосередньо залежить від PR, оскільки імідж політика, організації (а також країни/держави – С.К.), крім реальних вчинків, формують недостатня інформованість, нерозуміння та упереджене ставлення [3]. Відтак, руйнування міфів та стереотипів, певна інформаційна відкритість є одним із аспектів свідомого конструювання іміджу.

Коли говорити про інформаційну відкритість, то тут також не можна залишити поза увагою таку особливість сучасного медіапростору, як використання соціальних мереж і політичним істеблшментом, і зірками шоу-бізнесу: це і особисті аккаунти, і фан-групи та інші медіаспільноти, що надає можливості для створення необхідного образу, його підтримки та просування як своєрідного «бренду». Розвиток інформаційного суспільства, поява нових засобів комунікації та інформації (Інтернету та його ресурсів) забезпечують плюралізм думок, однак водночас іноді унеможливають свідоме формування іміджу, оскільки необережне висловлювання в соціальній мережі, неправильні і стереотипне трактування чужих думок, негативні коментарі дописувачів можуть стати інформаційним приводом для руйнування іміджу (створеного медіаобразу). Особливо це може бути пов'язано з виникненням такого явища, як інтернет-тролінг, – реалізація стратегій маніпулювання суспільною свідомістю через нові медіа. «Тролі» – найняті «співробітники», метою діяльності яких є прищеплення потрібних поглядів, репрезентація нібито суспільної думки. Такий спосіб конструювання псевдореальності та руйнування іміджу успішно практикується в Росії щодо України, тобто відбувається свідомо руйнація позитивного медіаобразу країни через зміщення акцентів, демонізацію й тенденційний підбір інформації.

Якщо від медіаобразу держави (країни) звернутись до медіаобразу особистостей, зокрема політичних діячів, які її репрезентували, то, вдаючись до ретроспективного аналізу, відзначимо, що в СРСР, до складу якого свого часу входила Україна, влада була надто персоніфікованою, хоча такого поняття, як імідж, ще не існувало, однак як явище існував інститут «вождизму», і формування образу вождів відбувалось у контексті чітко визначених орієнтирів, радянської системи цінностей, міфологізації із застосуванням засобів пропаганди, що передбачало однотипні «фантомні характеристики» радянської політичної еліти. На сучасному етапі формування медіаобразу політичних лідерів, громадських діячів, «зірок» шоу-бізнесу не обмежується рамками ідеології, тому передбачає використання різних засобів і комунікативних практик. Загалом медіаобраз у будь-якому випадку складається з двох груп властивостей: реальні характеристики об'єкта та характеристики бажані, які насправді відсутні, але можуть бути продемонстровані завдяки спеціальним технологіям. При цьому не можна залишити поза увагою харизму (якщо мова йде про людину) як підґрунтя для створення успішного образу. Відзначимо також, що можна говорити про харизму природну і харизму штучну. Наприклад, за наявності природної харизми у шоу-бізнесі або політиці можна створити більш вдалий медійний образ, тоді як підтримання образу, вибудованого на штучній харизмі, є майже неможливим, коли об'єкт починає жити і діяти

в реальних обставинах, на які не завжди можуть мати вплив PR-технології.

За радянських часів імідж або медіаобраз загалом вибудовувався в такій системі координат: друківана преса, друківані агітаційні матеріали (листівки, плакати, брошури, діаграми тощо), радіо, телебачення, художня література, кіно та документалістика (рис. 1). Художні фільми, книги популяризували вождів, їх ідеї, існуючий устрій, створюючи привабливий образ і країни, і її керівників, що органічно «вбудовувалося»

у картину світу «радянської людини». На наведеній схемі як окрему складову формування потрібного образу із застосуванням медіа або певних комунікативних практик ми виокремили пропаганду, оскільки вона являє собою своєрідний комунікативний феномен доби, адже була складовою не лише ЗМІ, агітаційних матеріалів або таких засобів комунікації, як кіно і художня література, а проникала в усі інституції (державні організації, навчальні заклади усіх рівнів тощо) у вигляді доповідей, бесід, читання газет тощо.

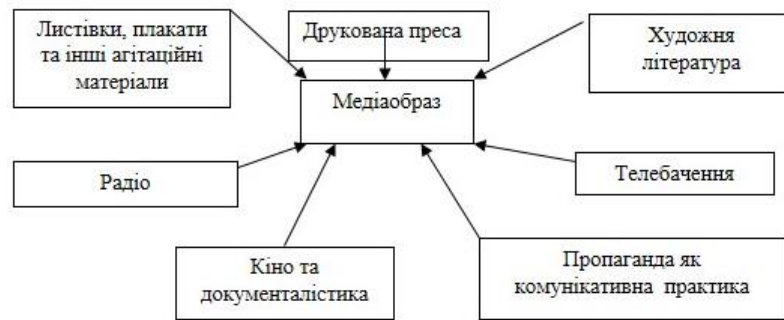

Рис. 1. Чинники впливу на формування медіаобразу часів Радянського союзу

На сучасному етапі медіаіндустрія може запропонувати значно ширший діапазон засобів створення медіаобразу, необхідного іміджу. По-перше, це альтернативна інформація у мережі Інтернет. Наприклад, персональні блоги дають змогу здійснювати самопрезентацію. Так само, як і публікації статей чи коментарів на сайтах власне інтернет-ЗМІ чи інших інформаційних ресурсів. Значним є потенціал соціальних ме-

реж як у творенні, так і в розвінчуванні іміджу. Як засіб творення або руйнування створеного медіаобразу в мережі Інтернет часто використовуються демотиватори – зображення-макросів, що складаються з картинок в рамці і напису-слогану, що її коментує. Схематично засоби формування медійного образу на сучасному етапі це можна зобразити так (Рис. 2).

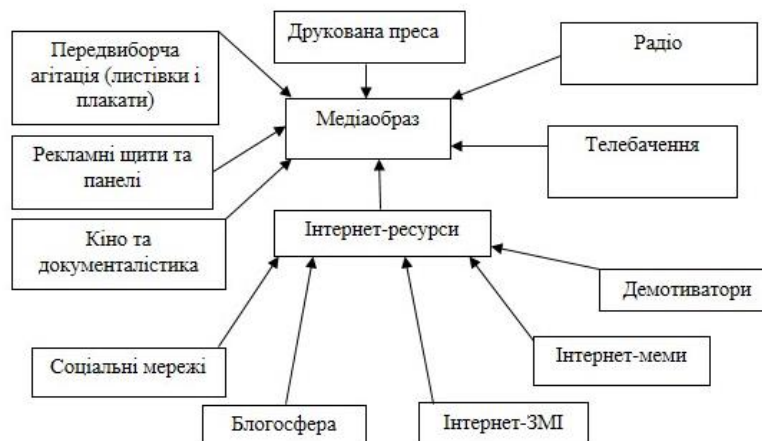

Рис. 2. Чинники впливу на формування медіаобразу в сучасній Україні

Все більш важливу роль в інтернет-просторі починають відігравати соціальні медіа. Досить поширеним є їх визначення як високоінтерактивних платформ, що використовують мобільні та інтернет-технології та дозволяють окремим користувачам і їх спільнотам обмінюватися, спільно створювати, обговорювати і модифікувати створюваний користувачами контент [5].

Така мультимедійна можливість інтернет-комунікації, як інтерактивність (можливість залишати коментарі, бути дописувачем опублікованих матеріалів), дає змогу не лише створити медіаобраз або зміцнити його у свідомості інтернет-користувачів, але й

змістити акценти та змінити його сприйняття завдяки флуду – коментарів під основною темою, які її зовсім не стосуються і «переключають» читача на обговорення чогось іншого, часто з негативною конотацією, що психологічно може бути екстрапольовано реципієнтом на основну тему та її автора, який намагався вибудувати свій образ або висвітлити одну з його граней. І хоча деякі українські дослідники, посилаючись на зарубіжних колег, наголошують, що такі негативні явища «інформаційного вандалізму», як флейм, флуд, троллінг, не справляють вирішального впливу на комунікацію [4], ми вважаємо, що вони все ж таки несуть у собі певні іміджеві ризики.

Певна стихійність соціальних медіа передбачає розфокусованість думок, а відтак, і певний плюралізм. Соціальним медіа характерна самоорганізація, тому вони майже не контролювані і не передбачувані. Результат діяльності користувача може бути невідомим навіть йому самому.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що поняття «медіаобраз» та «імідж» не використовувались в інформаційному полі радянської епохи, медіа тих часів були свідомо орієнтовані на творення образу країни або «вождів», однак парадигма цього творення визначалась панівною ідеологією. З-поміж медіаресурсів першість належала друкованим виданням (преса, агітаційні листівки, плакати, художня література) і телебаченню. Пропаганда як феномен тієї доби застосовувалась не лише в радянських ЗМІ, а в інформаційному просторі країни загалом та практикувалась як особливий вид комунікативної практики. Вона реалізувалась в усній формі (лекції, бесіди, доповіді), а також мала

матеріальне вираження (плакати, стенди, листівки). «Доба Інтернету» певною мірою породила «інформаційний хаос», оскільки у створенні медіаобразу беруть участь не лише традиційні медіа, а й такий новотвір, як соціальні медіа (блоги, соціальні мережі, сервіси мікроблогінгу тощо). Це забезпечує плюралізм думок, але унеможливує статичність медіаобразу. Резонанс, який можуть забезпечити соціальні медіа, може зумовити як ідеалізацію об'єкта, так і його маргіналізацію. Поширеними комунікативними практиками стають коментарі до статей, флейм, троллінг. Листівки і плакати функціонують лише на певному етапі – як традиційний елемент передвибірчих перегонів, але не як постійна комунікативна практика, що працює на формування іміджу. Значно зменшилась, на нашу думку, роль радіо у формуванні медіаобразу. Зберігає стабільно високі позиції в цьому напрямку телебачення та особливе місце посідають Інтернет-ресурси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ланцевская Н. Ю. Медиаобраз территории как комплекс стереотипов брендинга места [Электронный ресурс] / Н.Ю. Ланцевская – Режим доступа: http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/4_28/27.pdf.
2. Огляд німецьких ЗМІ про ситуацію в Україні (30 листопада – 6 грудня) [Електронний ресурс] / Йорг Дрешер ; Український кризовий медіа центр. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/38336-deutsch-30-november-bis-6-dezember-2015-was-deutschsprachige-medien-zur-ukraine-berichteteten>.
3. Почепцов Г.Г. Профессия: имиджмейкер / Г.Г. Почепцов. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Алетейя, 2001. – 256 с.
4. Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації [Електронний ресурс] / А. Янченко // Політичний менеджмент. – 2013. – №1–2. – С. 153–163. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_57_58/yanchenko_sotsialni.pdf
5. Kietzmann J. H. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media / J. H. Kietzmann, K. Hermens et al. // Business Horizons. – 2011. – №54(3). – P. 241–251.

REFERENCES

1. Lancevskaya, N. Yu. (2015) Mediaobraz territorii kak kompleks stereotipov brendinga mesta [The territory's media image as a set of stereotypes branding space]. Retrieved from http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/4_28/27.pdf.
2. Ohliad nimetskykh ZMI pro sytuatsiiu v Ukraini (30 lystopada – 6 hrudnia) [Overview of the German media about the situation in Ukraine (November 30 - December 6)]. Ukrainyskyi kryzovyi media tsentr. Retrieved from <http://uacrisis.org/ua/38336-deutsch-30-november-bis-6-dezember-2015-was-deutschsprachige-medien-zur-ukraine-berichteteten>.
3. Pochepcov, G. G. (2001) Professiya: imidzhmejker [Profession: image maker]. Saint Petersburg: Aletyjya.
4. Yanchenko, A. (2013) Sotsialni media yak element politychnoi komunikatsii [Social media as an element of political communication]. *Politychnyi menedzhment*, 1–2, 153–163. Retrieved from http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_57_58/yanchenko_sotsialni.pdf.

Media image formation: the retrospective and the contemporaneity

S. Kozyryatska

Summary. The article compares the information of the Soviet era space and modernity from using media resources as the point of view and communicative practices for formation the media image of the object. An increase has been noted in the role of social media process, as well as the changes in the communicative framework and media design tools.

Keywords: media image, image, social media, communicative practices.

Формирование медиаобраза: ретроспектива и современность

С. Козыряцкая

Аннотация. В статье проведен сравнительный анализ информационного пространства советской эпохи и современности с точки зрения использования медиаресурсов и коммуникативных практик для формирования медиаобраза объекта. Акцентировано на возрастании роли социальных медиа в этом процессе, а также изменении коммуникативной парадигмы и средств конструирования медиаобраза.

Ключевые слова: медиаобраз, имидж, социальные медиа, коммуникативные практики.

The history of the information warfare concept

A. P. Kyrychok

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: E-mail: akrychok@ukr.net

Paper received 04.04.17; Accepted for publication 10.04.17.

Abstract. Ukraine is now at undeclared war with Russia, and the information warfare is an important component of it. Information warfare is a complex phenomenon of the 21st century, which unfortunately follows the whole history of mankind. Constantly changing and transforming into new forms the information warfare regularly makes new attacks to destabilize the world order. All the large-scale conflicts at this time involve not only the direct military actions but also information confrontation, remaining behind the scenes until now. Today, the information component of aggression has come to the fore. It is difficult to evaluate all aspects of the information warfare but we can say for sure that new information tools and means of confrontation are constantly emerging. The article provides an analysis of the development of the information warfare concept and its incremental transformations.

Keywords: information warfare, historical analysis, propaganda, hybrid warfare, World War I, World War II, the Cold War.

Introduction. It is noteworthy that the information wars followed the development of human society. They date back to ancient times. For example, in the 4th – 5th century BC the Chinese military strategist Sun-Tzu said that the best victory was the victory without a fight. In Chinese history, there are many examples of using information weapon to achieve victory. The elements of the information manipulation were used both against the external enemies and in the internal interpersonal conflicts.

The ancient rulers distinguished three basic elements of the “soft power”, which helped to overcome the enemy without a fight. The first element is a rational government of the state for the benefit of its citizens. The second element is a subtle and effective policy towards the enemy and its point of view in the conflict. The third element is a strategy of effective military operations combined with the information weapons. It must be noted that the first country which systematized the strategies of the indirect impact on politics and military affairs was China. Each of these rules was called a “stratagem”. Each stratagem is a brief statement such as: “Make Noise in the East; Attack in the West” [12, p. 45].

An analysis of papers written by foreign and national scientists who have researched the problems of informational warfare has served as **the scientific basis for our research.**

Concerning to the foreign scientists who have researched the problem of informational warfare, we will mention scientific experience of such scientist as, I.Lambert, I.Perimo, S.Harisson, M.Sanders and L.Hatchinson. These scientists have researched global problems existing in the field of informational warfare and the ways of their solution. Concerning the national scientists we would like to emphasize the experience of such scientists as G.Pocheptsov, O.Kurban, E. Magda, V. Gorbulin who have researched problematic aspects of informational warfare in Ukraine.

We believe that it will serve to describe this period of the information warfare development and to point out that **the purpose** of this article is the historiographic analysis of the development of the information warfare phenomenon and the transformations of this phenomenon in the process of evolution and society technologization.

Statement of basic materials. The first stage of the formation of the concept “information warfare” ends in the 19th century. With the outbreak of the First World War, mankind had entered a new stage of information

confrontation. As the radio hadn't been used widely yet, propaganda was spread mainly through printed products like newspapers, leaflets, propaganda posters, letters of prisoners, brochures, balloons etc. The First World War was an example of the successful use of the propaganda as a weapon of mass destruction. For example, during 1918, about two thousand balloons were released; by the end of 1918, five thousand balloons were released only over Germany. A large number of leaflets was issued both inside the country and on the territory of the enemy. This involved the air squadrons, which threw leaflet shells on the territory of the enemy.

There was also another widely used method of propaganda when German prisoners wrote letters to their relatives in Germany, describing a good attitude towards them and normal living conditions. Since 1914, the United Kingdom opened its own propaganda office. At this particular period the offset printing was invented in England. That helped to make the copies of letters of a better quality. German soldiers often could not distinguish them from the originals and sent them to the relatives in the country.

The illustrated cards were used actively. They often involved methods of kindling the class hatred. According to them German Kaiser, aristocrats and military bureaucrats were responsible for the unleashing of war. As a rule, these cards were given to prisoners, so that in the future they could influence their citizens [12, p. 65].

In 1918, the English invented another effective method of propaganda – deceiving newspapers. They placed the portrait of Kaiser and the price of 10 fenings next to the heading. [12, p. 66].

It was Britain that initiated the propaganda during the First World War. The British believed that the success of propaganda was reached due to the fact that the issue of effective propaganda during the First World was put on the state level.

In 1917, in the United States there was established the Committee on Public Information under the leadership of George Krill. He pointed out the following tasks, which the committee dealt with: to call-up the citizens and focus their negative attitude on the enemy; to convince the citizens that the US had to participate in the war as a fighting partner; to establish friendly relations with the neutral countries; to establish friendly relations between the belligerent countries. Such propaganda was internally oriented.

For the propaganda purposes the US took advantage of the situation with the sunken ship "Louisitania". Twelve thousand people died. Germany received a negative image due to this historical episode. This allowed the US to enter the war against Germany.

The interwar period (1919-1939) is considered to be the most successful for the Soviet propaganda, since afterwards it could only discredit itself. The Soviet propaganda achieved a certain success due to the fact that it was directly under the control of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (b). It systematized all the separate lines of propaganda – military, Soviet and party. A significant effect was also observed due to the very nature of propaganda, as it had a pronounced emphasis on the struggle between classes. The aim of propaganda was to stir up hatred between classes for stratification of society. It was focused on the printed propaganda press. In 1919-1920, in the USSR, for example, more than 80 magazines and newspapers were published with agitation and propaganda content [8]. In the USSR much attention was also paid to propaganda work with prisoners of war. In this way, more than 130,000 foreigners joined the ranks of the Soviet army. By the way, such propaganda in the late 30's began to lose its effectiveness. And the Soviet-Japanese military conflict at Lake Khasan clearly showed this. Most of the Japanese prisoners of war affirmed that such propaganda had no effect at all. Only three prisoners said that they rendered themselves prisoners of war because of propaganda calls. Similar examples can be found in the Soviet-Finnish war.

Another phenomenon of the 30's of the twentieth century was the German propaganda. Its main ideologue was A. Hitler. As a result, the book "My Struggle" came out. It was the first significant element in building a powerful system of Nazi propaganda. In 1928 another ideological book was published. The author of the book was G. Wirth, a member of the organization "Ahnenerbe", which was the brain center of the SS. The main functions of the organization were to conduct intelligence activities, to spread the influence of the Nazi party and to explore new methods of influencing the masses. Specialists of this organization conducted the researches on the human brain and studied how one could influence human consciousness. An example of such innovations was the project "Thor". Its purpose was to develop technologies and devices for the complete control of the consciousness and the submission of human will to the communicator.

The experts from the "Ahnenerbe" accumulated the ideological, visual, audiovisual, informational and communicative elements of Nazi propaganda. For example, the marches of "Ahnenerbe" were followed by a huge number of flags and banners with Nazi slogans, an identical dress uniform for all participants, optimistic music, especially the drums that constantly accompanied Nazi marches [7].

In the years 1939-1940, the NSDAP owned 107 radio stations which constantly broadcast the radio propaganda signals. On the other hand, the plants produced radio receivers, which could receive only one radio wave. That was the way the Nazi Party spread its ideology. Germany was the first country which became interested in psychophysical effects carried out with the help of radio waves. Here we can mention the project "Concordia". The idea of

the project was to develop a wide radio broadcasting network in order to manipulate the consciousness of the citizens from other countries.

In addition to individual structures that were engaged in propaganda, there was the Ministry of Public Enlightenment and Propaganda in Germany. Its main goal was to control the media and the indoctrination of the population. An interesting fact was that A. Hitler and J. Goebbels contacted the PR specialists from the United States to form the necessary image of their party and ideology [9].

American experts developed some aspects of design for the visual elements of the Nazi propaganda. They used unusual characters, bright headlines and colors to attract attention. The 1936, Olympic Games played an important role in the image-building of strong Germany. This event helped the Nazis to form the image of a strong Aryan race among the population of the country and to restore its self-esteem after a long period of historical depression.

In 1933, the Nazis decided to introduce different phrases and formulate other sentences in order to soften public opinion. Thus, for example, the word "arrest" was replaced by "protective custody", they did not say "killed" but "took extraordinary measures to calm down", "invasion" was changed into "police operation", etc. [7].

An important element was the propaganda slogans of the Nazis like: "Adolf Hitler is a victory"; "One people, one Reich, one Fuhrer"; "Wake up, Germany!"; "The onslaught on the East"; "Fight for your country"; "Join our fight"; "Everything for Germany"; "God is with us". As we can see, powerful and aggressive slogans were used during the entire period of the Nazi Party government.

Since the very beginning of its activity the Nazi propaganda planted the hate among the population towards other nationalities and races. Special attention was paid to Jews and Gypsies. They created an image of a Jew as a lowborn creature having no moral values. These qualities were emphasized at the first opportunity. The crown of the Nazi propaganda was A. Hitler. He was presented for the population as a "father of the nation". Slogans such as "Hitler is our last hope" and "Hitler is the Savior" were widely spread.

As you can see in 1930-1940, Germany took a qualitative step in the conduct of information warfare. The Second World War was a completely different stage in the development of information wars and psychological operations. With the advent of radio and cinema, propaganda rose to a higher level [15]. During this period a new concept of "Psychological War" was developed. It partially replaced propaganda, and partially supplemented it.

That period was marked by the most active phase of the Hitler information campaign. In August 29, 1939, Germany carried out an information provocation against Poland. Due to the leaflets distribution, Germany managed to recruit one thousand of volunteers in a few days [16].

In 1940, the "black" transmitters were used throughout France. That was the invention of J. Goebbels. The point was that the Germans broadcast the radio programs as French, but with their ideological context. The year 1942 became the most successful for the German propaganda. This can be explained by a military and strategic advantage as well as by an effective information campaign

conducted by the Nazis throughout the war.

The German propaganda placed a high value on the General A. Vlasov and used the slogan: "The Russians come over to the Russians". The prisoners of war composed leaflets and voiced the texts written by A. Vlasov. An example of such information disruption was: "Address by the Russian Committee to the commanders and the soldiers of the Red Army, to all Russians and other peoples of the Soviet Union" [3]. The use of the direct military mechanisms on the sidelines of this action was an example of a hybrid war. In 1942, the heavy tanks "Tiger" and SPG "Panther" were used during tactical battles. They intimidated the enemy and appealed to its sense of self-preservation.

Germany paid great attention to the information warfare in the territory of Ukraine. Scientists E. Skulish, Y. Zharkov and L. Kompantseva believed that the information warfare of Germany in the territory of Ukraine could be divided into three stages. At the first stage, the German propaganda tried to create an image of the liberators. At the second stage, Germany switched to the terror tactics through failures on the military front. At the third stage, the emphasis was again changed. They stressed that the Stalin regime which would replace Germany was even more bloodthirsty. In general, German propaganda of the 30-40's of the twenties century can be considered as one of the most successful examples of the manipulation of the people's consciousness. And yet its effectiveness depended on the successes at the front, which were frustrated over time.

As for the Soviet propaganda during the Second World War, it became successful only after gaining a strategic advantage over the enemy in 1943. It had a significant effect on the Ukrainians due to the fact that the standard of living dramatically decreased and the manipulations were aimed at making people believe in a brighter future and the victory over Fascism. The main points were: insufficient level of food supply, famine, rectification of an injustice, patriotic slogans [8].

Most specialists in information wars point out a large number of shortcomings in the Soviet propaganda. One of such examples was an attempt to re-educate a German soldier by inculcating Soviet values on him instead of appealing to his emotions. This approach only irritated the latter. As a rule, the Soviet propaganda did not try to influence people on the cognitive level, but only appealed to the emotional state of a person. And that was done in a rather blunt manner [15].

The year 1942 can be considered as the beginning of the active phase of the psychological war conducted by the United States during the Second World War. From the very beginning the information confrontation of America wasn't successful. It was mainly due to the low level of the relevant specialists training, the cynicism of the US military forces about the information campaigns and the insufficient level of methodological practices in this area. Most of the information campaigns were conducted directly at the front line. The largest headquarter was formed in 1942 during the fighting in North Africa and numbered 5,000 people. The American government developed the following concept of the psychological warfare: "The distribution of the propaganda materials is intended to demoralize the enemy and destroy its will to

resist, as well as to enhance the morale of the co-belligerents" [14]. In our opinion, this definition cannot cover the whole essence of the concept of "the psychological warfare". It was based on the challenges of that period and the pressing needs which the command faced in that particular situation.

In 1945 the USA approved the strategic plan for a psychological war against Japan. It became possible due to the defeat of Germany and the destructive domestic situation in Japan. It is noteworthy that during the Second World War the Americans had the best consolidating propaganda, which called on the co-belligerents to unite against Hitler and the Axis Powers. [10]

English propaganda had a heightened nature. All activities on the psychological warfare were approved at the highest state level. In 1937, there was established a department on propaganda and psychological operations. In addition, the Ministry of Information and a number of secret departments were engaged in the propaganda activities. In 1940, they were merged into a single department on the special operations [12, p. 99].

It is interesting that England started its propaganda work in response to aggression of Germany in twelve hours after the declaration of war. This shows the efficiency and readiness of the relevant authorities for such situations in those days. For the initial few days of the war 6 million leaflets were thrown on the territory of Germany. The department on the special operations spread propaganda in 29 languages. A total number of postcards distributed in Europe reached 6,5 billion [12, p. 101].

Japan also actively worked on the information influence. It was directed both at its own population and the territories it occupied. A number of measures were taken aimed at forming a cult of "kamikaze" within the country. Realizing that Japan fell short of military power, the Japanese tried to intimidate the enemy with the suicide tactics.

The Japanese paid attention mostly to consolidating propaganda, which they called a "political war". According to the Japanese, an effective political war shall achieve two goals: the government of the country agrees to seizure and the production yields a profit. The nuclear bombing of Hiroshima and Nagasaki can be viewed as a psychological attack by the Americans. These events had a strategic impact on the entire post-war political situation in the world. In fact, this can be considered as an example of a hybrid war.

During the Second World War the countries had different strategies of carrying out psychological operations. In our opinion, the most successful one in relation to methodology was the Nazi propaganda. We consider the English propaganda to be the most effective as this country is the winner, and it was perfectly prepared for the information warfare. Those were the formative years for the United States and Japan in the world of information confrontation. But in 1946-1946, the Americans took the leading positions.

Since the beginning of the Cold War the information confrontation threw back the direct military actions. Political, economic and information resources became the main leverage. The 45 year long information competition between the United States and the Soviet Union resulted

in the loss of the Soviet Union in this fight. During that period the term "information war" became a comprehensive systemic phenomenon. It included propaganda, psychological operations, agitation and diplomatic efforts.

During the Cold War the United States paid considerable attention to the problems of prompt response to information threats by the USSR. Throughout the conflict, America continuously developed new techniques of information confrontation. In 1948, the first state public affairs department under the Ministry of Defense was established in the United States. In 1949, a resolution on "Conducting psychological operations" was adopted [12, p. 104]. According to the document the propaganda was the main component of the information struggle. It was divided into white, gray and black, military and political, depending on the purpose.

From 1950 to 1953, during the war in Korea, the Americans used a wide range of new techniques of conducting psychological warfare. Initially the real intentions were covered by a peacekeeping mission in response to the aggression of North Korea. In addition, the idea of the US as a defender of order, freedom and human rights was widely propagated. The Psychological Warfare Department was responsible for the development of the information confrontation strategy. In 1956, it was renamed into the Special Warfare Department. This step was taken due to the spreading of the range of techniques used for the information confrontation since the beginning of the Cold War. The variety of techniques began to involve the sabotage-terrorist and espionage activities. That was a bright example of a hybrid war.

The peak of the various information technologies use coincided with the period of the Vietnam War. In the course of the conflict, separate units engaged in the conduct of the psychological operations were created. The units included the company for the printed propaganda, the radiobroadcast company and the division responsible for work with the population in the occupied territories. The total number of people was about 1000 persons [12, p. 107].

The propaganda of the Vietnam War was characterized by being mostly black and gray. A special expert group was sent to Vietnam to conduct the propaganda war. The radio was widely used during that period. Broadcasting was carried out from the operational headquarters which were based on the large aircraft. In addition, the aircraft were equipped with loudspeakers. The US actively used the tactics of the postcards bomb delivery.

After the war in Vietnam, it was taken a new look at the psychological warfare techniques. It was determined that such actions could be effective only when used systematically, methodically and consistently. The US began to pay great attention to preventive information operations. In 1979, a new statute was created. It determined the basic principles for the psychological operations. Its tasks included the following: comprehensive assistance and information support of the direct military operations; the formation of a positive image of the US and its military forces; counter-propaganda and disinformation of the enemy [13].

The information support of the war in the Persian Gulf beginning from the invasion of Iraqi troops into Kuwait and ending with the US military operation was important

for the historiographic analysis of the development of the information warfare phenomenon. By the way, most experts consider the war in the Persian Gulf to be the first information war. A few months before the aggression, specialists were sent to the embassies and diplomatic missions of Iraq and its neighboring countries. They collected information on the language, culture, and the military industry for the purpose of the detailed studying the ways of influence on the Iraqi population. The psychological warfare itself consisted of three consecutive stages. During the first stage the specialists on psychological operations tried to demonstrate the determination of the United States and the united position of the coalition countries regarding Kuwait. The second stage involved the persuasion of the Iraqi population to stop military resistance. The third stage was characterized by the information support of the military operations in the region. The psychological warfare was conducted in two directions. The first was aimed at the formation of a favorable foreign policy environment. The second was aimed at spreading destructive influence on the Iraqi army [13].

The war in Iraq was the first example of the active use of video propaganda through the distribution of videotapes. They were initially distributed in the neighboring countries and subsequently reached the territory of Iraq and Kuwait. The videos recorded on the tapes highlighted the power of the US military and criticized the regime of Saddam Hussein. In the course of this conflict, the US managed to form a suitable agenda due to the use of new methods to convey information.

Since 1991, the information power was exercised through the tactical communication networks of the US military. That was done in order to hide the real intentions of the military conflict. The information activities of this period can be considered as an example of the first well-organized system information operation.

The psychological operations conducted by the Soviet Union on the territory of Afghanistan are interesting in terms of the analysis of the information warfare development. At the beginning of the war, there were formed special units, which were engaged in agitation and propaganda activities on the territory of the enemy. There were three stages. The first stage included preventive actions on explaining the causes of the conflict (until summer 1981). The second stage was aimed at stabilizing the information situation (by the end of 1986). The main task during the third stage was to propagate the idea of national reconciliation and the need for withdrawal of the military contingent from the territory of Afghanistan (1987 – 1989) [12, p. 118]. The USSR didn't have a great variety of the propaganda techniques, but the war in Afghanistan became the first example of their military information tactic.

The conflicts of the late 90's established a principled framework for the formation of a modern stage in the information warfare development. In the early 90's the Americans began to conduct system studies of information wars. The aim of the study was to predict future threats in 2020.

One of the leading experts in the field of information warfare of that time was the Professor R. Shafransky from the US Air University. He claimed that future confrontations would be translated into the mental and value struggle

gle. He said the following: “Knowing the values of the enemy and using its presentation system, we can relate to each other’s goals, talk with the enemy’s mind in verbal and non-verbal languages” [6]. In his other study, he noted the following: “The goal system of the information warfare can include every element of the enemy’s epistemology” [5]. Another scientist J. Stein also claimed that information warfare works with the projection of ideas and epistemology [4]. As for the very concept of the information warfare, he stated the following: “The target of the information warfare is the human mind, especially one that takes key decisions on war and peace, and a military perspective; the mind that makes the key decisions about when, how and whether it is worth to use the potential and opportunities existing in their strategic structures” [4]. As we could see, scientists began to study the information warfare phenomenon on a qualitatively new level. It was not a question of systemic influence on a greater number of the population anymore but of the cognitive influence on the remote structures of their subconscious.

In 1996, the Australian military researcher D. Connery considered the phenomenon of information warfare as a war of knowledge. In addition to the physical dimension, he also distinguished information and cognitive dimensions. The scientist believed that that approach would increase the efficiency of the direct military operations, since it was irregular and affected the civil population bypassing the defensive elements of the enemy [2]. That year the French researcher P. Bomar expressed his opinion that the war would move from the paradigm of the direct confrontations to the war of knowledge. He stated the following: “In the paradigm of the war of knowledge, the strategic advantage lies not in facts and numbers, but on mutually complementary minds of those who interpret them. A nationally widespread opportunity for the interpretation is more powerful than the electronic information

super ways” [1]. As we see most scientists predict the change from the direct aggression to intellectual war for the mind.

The next stage in the development of science on information wars can be considered the beginning of the 2000’s. During this period the term “epistemological war” arose. In this regard G. Pocheptsov says the following: “If you want you may call this the mind games, but such analyses helped the British to manipulate and control the Nazi intelligence efforts in Britain and other union territories during the World War II” [15]. This thesis also means an additional aspect of the information confrontation – the intelligence activity. Another aspect of the information warfare, which began to be actively used, is a cyber war. Over time, more and more separate aspects began to unite into one big core of the information warfare techniques. Thus, the notion of a “hybrid war” arose. It combined the direct military actions and a wide range of the indirect information and communication tools of influence.

Conclusions. Information warfare always played an important role in the world development. In fact, from the very beginning of the civilization this phenomenon took place in all conflicts. Information warfare evolved along with the development of mankind. The key changes began in the early 20th century, when the active development of the technology gave rise to mass communication and distribution of information and propaganda. Summing up, we should say that the researches in the field of information wars are not merely finished but also gain new momentum. With the advent of a new phenomenon of hybrid war, much has changed in the field of world interstate and global security. We believe that now Ukraine has a good opportunity to develop this direction as well, since it is possible to win the hybrid war only by enhancing effective information security.

REFERENCES

1. Baumard P. From InfoWar to Knowledge Warfare: Preparing for the Paradigm Shift [Electronic source] / Baumard. – 1996. – Available at: <http://penta.ufrgs.br/edu/telelab/10/baumard.htm>.
2. Connery D. trash or treasure? Knowledge warfare and the shape of the future war [Electronic source] / Connery. – 2003. – Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.8277&rep=rep1&type=pdf>.
3. Heiferman R. World War II / Heiferman. – London: Octopus Books LTD, 1973. – 256 c.
4. Stein G. J. Information warfare [Electronic source] / Stein. – 1995. – Available at: www.iwar.org.uk/iwar/resources/airchronicles/stein.htm.
5. Szafranski R. A theory of information warfare. Preparing for 2020 [Electronic source] / Szafranski. – 1995. – Available at: www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm.
6. Szafranski R. Neocortical warfare? The acme of skill In Athen’s camp. Preparing for conflict in information age/ / Szafranski. – Santa Monica, 1997. – 516 c.
7. Alatry P. Proyskhozhdnye fashyzma / P. Alatry. – Moskva: Yzdatel'stvo ynostrannoy lyteratury, 1961. – 461 s.
8. Volkonsky N. L. Ystoryya ynformatsyonnykh voyn / N. L. Volkonsky. – Spb: Polyhon, 2003. – 502 s.
9. Zhelev ZH. Fashyzm. Totalyarnoe hosudarstvo / ZH. Zhelev. – Moskva: Novosty, 1991. – 336 s.
10. Informatsiyna bezpeka derzhavy u konteksti protydyi informatsiynym viynam: navch. posib. / [A. O. Ros', A. M. Yavtushenko, YA. M. Zharkov ta in.]. – Kyiv: NAOU, 2004. – 176 s.
11. Informatsiyna borot'ba: teoretychni ta voyenno-prykladni aspekty: navch posib. / [A. O. Ros', A. M. Yavtushenko, YA. M. Zharkov ta in.]. – Kyiv: NAOU, 2003. – 218 s.
12. Istoryia informatsiyno-psykholohichnoho protyborstva / [YE. D. Skulysh, YA. M. Zharkov, L. F. Kompantseva ta in.]. – Kyiv: Naukovo-vydavnychyy viddil Natsional'noyi akademiyyi SB Ukrayiny, 2012. – 212 s.
13. Kyssyndzher H. Dyplomatyia / H. Kyssyndzher. – Moskva: Ladomyr, 1997.
14. Krys'ko V. H. Sekrety psykholohycheskoy voyny (tsely, zadachy, metody, formy, opyt) / V. H. Krys'ko. – Mynsk: Kharvest, 1999. – 448 s.
15. Pocheptsov H. H. Suchasni informatsiyni viyny / H. H. Pocheptsov. – Kyiv: Vydavnychyy dim Kyievo-Mohylyans'ka akademiya, 2015. – 495 s.
16. Tsybul'kin V. V. SS-Anenerbe: rozsekrecheni fayly / V. V. Tsybul'kin. – Kyiv, 2010. – 288 s.

Контрпропаганда в українських ЗМІ, реалії сьогодення

А. Михайличенко

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, 04119, Україна
Corresponding author. E-mail: alina_mav@ukr.net

Paper received 04.04.17; Accepted for publication 10.04.17.

Анотація. У статті окреслено суть поняття «контрпропаганда», виокремлено типи та технології пропаганди й контрпропаганди. Проаналізовано та описано ті засоби масової комунікації, які займаються контрпропагандою в Україні, визначено специфіку та особливості їх діяльності. На основі здобутої інформації узагальнено основні тенденції, представлено заходи сприяння підвищення ефективності української контрпропаганди. Розроблено модель захисту та протистояння російській пропаганді в умовах військового конфлікту. Узагальнена модель є готовою для впровадження у використання. Як показують результати дослідження, рівень контрпропаганди в Україні невисокий. Наша держава робить тільки перші кроки у відповідь на численні та регулярні пропагандистські заходи російського агресора. Україна займає оборонну позицію, відповідаючи на закиди агресора контрпропагандистськими матеріалами, нечисленними журналістськими розслідуваннями, блогами, авторськими матеріалами.

Ключові слова: російська пропаганда, українська контрпропаганда, технології контрпропаганди, інформаційна модель.

Вступ: Наразі Україна перебуває в епіцентрі потужної російської пропагандистської інформаційної діяльності – стрімких обертів набирає інформаційна війна. Агресор проводить вигідну політику, маніпулює масовою свідомістю, дезінформує і нав'язує суспільству потрібні погляди. Соціологічне дослідження «Російська пропаганда 2015: тенденції, підсумки, вплив на українське суспільство» показало, що українці відчують необхідність у зміцненні інформаційної політики і готові підтримати різні заходи, які могли б посилити інформаційну безпеку України – такі як обмеження мовлення російських каналів, створення власного контрпропагандистського телеканалу чи Міністерства інформаційної політики. Абсолютна більшість опитаних (82%) переконані, що українські медіа мають займати на патріотично-пропагандистську позицію, а об'єктивно висвітлювати ситуацію в країні, розповідати як про успіхи, так і про помилки української влади. Українці, зокрема жителі Сходу та Півдня, підтримують ідею ведення якісної контрпропаганди на території нашої держави, адже якісна контрпропаганда – один із дієвих засобів посилення та нейтралізації інформаційно-пропагандистського впливу.

Короткий огляд публікацій по темі. На сьогодні питання захисту інформаційного простору для України відіграє надважливу роль. ЗМІ є чи не єдиним суспільним інститутом, здатним протидіяти російській інформаційній агресії, відбивати пропагандистські атаки противника та підсилувати інформаційну безпеку нашої держави. Якісна контрпропаганда ставить тих, хто її проводить, у наперед вигідну позицію, оскільки держава-відповідач має можливість використати широкий спектр контрпропагандистських засобів, дати гідну відповідь противнику. На даному етапі гібридної війни між Росією та Україною зарано говорити про переможців та переможених, але оскільки пропагандистський вплив на Україну залишається дуже потужним постає питання ефективних методів боротьби та протистояння, захисту українського інформаційного поля.

Крім того у статті окреслено та проаналізовано заходи сприяння підвищення ефективності української контрпропаганди. Розроблено та представлено модель захисту та протистояння російській пропаганді в умовах

військового конфлікту. Узагальнена модель є готовою для впровадження у використання.

В українському журналістскознавстві дослідження пропаганди та контрпропаганди проводили Г. Почепцов, Л. Войтасик, Н. Бутенко, І. Панарін, Б. Юськів, С. Дідковський, Я. Жарков. Наукові дослідження представлені у вигляді монографій, наукових праць та статей, наукових тез. Не зважаючи на значний інформаційний дослідницький доробок із цієї теми, методи протистояння та захисту від пропаганди в умовах антитерористичної операції охоплені не повністю, не є комплексними.

Мета. Проаналізувати стан сучасної української контрпропаганди в ЗМІ та обґрунтувати рекомендації щодо захисту від російської пропаганди в умовах військового конфлікту. Відповідно до мети визначено наступні завдання: визначити та проаналізувати ті методи інформаційного протистояння, які вже використовуються в українських ЗМІ, запропонувати власну модель захисту та протистояння російській пропаганді в умовах військового конфлікту.

Матеріали та методи. Для проведення роботи було використано наступні методи: контент-моніторинг, порівняльно-історичний, моделювання, узагальнення, описовий.

Результати й обговорення. Інформаційні війни супроводжують всю історію людства. Спочатку вони були релігійними та ідеологічними, причому для боротьби з носіями чужих поглядів застосовувалися всі види репресій. В далекому минулому інквізиція чи репресивні апарати тоталітарних держав двадцятого сторіччя вели активну боротьбу з носіями чужих ідей. Першим варіантом інформаційної війни можна визнати пропаганду [Цит. за: 6, 156].

Існує багато визначень пропаганди, наприклад, офіційно визнане МО США формулюється так: «Пропаганда – це будь-яка інформація, ідеї, доктрини або спеціальні методи впливу на думки, емоції, настанови чи поведінку будь-якої спеціальної групи з метою отримання переваг, прямих чи непрямих» [Цит. за: 1, 96]. Інше визначення: «Пропаганда (у широкому сенсі слова) – особливий різновид соціальної діяльності, основною функцією якої виступає поширення знань, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування певних поглядів, уявлень і емоційних станів

людини, людей і через них – вплив на поведінку людей. Пропаганда (у вузькому сенсі слова) – діяльність щодо поширення ідеології і політики певних класів, соціальних груп, держави загалом» [2, 196].

Англійський соціолог Л. Фразер пише: «Пропаганда – мистецтво примусити людей робити те, чого б вони не робили, якби мали у своєму розпорядженні усі дані, що стосуються ситуації» [Цит. за: 2, 197].

Американський вчений, політолог Г. Ласуел виокремив три основні типи пропаганди:

1. «Біла» пропаганда. Її основною характеристикою є те, що пропагандист відкрито називає себе і дає можливість пов'язати пропагандистські тексти зі справжнім джерелом. Яскравим прикладом подібної пропаганди є заяви президента, уряду, офіційного інформаційного агентства.

2. «Сіра» пропаганда. Пропагандист для поширення пропагандистських матеріалів використовує спеціально створені джерела чи забезпечує просування матеріалів у певних незалежних засобах масової інформації. Прикладом «сірої» пропаганди може служити пропаганда через неурядові ЗМІ, неурядові організації тощо.

3. «Чорна» пропаганда. Пропагандист поширює матеріали від імені третьої особи, наприклад, підпільної організації [1, 98].

Французький соціолог Жак Еллюль запропонував розрізняти вертикальну та горизонтальну пропаганди. Вертикальна – це класичний варіант пропаганди, інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії.

Горизонтальну пропаганду Еллюль називає новим винаходом. Вона зветься горизонтальною, бо реалізується в групі, а не йде згори. У цій ситуації всі учасники є рівними, серед них немає лідераю [5, 156].

Ж. Еллюль уводить також розрізнення політичної та соціологічної пропаганди. Знову ж таки політична – те, що ми звикли звати пропагандою. Це техніки впливу держави, партії, адміністрації. Соціологічна ж працює на об'єднання групи. Це стиль життя й типи поведінки, які є нормою в цьому суспільстві. Соціологічна пропаганда важча для розуміння, бо вона є більш непомітною. Якщо політична пропаганда є розповсюдженням ідеології, то соціологічна – її проникненням завдяки існуючим економічним, політичним і соціологічним факторам. В першому випадку мас-медіа є провідником, у другому – економічні та політичні структури.

З огляду на типи пропаганди контрпропаганда класифікується як наступальна та захисна. Наступальна інколи здається непередбачуваною, навіть абсурдною, основна її мета – наступ на конкурентна на його власній території, саме не оборона від агресії, а психологічний контрнаступ. До технологій наступальної контрпропаганди належать:

- трансляція негативу – формування негативного ставлення до певного об'єкта через користувачів певних ЗМІ, навіювання почуття зневаги, страху, відрази, неприязні;

- проєкція негативного образу – перенесення негативних якостей якого-небудь об'єкта на інший з метою його дискредитації;

- негативна інтерпретація – зміна змісту пропагандистських повідомлень ворога, що надає йому іншого відтінку, знижує довіру, створює негативний образ;

- інсинуація – один із найефективніших прийомів психологічного впливу на суспільство з метою показати дії ворога як загрозу для життя, безпеки, благополуччя людей;

- розповсюдження чуток – специфічний метод контрпропаганди, що передбачає анонімність та відокремленість від тої інформації, що висвітлюється в ЗМІ;

- семантичне маніпулювання – поступове перетворення позитивних думок в негативні за допомогою словесної маніпуляції, прихованої гри зі змістом та значенням слів.

Захисну ж контрпропаганду ще називають класичною. Її головне завдання – протидія підривній пропаганді противника чи ворога. Розглянемо її основні методи [6, 339]:

- пряме спростування – полягає в безпосередньому прямому спростуванні пунктів пропаганди ворога;

- нехтування – метод полягає в продуманому ігноруванні закидів противника, буває ефективним, коли в ЗМІ висвітлена невелика чи незначна тема;

- відволікання уваги – перенесення уваги цільової аудиторії з основних тем пропаганди противника на інші теми;

- превентивна пропаганда – запобіжне використання тієї теми, що може бути використаною пропагандою ворога з метою зменшення довіри до теми;

- використання контрчуток – один із найефективніших методів захисту від чуток;

- використання евфемізмів – метод «приклеювання штампів» навпаки, полягає в заміні експресивно забарвлених слів менш емоційними чи зрозумілими [3, 213-214].

Росія весь час створювала інформаційний майданчик для того, щоб пропагандистський вплив був якомога комплекснішим і ефективнішим. Цинічна брехня, розпалювання ненависті й нетерпимості, заклики до насильства й застосування широкого кола каналів та агентів всередині України – такою була російська пропаганда в українському інформаційному полі протягом 2014-2016 року. Йдеться не про одиничні випадки чи короткострокові дії, а про тривалу, заздалегідь сплановану, складну й послідовну інформаційно-психологічну операцію, спрямовану на розпалювання та обґрунтування насильства на сході України. Для захисту від російської пропаганди у лютому 2015 року Міністерство інформаційної політики оголосило про створення «Інформаційних військ України» – державної організації, що діє на волонтерських засадах. Лозунг «Інформаційних військ України» – «кожен твій інформаційний посил – це куля в свідомість ворога».

Мета діяльності організації – якісна контрпропаганда, спростування фальшивих чуток про Україну, відповідь на закиди та звинувачення російського противника. Наступальної контрпропаганди організація не здійснює. Принцип діяльності полягає в моніторингу російських ЗМІ на наявність фейкових повідомлень про Україну, серед яких Lifenews, Russia Today, Lenta.ru, РИА Новости та ін., порівнянні цих новин із

інформацією в «ватних» групах в соціальних мережах, аналізі найпопулярніших новин або тих, які спеціально створюються та масово поширюються. Опісля волонтери готують відповідь, оприлюднюють її в спільності в мережі Facebook, Вконтакте, на каналі Youtube та на офіційному сайті організації <http://i-agmu.org/ru/>, надсилають листом на декілька десятків тисяч електронних адрес. Кількість волонтерів за рік існування «Інформаційних військ України» змінювалася від початкових 35 тисяч до 20 осіб.

Наразі волонтерська організація займається написанням та розсилкою не тільки невеликих інформаційних повідомлень, а й ґрунтовних аналітичних матеріалів, журналістських розслідувань, інтерв'ю з компетентними особами. На сайті є стрічка новин, яка оновлюється два рази в день та заповнюється невеликими контрпропагандистськими повідомленнями, рубрика «ІноЗМІ», у якій загалом йдеться про ставлення іноземних країн до політики Російської Федерації, санкції, звинувачення у пропаганді, конфлікті ситуації між Путіним та керівниками іноземних держав, рубрика «Блоги», де висловлюють свою думку організатори та волонтери проекту.

Однак «Інформаційні війська України» не ведуть наступальну контрпропаганду, а є тільки відповідачами на російські закиди. Як відомо, деякі методи контрпропаганди малоефективні як самостійний метод протистояння, але достатньо результативні в поєднанні з іншими контрпропагандистськими технологіями, підкріплені масовими заходами, виступами, обговореннями, конференціями. «Інформаційні війська України» не ведуть будь-якої іншої діяльності, крім спільноти в соцмережах та власний електронний сайт. Основний недолік організації – волонтерські засади.

Ще одним проявом боротьби із російською пропагандою є програма «Антизомбі» на каналі ICTV. Покликана відслідковувати брехливу російську пропаганду, провокаційні фейки та боротися з ними. Основою кожного випуску є чіткі факти, підтверджені власними журналістськими розслідуваннями. Із метою найбільш широкого охоплення глядацької аудиторії «Антизомбі» виходить російською мовою.

Базова контрпропагандистська технологія, на якій базується програма, – пряме спростування та використання контрчуток. Контрпропаганда ґрунтується на чіткому аналізі російської пропаганди, спрямованій на власних громадян. Журналісти «Антизомбі» на прикладі інформаційних новин, ток-шоу, розважальних програм та інших повідомлень в російських засобах масової інформації детально досліджують та показують механізми роботи медіа в Російській Федерації, засоби пропаганди та технології, які використовуються для нав'язування громадянам необхідної політичному керівництву інформації та формування пропагандистського російського інформаційного поля. До прикладу, у сюжеті «Топ-5 найбезглуздіших фейків телеканалів Росії» промоніторено випуски новин та політичні ток-шоу на провідних російських каналах, таких як «Перший російський», «News Life», «НТВ» та зібрано найцікавіші фейки. Аналогічно у сюжеті «Останній новорос» говориться про однойменну програму на телеканалі «Росія», головною ідеєю якої є

«випинувальна» політика української влади щодо жителів ДНР та ЛНР. У випусках шоу подаються коментарі місцевих жителів, російських бойовиків, політиків та чиновників, розкриваються факти, що підтверджують варварську політику України щодо «новоросів». Однак «відповідь» російських громадян та жителів ДНР та ЛНР мало чим відрізняється від вигаданих українських дій. Розгромлені супермаркети, напівзруйновані офіси та зачинені установи. Для чіткості та правдивості зображеної інформації героями випусків є звичайні росіяни, які виявилися засобом ведення російської пропаганди та живим м'ясом для брехливої пропаганди та замилювання очей.

Проект «Антизомбі» не створює власного контенту для відповіді російським закидам в бік України. Однак в основі проекту ширша ідея – чітко та детально показати становище в ЗМІ Росії та житті російських громадян, зібрати факти для підтвердження пропагандистської роботи політичної влади всередині країни та створити підґрунтя для правильного розуміння українськими людьми російсько-українського протистояння.

Із цього можна зробити висновок, що Росія весь час створювала інформаційний майданчик для того, щоб пропагандистський вплив був якомога комплекснішим і ефективнішим, передусім можна побачити на що зроблено акцент:

- медіа (ТВ канали, ФМ-радіостанції, друковані ЗМІ та веб-сторінки в Інтернеті);
- тиск на суспільство за допомогою громадських організацій, які мали чітке проросійське спрямування, не зважаючи на патріотичну назву;
- політичний вплив в регіоні Донецької і Луганської областей за допомогою організацій, котрі фінансувалися Росією, такі як: «Россотрудничество», рух «Русскоязычная Украина», організації російських співвітчизників в Україні і т. д. [2].

В Україні ж ситуація інакша. Сучасні дії нашої держави в інформаційній війні не зовсім відповідають вимогам протидії інформаційному тиску Кремля. По-перше, в окупованих регіонах відсутні канали поточного інформування та доведення українського погляду на поточні події. По-друге, в тактиці ведення бойових дій в АТО не приділяється належної уваги проведенню заходів інформаційно-психологічних операцій. Про це можна судити за результатами моніторингу морально-психологічного стану населення в окупованих та звільнених регіонах. По-третє, для проведення активних інформаційних заходів на стороні сил АТО немає жодного пересувного телецентру, радіостудії ФМ або ретранслятора. Для перешкодження ефірним теле- та радіопередачам в окупованій зоні не застосовується техніка радіоперешкод, хоча на озброєнні у ЗС України вона є в наявності. По-четверте, не вистачає медійного ресурсу, зокрема в інтернеті, для проведення інформаційних заходів, спрямованих на підтримку аудиторії окупованих регіонів. В інформаційному потоці надзвичайно рідко можна зустріти контент на підтримку українських громадян по той бік інформаційного поля. Створюється враження, що частина нашої аудиторії за лінією фронту забута.

З огляду на становище в інформаційному полі України можна виокремити такі рекомендації щодо за-

хисту від російської пропаганди в умовах військового конфлікту:

1.) Максимальна правдивість та неупередженість у висвітленні інформації. Соціологічне дослідження «Російська пропаганда 2015: тенденції, підсумки, вплив на українське суспільство» показало, що більшість опитаних переконані, що українські медіа мають займати не патріотично-пропагандистську позицію, а об'єктивно висвітлювати ситуацію в країні, розповідати як про успіхи, так і помилки українських військових і влади [1]. Обізнаність громадськості щодо реальної ситуації на фронтах формуватиме громадський тиск на владу навести лад і забезпечити ефективність армії. Викриття фактів насильства з боку українських військових спонукатиме нарешті налагодити систему контролю за дисципліною в армії, а батальйони взагалі матеріально зацікавлені в своєму іміджеві, адже від їхнього хорошого імені залежить ресурсна підтримка з боку громадян. Правдиве висвітлення реальності Донбасу руйнуватиме міф росіян про брехливість українських ЗМІ і повертатиме до них довіру громадян.

2.) Громадськість та комунікація з населенням окупованих територій. Вище вже йшлося про роль громадських та державних організацій у боротьбі з російською пропагандою. Ці спільноти мають достатній експертний та кількісний потенціал, щоб проводити регулярну інформаційну роботу з жителями окупованих територій (розробляти і створювати теле- та радіопередачі, друкувати листівки для поширення на окупованих територіях, використовувати безліч інших альтернативних шляхів комунікації). Проблема полягає у державній підтримці та матеріальному забезпеченні.

3.) Створення цільового контенту в ЗМІ для мешканців зони АТО. Як жити в умовах відсутності каналізації та водопостачання; як лікуватися, коли немає аптек; які специфічні хвороби загрожують цим людям і як їх уникнути; яку допомогу і як вони можуть отримати на звільнених територіях тощо — саме за цією інформацією ці люди будуть звертатися до українських ЗМІ і таким чином повертатися в український інформаційно-культурний простір. Наразі діють такі громадські організації як «Координаційний центр міста Києва», «Кожен може допомогти», «Фонд Діани Макарової», міськими радами вже затверджено Комплексні програми підтримки учасників антитерористичної операції та їх сімей.

4.) Дискусія. Запуск широкого обговорення між журналістами, державними посадовцями, менеджерами, експертами для окреслення подальших шляхів введення контрпропаганди в українських ЗМІ для боротьби із російськими закидами та брехнею. виробити спільний для медіаспільноти документ щодо саморегуляції у висвітленні подій у зоні АТО, щоб не допускати поширення інформації, яка може зашкодити військовим, силовим підрозділам тощо.

5.) Журналістська етика. Необхідно провести професійні дискусії стосовно дотримання базових журналістських стандартів при висвітленні ситуації на сході України, подій у зоні АТО, проблем вимушених переселенців, провести курси журналістської етики для медійних кадрів.

Відсутність чіткого переліку каналів та механізмів поширення контрпропаганди зумовила створення певної інформаційної моделі, які містить важелі впливу та протидії російській пропаганді, та які претендують на ефективне використання в майбутньому. Розроблена модель носить оборонний характер, але залежно від аудиторії впливу має риси наступальної. Основний обраний метод – правдиве та об'єктивне висвітлення новин, масове інформування громадян України та Російської Федерації. Виокремлено такі територіальні зони дії російської пропаганди:

- територія України та зона бойових дій, що підконтрольна українській армії;
- територія, окупованих терористами та російськими військами;

- закордонні держави;

У моделі чітко зазначено зв'язки між її елементами для найбільш ефективної взаємодії та визначено чотири цільові аудиторії споживання інформації:

- населення України;

- населення окупованих територій, що підконтрольні терористам та російським військам;

- жителі зони АТО на територіях, що підконтрольні українській армії;

- міжнародна аудиторія.

Центром моделі є ЗМІ, завдання яких поширювати інформацію, але інформація для кожної аудиторії має відповідати чітким вимогам:

- подавати правдиву, не викривлену інформацію щодо подій в зоні АТО;

- проводити роз'яснювальну роботу з населенням у тому числі щодо дій влади;

- працювати з населенням в напрямку роз'яснення тих тем, котрі є об'єктом маніпуляцій в російських ЗМІ, зокрема роз'яснення ролі НАТО, ЄС та інших міжнародних інституцій, які російські ЗМІ всебічно демонізують;

- витіснити російський контент з інформаційного простору України шляхом створення власного якісного продукту;

- підготовка військових кореспондентів, які будуть працювати безпосередньо на фронті і подавати найсвіжішу та найоперативнішу інформацію.

Протидія російській пропаганді серед населення, яке перебуває в межах впливу українських ЗМІ, простіше, ніж серед жителів окупованих територій. Відразу зазначу, що заборона доступу до російських ЗМІ є не найкращим механізмом контрпропаганди. Така дія показує не впливовість українських інформаційних повідомлень та неспроможність України захистити власне інформаційне поле.

Однак протидіяти російській пропаганді на окупованих територіях теж можливо зважаючи на наступні вимоги:

- продовжувати трансляцію центрального телебачення та радіомовлення на окупованих територіях;

- мова повідомлень ЗМІ – російська, зрозуміла та рідна для більшості населення Донецької та Луганської областей;

- правильний розподіл ефірного мовлення, регулярне інформування населення про політичні та суспільно значущі події;

- інформування населення на місцях, налагодження контактів між місцевими громадами та командирами. Соціологічне дослідження ГО «Телекритика» показало, що довіра мешканців окупованих територій до українських повідомлень є доволі низькою, а більшість населення взагалі не звертають увагу на інформацію, яку подає ЗМІ [7];

- інтернет і соціальні мережі – майданчик для спілкування і роз'яснення, оприлюднення інформації про події АТО та політику центральної влади. Створення атмосфери довіри та злагодженості.

Не минула російська пропаганда й світову спільноту. Зокрема, варто провести наступні заходи і дотримуватися таких вимог при висвітленні інформації для міжнародних ЗМІ:

- створення англомовних стрічок новин в інтернет-ЗМІ та найбільших інформаційних агентствах, де транслюватимуться новинні повідомлення про події в зоні АТО та новини про Україну загалом;

- створення ресурсів для конкретної цільової міжнародної аудиторії (наприклад, французька, іспанська, німецька) з метою загального інформування іноземців про культурне життя України в розуміння українського контексту;

- розміщення на спеціалізованих ресурсах відео-контенту з місць бойових дій для подальшого користування зарубіжними каналами.

Висновки. 1. Отже, як бачимо, рівень контрпропаганди в Україні невисокий. Наша держава робить тільки перші кроки у відповідь на численні та регулярні пропагандистські заходи російського агресора.

Маючи великі переваги у формуванні пропагандистських настроїв в українських засобах масової комунікації Росія використовує наступальні механізми впливу, створюючи великий пласт брехні, фейків, спеціальноспланованих телевізійних новин та політичних ток-шоу. Україна ж займає оборонну позицію, відповідаючи на закиди агресора контрпропагандистськими матеріалами, нечисленними журналістськими розслідуваннями, блогами, авторськими матеріалами.

Основна проблема контрпропагандистської діяльності в Україні – волонтерські та громадські засади. Відсутність достатнього фінансування істотно зменшує перелік тих засобів, які могли б використовувати працівники українських медіа в роботі. Українські ЗМІ також потребують вузькоспеціалізованих експертів, які об'єктивно та неупереджено висвітлюватимуть події в Україні та володітимуть механізмами ефективної контрпропаганди.

2. Сформована модель захисту та протистояння російській пропаганді в умовах військового конфлікту базується на об'єктивності та правдивості висвітлюваної інформації та першочерговій ролі ЗМІ. Модель показує ті шляхи поширення контрпропаганди, які вже використовуються, та можливі канали інформування населення. Базуючись на складові моделі, описано аудиторію, територіальні межі, вимоги для ведення ефективної контрпропаганди. Важливим є контакт ЗМІ з населенням, регулярність показу соціально важливих подій, мова написання та трансляції, активний розвиток та перспективи електронних медіа й соціальних мереж, формування довіри до ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] ГО «Телекритика» презентувала дослідження «Російська пропаганда-2014: тенденції, підсумки, вплив на українське суспільство» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.telekritika.ua/kontekst/2014-12-24/101919> – Дата доступу: 06.12.2016.
- [2] Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії: монографія / Литвиненко О. В. – К., Сатсанга, 2000. – 222 с.
- [3] Малишевський Н. Н. Технологія й організація виборів: навчальний посібник / Малишевський Н. Н. – М., Харвест, 2003. – 221с.
- [4] Полторак В. А. Соціологія громадської думки / Полторак В. А. – К., Соціополіс, 2000. – 264 с.
- [5] Почепцов, Г. Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку [Електронний ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/9161>. – Дата доступу: 06.12.2016.
- [6] Почепцов Г. Г. Інформаційно-політичні технології / Почепцов Г. Г. –М., Центр, 2003. – 339 с.
- [7] Протидія інформаційному тиску Кремля: першочергові кроки [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/protidiya_informatsionomu_tisku_kremlya_pershocherгови_kroki/. – Дата доступу: 06.12.2016.
- [8] Як протидіяти російській інформаційній агресії (рекомендації ГО «Телекритика») [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/yak_protidiyati_rosiyskiy_informatsiyniy_agresii_rekomendatsii_go_telekritika. – Дата доступу: 06.12.2016.

REFERENCES

- [1] "Telekritika" has presented the study "Russian propaganda in 2014: tendencies, outcomes, impact on Ukrainian society" [Electronic resource] – Reference: <http://ru.telekritika.ua/kontekst/2014-12-24/101919>. – Accessed: 06.12.2016.
- [2] Litvinenko A. V. Special information operations and propaganda campaign: monograph / V. Litvinenko, A. – K., Satsang, 2000. – 222 p.
- [3] Malyshev N. N. Technology and organisation of elections: a training manual / Maliszewski N. N. – M., Kharvest, 2003. – 221p.
- [4] Poltorak, V. A., Sociology of public opinion / Poltorak V. A. – K., sociopolis, 2000. – 264 p.
- [5] Pocheptsov, G. G. Information warfare: trends and ways of development [Electronic resource] / G. Pocheptsov. – Reference: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/9161>. – Accessed: 06.12.2016.
- [6] Pocheptsov G. G. the Information-technology policy / Pocheptsov G. G. –M., Center, 2003. – 339 p.
- [7] The counter the information pressure of the Kremlin: first steps [Electronic resource];–Reference: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/protidiya_informatsionomu_tisku_kremlya_pershocherгови_kroki/. – Accessed: 06.12.2016.
- [8] How to counteract Russian information aggression (recommendations "Telekritika") [Electronic resource]: – Reference: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/yak_protidiyati_rosiyskiy_informatsiyniy_agresii_rekomendatsii_go_telekritika. – Accessed: 06.12.2016.

Counter-propaganda in the Ukrainian media: the reality of today**A. Mykhailichenko**

The article defines the essence of the concept of "counter-propaganda" highlighted the types and techniques of propaganda and counter-propaganda. Analyzed and described the means of mass communication, who are engaged in counter-propaganda in Ukraine, determined the specifics and peculiarities of their activities. On the basis of information received, summarizes the main trends presented events promoting the efficiency of the Ukrainian counter-propaganda. The developed model of the protection and counter Russian propaganda in terms of military conflict. The generalized model is ready to use. As the results show, the level of counter-propaganda in Ukraine is low. Our government makes only the first steps in response to numerous and regular promotional activities of the Russian aggressor. Ukraine occupies a defensive position, responding to criticisms of the aggressor contraproductive materials, scarce investigative journalism, blogs, copyrighted content.

Keywords: *Russian propaganda, Ukrainian counterpropaganda, counterpropaganda technology, information model.*

Контпропаганда в украинских СМИ: реалии сегодняшнего дня**A. Михайличенко**

В статье определены суть понятия «контрпропаганда», выделены типы и технологии пропаганды и контрпропаганды. Проанализированы и описаны те средства массовой коммуникации, которые занимаются контрпропагандой в Украине, определено специфику и особенности их деятельности. На основе полученной информации обобщены основные тенденции, представлены мероприятия содействие повышению эффективности украинской контрпропаганды. Разработана модель защиты и противостояния российской пропаганде в условиях военного конфликта. Обобщенная модель является готовой для внедрения в использование. Как показывают результаты исследования, уровень контрпропаганды в Украине невысокий. Наше государство делает только первые шаги в ответ на многочисленные и регулярные пропагандистские мероприятия российского агрессора. Украина занимает оборонительную позицию, отвечая на упреки агрессора контрпропагандистскими материалами, немногочисленными журналистскими расследованиями, блогами, авторскими материалами.

Ключевые слова: *российская пропаганда, украинская контрпропаганда, технологии контрпропаганды, информационная модель.*

SOCIOLOGY

Формирование инструментария в смешанных методах сбора социологической информации

А. П. Казанжи

факультет социологии Киевского национального университета им.Т.Шевченка, Киев, Украина

Paper received 27.02.17; Accepted for publication 10.03.17.

Аннотация. В статье представлена сравнительная характеристика факторов, влияющих на формирование инструментария и особенностей реализации различных типов вопросов в количественных методах сбора социологической информации. Каждый метод использует разные каналы коммуникации, поэтому в типах задаваемых вопросов тоже имеются существенные различия. Для исследования с использованием смешанных методов опросник формируется с точки зрения «наименее гибкого» метода. Социологу необходимо учитывать возможности и ограничения реализации инструментария в ситуации опроса, где применяется комбинация методов сбора данных.

Ключевые слова: *инструментарий, типы вопросов, количественные методы сбора социологической информации, смешанные (комбинированные) методы.*

Основным инструментом сбора первичной социологической информации является анкета (опросник, опросный лист), которая состоит из списка вопросов различного типа. Вопрос в социологическом исследовании – это устное или письменное обращение к респонденту относительно предмета исследования.

Каждый метод сбора социологической информации является уникальным с точки зрения способа коммуникации и ситуации в которой проводится интервью. В процессе формирования инструментария необходимо учитывать факторы, влияющие на формирование инструментария и уникальные возможности каждого отдельного метода опроса. Также разные методы проведения опросов требуют использования разных формулировок вопросов (вординг) и набора альтернатив [3, с. 257]. Более того, и в типах задаваемых вопросов имеются существенные различия [4, с. 224, 2, с. 151]. А в случае комбинирования методов это становится особенно актуальным.

Комбинированные или смешанные методы опроса (*mixed-mode survey*) – одновременное использование двух или более количественных методов сбора данных в рамках одного социологического исследования. Используя преимущества каждого из методов и компенсируя их ограничения, исследователь сможет повысить уровень достижимости респондентов, улучшить охват выборки и качество данных, экономя при этом человеческие и материальные ресурсы [6, с. 235].

Использование разных методов для сбора информации в одном исследовании может вызывать ошибку измерения. Ошибка измерения как правило связана с инструментарием и обуславливается дизайном анкеты (формулировкой вопросов и набором альтернатив) [4, с. 224].

Американский методолог в области социологических исследований Дон А. Диллман предложил один из способов минимизации ошибки измерения в исследованиях с использованием комбинированных методов – формирование унифицированного дизайна анкеты (*unimode design*). Он считает, что при комбинировании методов сбора данных целесообразно адаптировать формулировки содержательно одинаковых вопросов и списка альтернатив под каждый используемый метод [4, с. 232; 6, с. 239]. Поддерживает эту идею и нидер-

ландская исследовательница, которая одной из первых фундаментально подошла к изучению комбинированных методов в исследованиях - Эдит де Лю [6, с. 239]. Адаптация формулировок вопросов и списка альтернатив предполагает, что респонденты будут получать эквивалентный «импульс», независимо от канала коммуникации и способа восприятия анкеты [4, с.244]. Создание унифицированного опросника поможет избежать ошибок в процессе измерения, вызванных различиями в формулировках вопросов и вариантах ответов.

Сегодня самыми распространенными количественными методами сбора данных в социологической практике являются метод личного интервью, телефонный и онлайн опросы, и анкетирование.

Метод личного интервью (face-to-face/F2F) - самый распространенный и самый гибкий метод сбора первичной социологической информации. Гибкость метода заключается в том, что для общения с респондентом интервьюер может использовать все каналы коммуникации для передачи информации и получения обратной связи. Присутствие интервьюера позволяет применять измерительные инструменты, которые визуализируют информацию (например, карточки с перечнем вариантов ответов). Также интервьюер может побуждать респондента давать более развернутые ответы на открытые вопросы [5, с. 122]. Поэтому в исследовании с использованием этого метода можно использовать вопросы разной сложности и анкеты разного размера.

Телефонные опросы (computer assisted telephone interviewing – CATI) по сравнению с опросами F2F являются менее гибкими. В этом методе сбора данных нет возможности визуализировать информацию респонденту, поэтому использование карточек с перечнем альтернатив или утверждений исключено. Исследователю надо учитывать, что задавая закрытый вопрос по телефону респондент может удержать в голове только несколько вариантов ответа, поэтому их количество должно быть ограничено [3, с. 265], примерно, до пяти. Роль интервьюера в телефонном интервью такая же, как и в F2F. Исключением является отсутствие использования интервьюером способов визуализации информации и отсутствие невербальной коммуникации в такой ситуации опроса [5, с. 122]. Таким

образов, в телефонном интервью вопросы должны быть короткими, легко понятны и с ограниченным числом вариантов ответов.

Онлайн опрос (computer-assisted web interviewing - CAWI) можно назвать осовремененной формой когда популярных почтовых опросов и даже до сих пор используемого *анкетирования (метод самозаполнения анкеты)*. Этот метод опроса считается наименее гибким, так как в виду отсутствия интервьюера не представляется возможным сориентировать или разъяснить вопросы респондента. В связи с этим анкета для онлайн опроса или анкетирования должна быть предельно понятной. Онлайн опрос, так же, как и F2F, позволяет использовать вопросы с довольно длинным списком категорий ответов.

Дизайн анкеты, как правило, отличается в каждом из вышеупомянутых методов сбора социологической информации. Под дизайном в данном случае имеется в виду факторы, влияющие на формирование инструментария и типы анкетных вопросов (их формулировка и список категорий).

Продолжительность интервью и длина анкеты. По продолжительности интервью и количеству заданных вопросов метод F2F является наиболее гибким и перспективным. Опрос респондента методом F2F может длиться от 10 минут до 1-1,5 часов. Т.е. дольше, чем в анкетировании, телефонном и онлайн опросах. Физическое присутствие интервьюера помогает уговорить и замотивировать респондента завершить достаточно длинное интервью [5, с. 121]. Во всех остальных методах сбора данных без присутствия интервьюера респонденту легче отказаться от продолжения интервью: повесить трубку, отложить бумажную анкету или закрыть окно онлайн опроса. Проблема длины опросника связана не только с возможностью преждевременного завершения интервью по желанию респондента. Но в длинных опросах предпочтение отдается F2F потому, что качество информации по мере удлинения телефонного опроса ухудшается. Это связано с тем, что в процессе длительного телефонного интервью постепенно сокращается внимание респондента, и он устаёт значительно быстрее [2, с. 150]. Поэтому для телефонных опросов допускается средняя продолжительность интервью до 20-30 минут. Стоит еще отметить, если увеличивается продолжительность интервью, существует большой риск преждевременного его прекращения. Личное и телефонное интервью могут занимать значительно больше времени, чем заполнение анкеты при онлайн опросе [3, с. 267-268]. По продолжительности онлайн опрос должен быть относительно коротким до 10-15 минут, но бывают исключения, например, в панельном исследовании. Самостоятельное заполнение анкеты (анкетирование) должно занимать в среднем от 15-20 минут и не превышать 30-40 минут [5, с. 121].

Сложные *инструкции перехода* допускаются в телефонном CATI и онлайн опросах, и в F2F. Для телефонного CATI и онлайн CAWI опросов инструкции перехода заложены при создании анкеты в программной оболочке и должны быть протестированы с целью проверки на адекватность работы переходов во время пилотажа анкеты. Благодаря системам автоматизированного телефонного и онлайн интервью, переходы выполняются автоматически с учетом ответов на все

предыдущие вопросы [3, с. 267], т.е. соблюдается абсолютная точность переходов от вопроса к вопросу. В методе F2F за качество выполнения переходов отвечает интервьюер и бригадир, который проводил инструктаж для интервьюеров. В методе анкетирования переходы могут вызвать затруднения в процессе заполнения анкеты и как следствие респонденты могут дать не полные ответы. Необходимо использовать простые инструкции перехода, чтобы респондент самостоятельно мог разобраться во время самозаполнения анкеты.

Как известно, анкета (инструментарий) состоит из разных типов вопросов: открытых, закрытых и полузакрытых. В разных методах сбора данных формулировка одного и того же вопроса и список альтернатив к нему, как правило, отличаются. Далее в статье будут рассмотрены возможности и ограничения реализации разных типов вопросов в зависимости от используемого метода опроса.

Открытые вопросы являются наиболее привычными в повседневном общении, но в массовых опросах их использование крайне непопулярно. Количество открытых вопросов в анкете для количественного массового опроса должно быть ограничено, а их сложность сведена к минимуму. Этот тип вопросов должен быть коротким – в несколько слов или одним предложением [3, с. 258]. Ответить на открытые вопросы в телефонном интервью и F2F респондента в любом случае мотивирует интервьюер. Напротив, в анкетировании и онлайн опросе существует риск неответа или неполного ответа, так как респондент должен самостоятельно записывать собственные ответы. Но если открытый вопрос предусматривает не очень развернутый ответ, тогда вполне он уместен в онлайн опросе и анкетировании.

В количественных социологических исследованиях наиболее популярный тип вопроса - *закрытые вопросы*. Закрытые вопросы предполагают наличие готовых вариантов ответов (альтернатив) и исчерпывающий его перечень. Далее в статье будут рассмотрены различные типы закрытых вопросов.

Самым простым и известным типом вопросов является *дихотомический*, который предполагает варианты ответов «да» и «нет». В каждом из рассматриваемых в статье методов сбора данных этот тип вопроса одинаково хорошо реализуется в инструментарии и хорошо воспринимается респондентом. Таким образом, при любой комбинации методов опроса использование дихотомического типа вопроса не будет вызывать никаких трудностей ни на этапе вординга, ни в процессе интервью.

Табличный вопрос отличается от других типов вопросов тем, что он включает в себя группу вопросов, объединённой единой формой [1, с. 52]. Во время телефонного интервью или F2F табличные вопросы, как правило, не вызывают трудностей у интервьюеров. Однако этот тип вопросов может вызвать трудности в понимании его респондентами, когда отсутствует интервьюер - в анкетировании или онлайн опросе. В анкете на самозаполнение важно соблюдать меру в объеме табличного вопроса, чтобы не утомлять респондента чрезмерным его количеством. Так как с увеличением количества строк в таблице растет риск снижения частоты ответов. В этом случае, в отличии от анкетиро-

вания, во время F2F или телефонного интервью интервьюер может уговорить респондента завершить интервью, а в онлайн анкете вопросы составлены таким образом, что респондент не может перейти к другому вопросу не ответив на предыдущие.

Социолог должен составлять табличные вопросы по возможности простыми, понятными и с детальной инструкцией об особенностях их заполнения. Поэтому строить эти вопросы желательно по единому образцу, чтобы раз увидев, респондент понял и не тратил в дальнейшем усилия на понимание данного типа вопросов [1, с. 53].

Вопросы, содержащие *оценочные шкалы (или шкальные вопросы)*. В шкальных вопросах варианты ответов обозначены в виде баллов (хорошо-средне-плохо; отлично-хорошо-средне-плохо-очень плохо и т.д.). Шкальные вопросы хорошо реализуются во всех методах опроса, и через разные каналы коммуникации хорошо воспринимаются респондентами. Использование вопросов с балльными шкалами не вызывают трудностей с формированием ответов у респондентов. Вместе с тем, Д.Диллман отмечает, что есть небольшая разница в представлении этого типа вопросов в анкетах. Зачастую для анкетирования или онлайн опроса используются визуальные способы представления шкал в виде лестницы, термометра, линий с делениями и т.д. По мнению Диллмана, респондент реагирует несколько иначе на визуализированную шкалу на бумажной (анкетирование) или онлайн анкете в виде некоего изображения, чем респонденты в телефонном или F2F интервью. В связи с этим Диллман, в идеи об унифицированном дизайне анкеты, предлагает графически не изображать оценочные шкалы в случае комбинации «очного» метода опроса (телефонного или F2F интервью) с «заочным» (онлайн опрос, анкетирование) [4, с. 235]. Т.е. комбинируя очный метод с заочным необходимо адаптировать заочный вариант анкеты под очный с целью избегания расхождений в ответах, вызванных различной «подачей» вопроса и альтернатив к нему. Таким образом, при составлении анкеты необходимо соблюдать одинаковость вариантов ответа в анкетах для заочного и очного опроса.

Выше были рассмотрены вопросы закрытого типа с единичным выбором (альтернативные). Существуют также *вопросы множественного выбора (неальтернативные)*. В этом типе вопросов, как правило, предлагается более длинный список категорий, из которого респондент может выбрать несколько вариантов ответов. В F2F интервью респондент читает весь список категорий с карточки, в онлайн опросе - с экрана монитора/планшета/смартфона, при анкетировании видит на развороте анкеты. Ограничение будет для телефонного интервью, поскольку в вопросе множественного выбора список категорий должен быть коротким и легким для запоминания респонденту. Зачастую в таком типе вопроса респондента просят выбрать не более трех-пяти вариантов (реже неограниченное количество). Соответственно, список будет содержать не менее пяти категорий, а в телефонных опросах рекомендуется включать не более пяти категорий. Таким образом, в телефонном интервью практически невозможно применять вопросы множественного выбора.

Помимо открытых и закрытых вопросов, существуют еще и *полузакрытые вопросы*. Они отличаются от

закрытых лишь тем, что, если ни одна из предложенных альтернатив не отражает мнения респондента, он может предложить свой вариант ответа. В полузакрытых вопросах для этого в конце списка категорий добавляется вариант «другое», где интервьюер или респондент самостоятельно может записать ответ [1, с. 48-49]. В случае использования метода телефонного интервью социологу необходимо учитывать длину списка категорий, чтобы респондент мог его запомнить. Для метода анкетирования, онлайн опроса и F2F интервью список категорий может быть таким же или большим. Для последнего единственным отличием для демонстрации списка альтернатив интервьюерами используются карточки для лучшего восприятия респондентами категорий.

В контексте статьи имеет смысл детально раскрыть не только тему вопросов, но и категории ответов.

Реже встречаются в социологической практике вопросы, в которых респондент должен *проранжировать (упорядочить)* перечень категорий по заданному критерию (например, по степени важности). Реализуются ранговые вопросы в методах анкетирования, онлайн опроса и в F2F интервью (с использованием карточек) [5, с. 163]. В телефонном интервью данную задачу практически невозможно реализовать, поскольку респондент не может запомнить все категории и проранжировать по определенному критерию. Поэтому использование вопросов с ранжированием для исследований, в которых один из комбинируемых методов опроса является телефонное интервью, не представляется возможным.

Во избежание возникновения систематических ошибок в социологической практике принято проводить *ротации категорий ответов и утверждений*. Это позволяет снизить влияние положения варианта ответа или утверждения в шкале на частотное распределение ответов. Ротацию реализовывают в CAWI и CATI опросах благодаря программному обеспечению, которое автоматически «меняет» порядок категории или утверждений. Напротив, в F2F интервью и анкетировании проводить ротацию крайне неудобно. Отдельно печатать несколько комплектов анкет и карточек не только нецелесообразно с экономической точки зрения, но и может привести к проблемам с кодировкой категорий при вводе анкет.

При создании унифицированного дизайна анкеты как способа сокращения ошибок измерения Д.Диллман предлагает сделать все варианты ответов в вопросе одинаковыми в разных методах. Выше уже указывалось, что формат вопросов и список категорий, как правило, отчасти отличаются для онлайн опросов, анкетирования, телефонного и F2F интервью. Довольно-таки часто в исследовательской практике в конце списка альтернатив включают вариант «затрудняюсь ответить». В анкете для телефонного или F2F интервью хоть и предусматривается вариант «затрудняюсь ответить», но интервьюером он не зачитывается и на карточках не указывается. Не зачитывая эту альтернативу, исследователь вынуждает респондента выбрать ответ из других предложенных «содержательных» вариантов. Отличительными являются ситуации анкетирования или онлайн опроса, в которых респондент видит и знает, что можно отметить этот вариант ответа. Согласно точке зрения Диллмана, если вариант ответа

«затрудняюсь ответить» доступен респонденту для выбора при самостоятельном заполнении анкеты (т.е. включены в онлайн анкету или анкетировании), тогда они должны быть озвучены интервьюером в телефонном или F2F интервью.

Диллман признает, что унифицированный дизайн анкеты не может гарантировать консистентность в ответах между используемыми методами опроса в одном исследовании. Но комбинируя анкетирование с личным интервью, и не зачитывая в последнем альтернативу «затрудняюсь ответить», исследователь ставить респондентов в неравные условия. А задача социолога - создать равные (или приблизительно равные) условия

выбора для респондентов. Следовательно, Диллман, предлагает озвучивать интервьюерам этот вариант, где в комбинации используется один из методов телефонного или F2F интервью [5, с. 233].

Подводя итоги, в таблице 1 видим, что дихотомический, табличный, шкальный и полузакрытые типы вопросов хорошо реализуются во всех методах сбора данных, следовательно, и в любой их комбинации (соединении). Открытый вопрос хуже работает в онлайн опросе и анкетировании, так как имеется риск неотвечивания. Однако, если вопрос предполагает короткий ответ, тогда он тоже может применяться при разной комбинации методов.

Таблица 1. Сравнительная характеристика реализации типов вопросов в разных методах сбора данных

Тип вопроса	Онлайн опрос	Анкетирование	F2F	Телефонное интервью
Открытый	+/-	+/-	+	+
Дихотомический	+	+	+	+
Табличный	+	+	+	+
Оценочный/шкальный	+	+	+	+
Множественного выбора	+	+	+	+/-
Полузакрытый	+	+	+	+
Ранжирование категорий	+	+	+	-
Ротация категорий	+	-	-	+

Довольно-таки сложно реализовать вопросы множественного выбора в телефонном интервью, поскольку выбор количества вариантов ответов может совпасть с количеством вариантов в списке или немного отличаться от него. Похожая ситуация в вопросах с ранжированием в телефонных опросах. Респондент не сможет запомнить все категории и проранжировать их по определенному критерию. Таким образом, включить эти типы вопросов в инструментарий для комбинированного опроса, где один из методов сбора данных является телефонное интервью будет невозможным.

Проводить ротацию категорий по техническим и экономическим причинам не целесообразно в анкетировании и методе F2F. Хотя в социологической практике и принято ротировать категории, но это не обязательное условие проведения интервью. Поэтому проводить или не проводить ротирование альтернатив в комбинированных опросах решает исследовательский коллектив.

Таким образом, в mixed-mode исследованиях опросник формируется с точки зрения «менее гибкого» метода. Здесь социолог учитывает возможности и ограничения в реализации инструментария для каждого используемого метода опроса.

Таким образом, в mixed-mode исследованиях опросник формируется с точки зрения «менее гибкого» метода. Здесь социолог учитывает возможности и ограничения в реализации инструментария для каждого используемого метода опроса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверьянов Л. Я. Социология: искусство задавать вопросы. Издание 2-е, переработанное и дополненное. / Л.Я.Аверьянов – М., 1998. – 357 с.
2. Ермолаева Е. М. Сравнительный анализ методических и организационных особенностей телефонного интервью и других методов массового опроса: На материалах исследований в США // Методологические и методические проблемы сравнительного анализа в социологических исследованиях. Кн. 2. — М.: ИСИ АН СССР, 1982.—С. 145–161.
3. Садмен С., Брэдберн Н. Как правильно задавать вопросы: введение в проектирование массовых обследований. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2002. – 382 с.
4. Dillman, D.A. Mail and Internet surveys: The Tailored Design Method. New York: John Wiley, 2000. – 523 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bookinist.net/books/bookid-62301.html>
5. de Leeuw, E. D., Hox, J., Dillman, D.A. International Handbook of Survey Methodology, 2008. – 549 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://joophox.net/papers/SurveyHandbookCRC.pdf>
6. de Leeuw, E. D. To Mix or Not to Mix Data Collection Modes in Surveys

REFERENCES

1. Averianov, L.Y. Sociology: the art of asking question. Second Edition. M., 1998. – 357 p..
2. Ermolayeva, E. M. Comparative analysis of the methodological and organizational features of telephone interviews and other mass survey methods: On the materials of study in the USA// Methodological and methodical problems of the comparative analysis in sociological research. Book 2. – M.: ISR AS USSR, 1982. p. 145-161.
3. Sudman, S. & Bradburn, N. M. Asking questions: A practical guide to questionnaire design. – M.: Institute of Fund 'Public opinion' 2002. – 382 p..

Questionnaire construction in mixed-mode data collection

A. P. Kazanzhy

Abstract. The article presents a comparative description of the factors affecting on questionnaire construction and specific of realization different types of questions in quantitative modes of data collection. Each mode using different channels of communication, so types of questions have significant differences. In mixed-mode survey a questionnaire is constructing in terms “less flexible” mode. Sociologist have to account a possibilities and limitations in the implementation of the questionnaire in mixed-mode survey. Социологу необходимо учитывать возможности и ограничения реализации инструментария в ситуации опроса, где применяется комбинация методов сбора данных.

Keywords: questionnaire, types of questions, mode of sociological data collection, mixed-mode.

Функції самоменеджменту: сучасний погляд

М. І. Волобуєв

Київський національний торговельно-економічний університет
Corresponding author. E-mail: hrdirector@bigmir.net

Paper received 21.04.17; Accepted for publication 30.04.17.

Анотація. Стаття присвячено дослідженню різнобічних поглядів сучасних науковців на питання функцій самоменеджменту. Існує декілька різних поглядів на це питання, хоча превалює точка зору, яку висловив Л. Зайверт про те, що слід визначати такі функції самоменеджменту, як постановка мети, планування, прийняття рішень, реалізація і організація, контроль, інформація і комунікації. Запропоновано дещо інший перелік функцій самоменеджменту: постановка мети, планування, маркетинг, організація, мотивація, самоконтроль, інноваційна інформація і комунікація, облік і аудит. Викладена пропозиція потребує подальшого вивчення та розвитку.

Ключові слова: самоменеджмент, функції самоменеджменту, коло правил, самоконтроль, маркетинг, облік і аудит, мотивація.

Введення. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки більшість практиків і теоретиків менеджменту стикаються з проблемою, коли загальні закони не працюють, або не дають результату, який передбачається на основі світового досвіду. Висувається багато пояснень цьому, але більш доречним вважається таке, що визначає провідну роль особистості в ефективності організації. Тобто, від того, наскільки конкретна особистість менеджера підприємства підготовлена до управлінської діяльності залежить результативність цього підприємства.

Але практика менеджменту свідчить про те, що менеджер ефективний лише умов здатності керівника ефективно керувати в першу чергу самим собою. Тобто основа ефективного функціонування підприємства, структурного підрозділу закладена в ефективності менеджера керувати самим собою -своїм власним часом, своїми здібностями, емоціями тощо.

Виходячи з цього, на сьогодні важливішою проблемою виступає не визначення можливостей покращення роботи підприємством, а визначення шляхів удосконалення процесу управління менеджером власними ресурсами – часом, особистісними характеристиками, емоціями, вчинками тощо.

Короткий огляд публікацій з теми. Лотар Заверт наголошував на тому, що не можна навчитися керувати колективом, якщо не можеш навчитися керувати власним часом [4]. Пітер Друкер в роботі «Задачі менеджменту XXI сторіччя» [3] зазначає, що будь-який менеджер перед тим, як почати керувати підлеглими повинен в першу чергу навчитися розрізняти свої можливості. Для цього слід навчитися критично оцінювати власні сильні та слабкі сторони.

Деніел Гоулман в своїх роботах визначає важливість для будь-якого керівника мати високий рівень розвитку емоційного інтелекту [2]. На думку автора, менеджер досягає високої ефективності своєї діяльності лише при наявності здатності до оцінки власного емоційного стану та емоційного стану оточуючих, та можливості управління емоційним станом підлеглих, керівництва та своїм власним.

Але слід зауважити, що діяльність менеджера реалізується через певні види діяльності, через які він впливає на підлеглих та процеси – через функції менеджменту. Відповідно, управління самим собою – самоменеджмент, теж повинен реалізовуватися через певні функції самоменеджменту.

Мета. Метою цього дослідження є спроба визначити ті функції, що слід реалізовувати менеджеру для ефективного самоменеджменту.

Результати та їх обговорення. Проведене дослідження ставлення науковців до проблеми визначення функцій самоменеджменту дало змогу сформувати певну картину. Лотар Зайверт наголошує, що робота менеджера з управління самим собою полягає у виконанні певного «Кола правил», які по суті представляють собою функції самоменеджменту (рис. 1) [4]. Сред них є такі: постановка мети, планування, прийняття рішень, реалізація і організація та контроль. При цьому Л. Зайверт зазначає, що ці функції не є послідовними. Вони не змінюються одна за одною у певному алгоритмі, а виконуються людиною у різноманітному їх переплетінні та взаємопов'язаності. Л.Зайверт вважає, що зовні «Кола правил» знаходяться основні функції самоменеджменту, а внутрішнє коло – це додаткова функція, оскільки інформація та комунікації необхідні менеджеру для реалізації будь-якої з попередніх п'яти функцій.

В.Т. Шатун за результатами власних досліджень підтверджує думку Л. Зайверта, що в самоменеджменті слід визначати такі функції, як: визначення мети, планування, рішення, організація і реалізація, контроль [6].

Але дехто з науковців вважає, що Л. Зайверт розглядав самоменеджмент дещо однобічно, закладаючи в основу цього процесу лише уміння керувати власним часом, тобто лише тайм-менеджмент [1, 5, 7]. Не припинюючи вадливості та актуальності вміння керувати часом, вони зазначали, що процес самоменеджменту включає в себе не лише управління часом. Так само важливими є здатність до самооцінки, управління власними емоціями, іміджом.

Професор Семенов А.К. зазначає, що самоменеджмент керівника повинен містити в собі необхідність виконання таких функцій, як: 1) постановка мети, 2) планування особистого часу менеджера, 3) визначення пріоритетів, 4) складання розпорядку дня та організація трудового процесу, 5) самоконтроль та коригування цілей [5].

А Алексєєв навіть пропонує використовувати для визначення функцій менеджменту та самоменеджменту так званий цикл Шухарда, або цикл Деминга. В цьому циклі відбувається постійне циклічне повторю-

вання виконання функцій планування – виконання – контролю – управляючої дії [1].

Вважаю, що слід винести взагалі поняття «прийняття рішення» за межі функцій управління менеджером самим собою, оскільки процес прийняття рішення є обов'язковою складовою всіх функцій як в менеджменті, так і в самоменеджменті. Менеджер приймає рішення під час постановки мети, планування завдань для досягнення поставленої мети, під час контролю (або самоконтролю) тощо.

Рис. 1. «Коло правил» в самоменеджменті за Л. Зайвертом [ЗАЙВЕРТ].

На нашу думку, питання визначення певного необхідного переліку функцій в самоменеджменті достатньо складне та неоднозначне. Але власний досвід та передовий досвід сучасних дослідників свідчить про можливість перегляду поглядів на цю проблему.

Вважаємо, що заслугоує на увагу, припущення, що перелік функцій для оптимізації процесу управління менеджером власними ресурсами слід розширити та викласти у такій редакції (рисунок 2).

Рис. 2. Функції самоменеджменту (розробка автора).

Рисунок 2 свідчить, що авторська розробка не ставить під сумнів постулати Л. Зайверта, а лише дещо їх удосконалює та уточнює.

Так, разом з такими функціями самоменеджменту, що не викликають сумнівів, як «постановка мети» та «планування», пропонується додати функцію «маркетинг».

Реалізація функції «маркетинг» допоможе менеджеру дослідити власні ресурси та визначитися з ти-

ми, що сприятимуть особистій ефективній діяльності – особисті переваги, сильні сторони. Крім того, через реалізацію функції «маркетинг» менеджер визначається з тим, що йому буде заважати в його діяльності – слабкі сторони. Функція «маркетинг» дозволяє ще до початку реалізації запланованих заходів з досягнення поставленої мети визначитися менеджеру – чи є у нього ресурси для цього. Відповідно, результати такої самооцінки або дають можливість визначити менеджеру необхідні кроки для набуття необхідних ресурсів, або переглянути складений план досягнення мети. Можливо, реалізація функції «маркетинг» призведе до перегляду самої мети. Таким чином, є можливість заощадити час та ресурси та не братися до виконання завдань за відсутності необхідних особистих ресурсів.

Пропонується ввести ще одну нову функцію – «мотивація». Мотивація за своєю суттю є сумою мотивів, яка дає відповідь менеджеру на запитання «Чому він повинен виконати всі заплановані завдання та досягти поставленої мети?». Важливим для менеджера є обґрунтування відповіді в першу чергу для себе самого. Правильно обрана самомотивація не залишається поза увагою підлеглих і тому стає основою для їх самомотивування та базовим елементом програми стимулювання менеджером свого персоналу. З іншого боку, відсутність уваги менеджера до реалізації функції «мотивація» самого себе, або неправильний підбір мотивів для виконання своєї роботи може призвести до негативного сприйняття ситуації підлеглими цього менеджера та в кінці кінців не дати очікуваного результату, або призвести до неочікуваного та небажаного результату.

Звична вже функція контролю в самоменеджменті трансформується в функцію «самоконтроль». Достатньо складна для повноцінної реалізації функція, оскільки вимагає від менеджера правильно побудованої мотивації та постійного змушування самого себе до активного виконання запланованих заходів з досягнення поставленої мети.

За звичною вже функцією контролю пропонується додати ще функцію «облік і аналіз». Через реалізацію цієї функції менеджер має можливість підвести підсумки виконаної роботи, облікувати його параметри. При цьому може бути зроблений висновок не лише про те, чи досягнута поставлена мета. Облік та аналіз отриманого результату дає можливість дати правильну оцінку всім попередньо реалізованим функціям. Починаючи з самого початку стає зрозумілим – чи правильно та адекватно було побудовано менеджером постановку власної мети, проведено відповідне меті планування кроків для її досягнення, правильно та об'єктивно оцінені власні ресурси та зовнішні чинники, у повній відповідності до мети побудована організація виконання, обрані відповідні мотиви, достатньо серйозним був самоконтроль. Важливість функції обліку та аналізу полягає не тільки у підведенні підсумків, але й у тому, що вона дає можливість вносити коригування при наступному досягненні схожої мети, виконання аналогічних завдань. Крім того, психологічна особливість менеджера як особистості полягає в тому, що облікований результат та грамотний аналіз завжди лягають в основу постановки наступної мети.

Тому модель функцій самоменеджменту можна представити у вигляді об'ємної спіралі, коли базою для постановки будь-якої мети стає попередньо отриманий результат.

Додаткова функція «інформація і комунікація» потребує невеличкого уточнення. Можливо, слід додати до назви функції слово «інноваційні». Менеджер не лише під час організації роботи свого підрозділу або організації, але й під час побудови процесу самоменеджменту повинен користуватися переважно сучасною інформацією та будувати комунікації з використанням сучасних доступних інновацій.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки:

При тому, що питання функцій самоменеджменту знаходиться в області пильної уваги науковців вже достатньо тривалий час, відсутня узгоджена точка

зору про кількість та склад цих функцій самоменеджменту.

Більшість науковців сходяться у думці, яку в свій час висловив автор терміну «самоменеджмент» Лотар Зайверт про те, що до функцій самоменеджменту слід відносити постановку мети, планування, прийняття рішення, реалізація і організація, контроль як основні функції та як додаткова – інформація і комунікація.

Аналіз сучасної літератури та власний практичний досвід дозволяє зробити припущення, що перелік функцій самоменеджменту потребує деякого перегляду. Пропонується розглядати функції самоменеджменту у такій редакції: постановка мети, планування, маркетинг, організація, мотивація, самоконтроль, інноваційна інформація і комунікація, облік і аудит. Зрозуміло, що висунута пропозиція потребує подальшого розвитку та глибокого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Цикл менеджмента. Режим доступа: <http://manager.mpfmargtu.edusite.ru/p35aa1.html>
2. Гουλман Д. Эмоциональный интеллект / Дэнниел Гоулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. - М. : АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир : ВКТ, 2009. – 478с.
3. Друкер Питер, Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ.: – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272с.
4. Зайверт Л. Ваше время — в Ваших руках: (Советы руководителям, как эффективно использовать рабочее время): Пер. с нем. / Л. Зайверт. – Москва : Интерэксперт : Инфра-М, 1995. – 267с.
5. Семенов А.К. Самоменеджмент руководителя <http://www.elitarium.ru/vremja-planirovanie-postanovka-celej-zadachi-rezultat-menedzher-rukovoditel-samomenedzhment/>
6. Шатун В.Т. Основы менеджмента: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376с.
7. Шевелева В.П. Учебное пособие для подготовки к экзамену по менеджменту. Краткий курс лекций для студентов, обучающихся по специальности 080501 «Менеджмент». - Нижнетагильский торгово-экономический колледж. - Нижний Тагил, 2009. - 227с.

REFERENCES

1. Alekseev A. Management Cycle. Access mode: <http://manager.mpfmargtu.edusite.ru/p35aa1.html>
2. Goleman D. Emotional Intelligence. M.: AST: AST Moscow; Vladimir: VKT? 2009/ - 478p.
3. Drucker Peter F. Management Challenges for the 21st Century. – M.: Publishing House “Williams”. 2007. – 272p.
4. Seiwert Lothar Your time is in your hands: (Tips for managers, how to effectively use working time). Translation from German/ Moscow: Interexpert, Infra-M. 1995. – 267p.
5. Semenov A.K. Self-management of the chief. Access mode: <http://www.elitarium.ru/vremja-planirovanie-postanovka-celej-zadachi-rezultat-menedzher-rukovoditel-samomenedzhment/>
6. Shatun V.T. Fundamentals of management: tutorial. Mikolaiv: Publish. MGGU Named after Peter Mochila, 2006. – 376p.
7. Sheveleva V.P. A study guide for the preparation for the exam on management. A short course of lectures for students studying in the specialty 080501 “Management”. - Nizhny Tagil Trade and Economic College. - Nizhny Tagil, 2009. – 227p.

Функции самоменеджмента: современный взгляд

М. И. Волобуев

Аннотация: Статья посвящена исследованию разносторонних взглядов современных ученых на вопрос функций самоменеджмента. Существует несколько различных взглядов на этот вопрос, хотя превалирует точка зрения, которую высказал Л.Зайверт о том, что следует определять такие функции самоменеджмента, как постановка цели, планирование, принятие решений, реализация и организация, контроль, информация и коммуникации. Предложено несколько иной перечень функций самоменеджмента: постановка цели, планирование, маркетинг, организация, мотивация, самоконтроль, инновационная информация и коммуникация, учет и аудит. Изложено предложение требует дальнейшего изучения и развития.

Ключевые слова: самоменеджмент, функции самоменеджмента, круг правил, самоконтроль, маркетинг, учет и аудит, мотивация.

Self-management functions: modern look

M. I. Volobuiev

Abstract: The article investigates the diverse views of modern scholars on issues of self-management functions. There are several different views on this issue, although the prevailing view expressed by L. Zayvert that should define self-management features such as goal-setting, planning, decision making, implementation and organization, control, information and communication. A slightly different functions for self-management, goal-setting, planning, marketing, organization, motivation, self-control, innovative information and communication, accounting and auditing. The proposals requires further study and development.

Keywords: self-management, self-management function, range rules, self-control, marketing, accounting and auditing, motivation.

RECREATIONAL STUDIES

Types of scenic landscape complexes of Volyn region

A. R. Hrynasiuk, L. V. Ilyin

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

Paper received 28.03.17; Accepted for publication 05.04.17.

Abstract. Evaluation of the landscapes aesthetic appeal is relevant to the rational planning of economic activity territorial organization, especially for the development of recreational and environmental activities. Volyn scenic landscape complexes as taxonomic units are shown there for complex estimate of it's esthetic attraction in the topic.

Keywords: *landscape, scenic landscape complexes, attractiveness of the landscapes, Volyn region.*

Determining of a comprehensive assessment of territory's recreational potential gives an overall picture of the feasibility of using it in tourism. Nowadays, the development of tourism operations has started to divide people's preferences, and works in more strict directions. Accordingly, there is a necessity to study the territory's recreational feasibility for different kinds of tourism in more details. When choosing a place for a holiday of any kind, most of the vacationers prefer places with a fair landscape. With this background, it is necessary to study territory's landscapes and mark out the most attractive areas for the further recreational complex designing.

Volyn region is rich in different natural resources, which determine a high recreational potential of the region. They are climate, biological, hydrological, landscape resources, brine springs, therapeutic muds, etc. Historical and cultural landmarks are attracting objects for visiting on tourist routes, and at the same time they embellish sceneries opening up to observers. In light of this, the assessment of Volyn landscapes' attractiveness can establish more harmonious exploitation of natural complexes in providing tourist and recreational activities.

Scientific researches of many foreign and national scientists are dedicated to the salient features of the landscape attractiveness assessment. For instance, K. I. Erinhis and A. Budriunas [10] gave a comprehensive aesthetic assessment of Lithuania's landscapes, and detached a landscape complex as a new taxonomic unit. Among national scientists, Zh. I. Buchko used to work on the assessment of the aesthetic characteristics of landscapes and landscape-forming features of the territory of Chernivtsi region [1]. K. N. Horb has made a major contribution to the methodology and practical aspects of the assessment of natural landscape aesthetic characteristics [2]. Theoretical advances on this subject are disclosed in the work of M. D. Hrozdynskyi and O.V. Savytska [6]. A. R. Hrynasiuk and L. V. Ilyin have dedicated some works to the landscape attractiveness of the studied region [3–5, 8–9].

The objective of the study is a typification of natural complexes according to their landscape and aesthetic characteristics for going behind and identifying the most attractive landscapes in Volyn region. In the furtherance of this goal, scientific works of A. Budriunas and K. I. Erinhis were used [10].

An incessant using of natural resources for own needs is the typical feature of modern society development. The Restoration of physical and mental state of man is one of

those needs. Most often it is provided due to a recreation. Recreation resources, including the area with a favourable climate, picturesque landscapes, coast waters, a forest, sources of mineral waters and curative mud deposits serve as a basis for the development of recreation. Tourists primarily oriented to the attractiveness of the territory when selecting destinations. Considering inadequate theoretical and methodological support of the problem of evaluating attractiveness of landscapes and, consequently, no practical results, detailed study of this issue is an actual task.

Definition of comprehensive assessment of the recreational potential of the territory gives an overall picture of the possibility of using it in tourism. Today the development of tourism began to distinguish preferences of people and to work in narrower areas. Therefore there is a need for more detailed study of the recreational fitness of area for a particular type of tourism.

Volyn region is rich in various natural resources that define high recreational potential of the region. They are climatic, biological, hydrological and landscape resources, sources of medicinal waters, mud and others. Historical and cultural monuments of the region are attractive objects of review on tourist routes, along with this, they complement landscape views, opened to observers. These characteristics determine the features of the natural landscape complexes that are common in the region.

The geographical landscape is the main object of recreational use. But uncontrolled development of recreation can cause major damage to the natural environment. Geographers faces the problem of development of recreational facilities, that is to optimize the territorial organization of recreation, where the attractive landscapes play the leading role of the formation of such facilities [3].

Studying and identifying of the most attractive landscapes requires the development of the system of taxa that will highlight the natural systems on landscape by aesthetic properties. In our opinion, the universal unit of territorial division is a complex of landscapes, proposed by Lithuanian researchers A-R. A. Budryunas and K.I. Eringis. According to them the complex of landscape is «... area, which is characterized by a physiognomic diversity based on main qualitative and quantitative indicators of the landscape, namely: by the terrain, surface water, vegetation and the nature of human activity. Some landscapes on the evaluated area can be quite varied. Landscape complex is selected by not all possible land-

scapes in the area, but only by the most expressive landscapes, that are opened from a specially selected points of view called landscape approaches. A complex of landscapes is a typological unit» [10].

O. D. Dyrin noted that typologically identical landscapes form similar images of areas. These views of the same types cause similar feeling in their perception in the observer and, obviously, have the same aesthetic potential. Therefore, based on this assertion there was allocated such taxonomic units as "landscape and scenery complex that is a set of basic visual characteristics of the landscape, forming its specific image. Landscape and scenery complexes - a particular spatial and geographic realities that are different in terms of perception and physical features of the landscape formation of a locality" [7].

On the basis of field and office studies, relying on the visual landscape features, considering the dominant components of the landscape, which have a significant impact on its landscape and aesthetic properties and based on the geological and geomorphological structure of the region 3 types of landscape and scenery complexes were allocated (including 12 kinds of landscape complexes that are characterized by specific features and characteristics):

1. Landscape and scenery complexes of river valleys of alluvial plains of Polissya is river-valley landscapes formed in floodplains and terraces above the floodplain of the main arteries of the region, situated on open and half-open mostly flat and slightly dissected surfaces surrounded by meadow and marsh vegetation, occasionally surrounded by forests. The visual appeal of the territory conditioned by the combination of flat terrain and meanders of rivers. Typical wooden houses, sacred buildings and agricultural fields complement the landscape picture.

2. Landscape and scenery complexes of interfluvies of water-glacial plains that are presented by lake, forest and agricultural landscapes of Polesia lowlands. The area has high aesthetic potential: little altered natural landscapes,

which harmoniously combine extensive forests with spacious swamps, diversity of vegetation creates a kind of coloring of the area, and attractiveness of numerous lakes with clean clear water enhances the topography, each lake has a different configuration of the coast, an area of water surface, a kind of form of basins. A large number of recreational areas is confined to this area. Agricultural landscapes are most attractive in the middle of summer, when sown fields are combined with individual forest plantations in slightly wavy relief, create some variety by contrast colors.

3. Landscape and scenery complexes of denudation plains is a river-valley landscape of small rivers and agricultural landscapes on slightly hilly watershed areas of Volyn upland. The visual perception of landscapes depends on a combination of agricultural areas with relief, vegetation with the valleys of small rivers. In the formation of the landscapes participating elements of the cultural landscape. Numerous historical, cultural and natural monuments create a kind of coloring of area. Overall, the area is characterized by a large landscaped expressiveness, where dominates the combination of open and half-open spaces with small forested areas and slightly hilly watershed areas, with dominant agricultural land and water bodies in them.

So, Volyn region has significant natural resources are characterized by high visual appeal. Dedicated landscape and scenery complexes are the basis for further research and selection of attractive landscapes. The most valuable landscapes in terms of aesthetics may be the basis for creation of new nature reserve fund, for example, natural landscape reserves. This, in turn, will help preserve the unique beauty of nature, and will provide new space for development of ecological tourism. In the attractive areas that will not be included in conservation should arrange a place intended for recreational holiday.

REFERENCES

1. Бучко Ж. І. Естетичні якості ландшафтів у контексті використання та збереження гуманістичного ресурсного потенціалу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.01 / Бучко Жанна Іванівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2002. – 20 с.
2. Горб К. Н. Концепция и общие методические принципы создания охраняемых природных территорий в зависимости от эстетической ценности природных ландшафтов / К. Н. Горб ; ред. В. Е. Борейко. – К. : Б. в., 2000. – 56 с.
3. Гринасюк А. Р. Ландшафти Волинської області: аналіз естетичних властивостей / А. Р. Гринасюк // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПСК, 2014. – Вип. 31. – С. 201–210.
4. Гринасюк А. Р. Методичні основи оцінки атрактивності ландшафтів / А. Р. Гринасюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – 2014. – № 11. – С. 132–135.
5. Гринасюк А. Р. Оценка атрактивности ландшафтов Волини в целях рекреационно-туристической деятельности / А. Р. Гринасюк // Сборник научных трудов SWorld. – Выпуск 3. Том 52. – Иваново: МАРКОВА АД, 2013. – ЦИТ: 313-0667. – С. 3–8.
6. Гродзинський М. Д. Естетика ландшафту: Навчальний посібник / М. Д. Гродзинський, О. В. Савицька. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005 – 183 с.
7. Дирин Д. А. Оценка пейзажно-эстетических ресурсов горных ландшафтов в целях оптимизации рекреационного природопользования (на примере Усть-Коксинского района Республики Алтай) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук : спец. 25.00.36 «Геоэкология» / Д. А. Дирин. – Барнаул, 2006. – 19 с.
8. Ільїн Л. В. Атрактивність озерних комплексів Шацького національного природного парку / Л. В. Ільїн, А. Р. Гринасюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2014. – № 11 (288). – С. 25–29.
9. Ильин Л. В. Эстетическая привлекательность лесных ландшафтов Вольнской области Украины / Л. В. Ильин, А. Р. Гринасюк // Ландшафтные и геоэкологические исследования природных и антропогенных геосистем (к 80-летию со дня рождения Н. И. Дудника) : международный сборник научных трудов / отв. ред. С. В. Панков ; М-во обр. и науки РФ [и др.]. Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2014. – С. 360–364.
10. Эрингис К. И. Экология и эстетика ландшафта / К. И. Эрингис, А.–Р. Будрюнас. – Вильнюс : Б. в., 1975. – 131 с.

REFERENCES

1. Buchko Zh. I. Estetichni yakosti landshaftiv u konteksti vykorystannia ta zberezhennia humanistychnoho resursnoho potentsialu rehionu [Aesthetic characteristics of the landscapes in the context of usage and preservation of the region's humanistic resource potential]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupeniv kand. heohr. nauk: 11.00.01 / Buchko Zhanna Ivanivna; Chernivetskiy natsionalniy un-t im. Yuriya Fedkovycha. - Chernivtsi, 2002. - 20 s.
2. Horb K. N. Kontseptsyya y obshchye metodycheskye pryntsyipy sozdanyya okhranyaemykh pryrodnykh terrytoriy v zavysymosti ot éstetycheskoy tseinnosty pryrodnykh landshaftov [The concept and general methodical guidelines of creating preserved natural areas in accordance with the aesthetic value of natural landscapes] / K. N. Horb ; red. V. E. Boreyko. – K. : B. v., 2000. – 56 s.
3. Hrynasiuk A. R. Landshafty Volynskoy oblasti: analiz estetichnykh vlastyvostey [Landscapes of Volyn region: analysis of aesthetic properties] / A. R. Hrynasiuk // Heohrafiya ta turizm: Nauk. zb. / Red. kol.: YA. B. Oliynyk (vidp. red.) ta in. – K.: Alfa-PIK, 2014. – Vyp. 31. – S. 201–210.
4. Hrynasiuk A. R. Metodychni osnovy otsinky atraktyvnosti landshaftiv [Methodical bases of landscapes attractiveness estimates] / A. R. Hrynasiuk // Pryroda Zakhidnoho Polissya ta prylehlykh terytoriy : zb. nauk. pr. – 2014. – № 11. – S. 132–135.
5. Hrynasiuk A. R. Otsenka atraktyvnosti landshaftov Volyni v tselyakh rekreatsinyo-turystskoi diyalnosti [Evaluation of landscape attractiveness in the Volyn region for the purpose of tourism and recreation] / A. R. Hrynasiuk // Sbornyk nauchnykh trudov SWorld. – Vypusk 3. Tom 52. – Yvanovo: MARKOVA AD, 2013. – TSYT: 313-0667. – S. 3–8
6. Hrozdynskiy M. D. Estetyka landshaftu [Aesthetic of the landscape]: Navchalnyy posibnyk / M. D. Hrozdynskiy, O. V. Savytska. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsestr «Kyivskyy universytet», 2005–183s.
7. Dyrin D. A. Otsenka peyzazhno-esteticheskykh resursov hornykh landshaftov v tselyakh optymyzatsyy rekreatsionnoho pryrodopolzovaniya (na prymere Ust-Koksynskoho rayona Respublyky Altay [Assessment of aesthetic resources of mountain landscapes in order to optimize the recreational nature management (for example, Ust-Koksinsky district of the Altai Republic)]: avtoref. dys. na soyskanye uchenoy stepeny kand. heohr. nauk : spets. 25.00.36 «Heoekolohyya» / D. A. Dyrin. – Barnaul, 2006. – 19 s.
8. Ilyin L. V. Atraktyvnist ozernykh kompleksiv Shatskoho natsionalnoho pryrodnoho parku [Attractiveness of Lakes Systems of Shatsky National Nature Park.] / L. V. Ilyin, A. R. Hrynasiuk // Naukovyi visnyk Skhidnoyevropeyskoho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Heohrafichni nauky. – 2014. – № 11 (288). – S. 25–29.
9. Ilyin L. V. Estetycheskaya pryvlekatelnost lesnykh landshaftov Volynskoy oblasti Ukrainy [Aesthetic attractiveness forests of Volyn region of Ukraine] / L. V. Ilyin, A. R. Hrynasiuk // Landshaftnye y heoekolohycheskye yssledovaniya pryrodnykh y antropohennykh heosystem (k 80-letyuu so dnya rozhdenyia N. Y. Dudnyka) : mezhdunarodnyy sbornyk nauchnykh trudov / otv. red. S. V. Pankov ; M-vo obr. y nauky RF [y dr.]. Tambov : Yzdatelskiy dom THU ym. H. R. Derzhavyna, 2014. – S. 360–364.
10. Eringis K. I. Ekolohyya y estetyka landshaftu [Ecology and aesthetics of the landscape] / K. I. Eringis, A. R. Budriunas. – Vilius, 1975. – 131 s.

Типы ландшафтно-пейзажных комплексов Волынской области**А. Р. Гринасюк, Л. В. Ильин**

Оценка эстетической привлекательности ландшафтов актуальна для рационального планирования территориальной организации хозяйственной деятельности, особенно для развития рекреационной и природоохранной деятельности. Для изучения и выявления наиболее привлекательный ландшафтов Волынской области необходимо выделить природные комплексы по пейзажно-эстетическим особенностям. В статье наведены закономерности ландшафтно-пейзажной дифференциации пейзажей Волынской области.

Ключевые слова: пейзаж, ландшафтно-пейзажные комплексы, привлекательность ландшафтов, Волынская область

TRANSLATION STUDIES

Переклад англійських компаративних фразеологізмів (КФО)

А. В. Тарасова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Corresponding author. E-mail: anastasiia.tarasova@osce.org

Paper received 26.04.17; Accepted for publication 02.05.17.

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей відтворення англійських компаративних фразеологізмів (КФО) в українських перекладах англійської дитячої фантастики. Дослідження КФО на тлі художнього твору виявляється актуальним, бо твір пов'язаний з культурою, історією народу, тобто з картиною світу. Висвітлюються питання перекладу образності КФО мови оригіналу цільовою мовою. Досліджуються особливості відтворення узуальних та оказіональних КФО з урахуванням збереження ідентичності автора.

Ключові слова: переклад КФО, узуальні КФО, оказіональні КФО, образність КФО, фантастика.

КФО, або усталені (образні, фразеологічні) порівняння активно досліджують у різних аспектах. Як невичерпне джерело інформації про людину та її мову й культуру, порівняння у науці розглядається не тільки як лінгвістична категорія, але як категорія філософії, логіки та літератури. На відміну від загальних законів мислення, порівняння в різних народах нетотожні, оскільки образи, витворені у процесі мислення у різних народів, відбивають конкретні реалії, що оточують людей. Порівняння КФО в англійській та українській мовах і культурах дозволяє потрапити до мовної картини світу іншої лінгвокультурної спільноти і засвоїти національно-культурну специфіку мовних засобів, які слугують для спілкування та культурних потреб людини.

Актуальність дослідження визначається загальною спрямованістю сучасної перекладознавчої науки до багатоаспектного аналізу мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, та особливостей їх відтворення не тільки з вихідної мови мовою перекладу, але також з однієї лінгвокультури в іншу.

В перекладознавстві на розгляді КФО зупиняються лише частково. У площині українсько-англійського напрямку перекладу вагоме дослідження фразеології належить Р. П. Зорівчак. У межах своєї монографії «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія» досліджуються і особливості відтворення КФО. В українсько-англійському зіставленні виконане дослідження О. О. Молчко, присвячене перекладу художнього порівняння в лінгвокультурному аспекті. У праці Я. І. Рецкера висвітлюється питання відтворення англійських КФО російською мовою. Дисертаційне дослідження Н. С. Хижняк присвячене перекладу асоціативного поля порівняння в іспансько-українському перекладі. У роботі Т. О. Цепенюк КФО вивчені у руслі відтворення англійських інтенсифікаторів в українських перекладах сучасної англійської художньої прози. У царині англо-українського перекладу КФО досі не стали предметом окремого дослідження, що і обумовило актуальність наукової розвідки.

Вивчення КФО у перекладацькому аспекті сприяє процесу соціалізації особистості, її культурному самовизначенню та формуванню міжкультурної компетенції. Переклад виступає важливим засобом спілку-

вання між людьми, які розмовляють різними мовами й належать до різних лінгвокультурних середовищ. Переклад у такому контексті розглядають як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації.

Перекладацький підхід у вивченні фразеології охоплює низку складних питань. КФО англійської мови відрізняються від українських не тільки образністю, а й через особливе національне забарвлення, асоціативні зв'язки, що вкладені у зміст КФО. Саме національна специфіка КФО постає однією з головних проблем перекладу. Тому і труднощі при перекладі таких КФО з англійської мови українською вимагатимуть від перекладача відтворення не тільки смислового змісту, але і експресивно-стилістичного забарвлення.

Дослідження проводиться на матеріалі текстів англійської фантастики та українських перекладів. Питанням, пов'язаним з перекладом дитячої літератури, присвячені наукові розвідки таких дослідників як: О. В. Дзера, Р. П. Зорівчак, О. І. Панченко, А. Є. Потапова, О. В. Ребрій, О. М. Шапошник, Р. Табберт, Л. Фернандез, Г. Нойманн, Г. Клінгберг, Е. О'Салліван, Т. Пууртінен, Р. Ойттінен, А. Форнальчик, З. Шавіт, Л.-Л. Персон, Г. Турі та ін. Їх цікавлять такі аспекти як адаптація перекладу до потреб цільової аудиторії, маніпуляції з тестом перекладу, які зумовлюють наявність різнопланових відхилень від оригіналу, визначення специфічних рис дитячої літератури та її цільової аудиторії, які повинні обов'язково враховуватись у перекладі.

Якщо розглядати переклад як трансферний процес, потрібно наголосити, що питання не тільки в перекладах з однієї мови іншою, але також і в перекладі з однієї системи на іншу – наприклад, перекладі з дорослої системи на дитячу. У досягненні поставленої мети слід дотримуватись таких специфічних рис дитячої літератури, як врахування вікових особливостей дітей, емоційності та схильності до фантазії, конкретної образності й лаконізму тощо.

КФО в художніх текстах функціонують як один із невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значимості. КФО використовуються для створення уявного світу у текстах фантастики. Реалістичність вторинного світу досягається за рахунок того, що КФО експлікують два світи: реальний,

або об'єктивний (онтологічна сутність порівняння), та уявний (вигаданий), або суб'єктивний (гносеологічна і прагматична сутність порівняння). Виразні семантико-стилістичні якості КФО – їх образність, картинність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним, що й приваблює майстрів художнього слова.

КФО вживаються у художньому мовленні з найбільш різноманітними відхиленнями від традиційної структури і семантики, емоційно-експресивних і стилістичних функцій. Тому дослідження шляхів і засобів відтворення фразеології письменника мовою перекладу тісно пов'язане з вивченням не тільки КФО мови-джерела, але і їх оказіональних контекстуальних авторських перетворень.

Складним є питання визначення меж усталених порівнянь: що потрібно вважати за власне КФО, а що за оказіональне порівняння. Погляди фразеологів стосовно цієї проблеми зводяться до двох точок зору: 1) прихильники першої точки зору вважають основним критерієм належності того чи іншого порівняння до фразеологічного фонду його відтворюваність і фіксацію фразеологічними (стилістичними тощо) словниками; 2) прихильники другої точки зору звужують межі порівняльних фразеологізмів, тобто відносять до КФО одиниці з повністю переосмисленою (ідіоматизованою) порівняльною частиною, яка перетворилася в елемент підсилення та втратила своє компаративне значення.

Обидва ці критерії не є абсолютними, бо відтворюваність вимагає для віднесення того чи іншого порівняння до складу аналізованих одиниць підтвердження фактами функціонування їх у творах художньої літератури для визначення частоти вживання останніх. Згідно методу фразеологічної ідентифікації О. В. Куніна, стійким можна вважати порівняння, зафіксоване хоч би одним словником або його вживання трьома авторами.

Абсолютні виражальні властивості КФО: образність, емоційність, експресивність, оцінність – лежать в основі функціонування узуальних КФО без змін семантики та структури. Узуальні КФО вжиті в традиційній формі та значенні, що фіксуються у фразеологічних словниках. Узуальне стилістичне використання КФО в художньому мовленні розглядається як нормативне.

Однак у процесі контекстуальної реалізації, відповідно до поставленої автором мети, КФО можуть набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків. Загальномовні КФО, зберігаючи традиційні значення та структуру, оживлюють авторську мову, надаючи їй образності, яскравості, у мові персонажів художніх творів є одним із засобів їх мовностилістичної характеристики. Доцільно та влучно вжиті ФО викликають більше позитивних 'I am as light as a feather, I am as happy as an angel, I am as merry as a schoolboy. I am as giddy as a drunken man [11] чи негативних емоцій у читача Oh! But he was a tight-fisted hand at the grind-stone, Scrooge! a squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching, covetous, old sinner! *Hard and sharp as flint, from which no steel had ever struck*

out generous fire; secret, and self-contained, and solitary as an oyster [11].

При індивідуальних видозмінах помітна й смислова, й експресивна перебудова ФО. Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомій, із дещо втраченими художніми характеристиками фразеологічній одиниці, робить її подвійно виразною, оскільки до пов'язаного з цією формулою традиційного загального значення додаються нові індивідуальні значення, котрі суміщаються в єдиному поетичному образі. Her face was white – not merely pale, but *white like snow or paper or icing-sugar*, except for her very red mouth [12]. Чи наприклад, обігрування КФО *as sharp as needles*: Why are those needles and pins sticking out of your head?" asked the Tin Woodman. "That is proof that he is sharp," remarked the Lion [8].

Видоз(а)міни наочно ілюструють положення про подвійну співвіднесеність мовних одиниць – із загальномовною системою й авторським задумом, естетизують засоби загальнонародної мови (Ш. Баллі), а сама можливість, напрям і характер індивідуальних варіантів зумовлені внутрішньо-фразеологічними характеристиками нормативних узвичасних фразеологічних формул і їхнім контекстом. Проте схильність до аналізованого прийому значною мірою індивідуальна.

Оказіональні зміни форми й семантики КФО варто кваліфікувати як ускладнений, творчий процес, що здійснюється з волі письменника; оказіонально змінні КФО – як індивідуально-авторську фразеологію, що служить засобом збагачення письменником літературної мови. Фразеологічні трансформації в художньому тексті відображають індивідуально-авторське сприйняття дійсності, тобто визначають ідіостиль письменника.

У художньому творі відображено внутрішню індивідуальну модель світу автора, яка детермінує окреме висловлювання крізь текст як ціле. Індивідуальна своєрідність художника великою мірою виникає як органічний сплав рис і якостей, багато з яких не обов'язково притаманні лише йому. Однак не рідко індивідуальна неповторність виступає настільки яскраво і чітко, що може бути розпізнана в якій-небудь одній особливості стилю.

Автори творів періодично вдаються до прийому модифікації узуальних фразеологізмів, створюючи оказіональні варіанти з підвищеним рівнем експресивності. Серед майстрів образного ідіоматичного слова, які особливо часто ним послуговуються і які доречно використовують текстотвірний потенціал фразеологізмів, вирізняється Чарлз Діккенс і Л. Керролл.

Гумор Діккенса відзначається блискавичними асоціаціями, здатністю відшукати щось загальне між словами і предметами. Саме уява, буйна, нестримна, допомогла йому побачити і показати тісний зв'язок між предметом і людиною: There an't such a *rusty bit of metal in the place as its own hinges, I believe; and I'm sure there's no such old bones here, as mine* [11].

Згідно з семантичною теорією гумору, гумористичний ефект виникає при неочікуваному пересіченні двох протилежних контекстів у місці бісоціації. Бісоціація – це ситуація пересічення у свідомості двох незалежних, але логічно виправданих асоціативних

контекстів". Нам смішно, коли два контексти, цілком один одному чужі, завдяки бісоціації починають здаватися нам асоційованими – так виникає когнітивний дисонанс, який компенсується реакцією сміха.

It is a fair, even-handed, noble adjustment of things, that while there is *infection in disease and sorrow*, there is nothing in the world so *irresistibly contagious as laughter and good-humour* [11].

‘There is nothing on which it is *so hard as poverty*; and there is nothing it professes to condemn with such *severity as the pursuit of wealth* [11].’

В той же час, Л. Керролл, іронізуючи над шаблонами мислення в традиціях «поезії нісенітниць», дав в «Алісі» глузливе зображення пізньовікторіанської Англії. Льюїс Керролл і Едвард Лір визнаються основоположниками літературного нонсенсу. Літературний нонсенс є гра за правилами.

Змальовуючи життя нереального світу, Керролл вкладає в уста його мешканців вислови, які цілком сприймаються як фразеологічні. ‘Thinking again?’ the Duchess asked, with another dig of her sharp little chin. – ‘I’ve a right to think,’ said Alice sharply, for she was beginning to feel a little worried. – ‘Just about as much right,’ said the Duchess, ‘as pigs have to fly; and the m-’ – [0, с. 88].

У наступному прикладі у перекладах Г. Бушиної і В. Наріжної образ супу замінено на бульйон, а В. Корнієнко обіграє вираз і використовує перенесення образу «виривання (дерев) з корінням на волосся: ‘I hope you’ve got your hair well fastened on?’ he continued, as they set off. ‘Only in the usual way,’ Alice said, smiling. ‘That’s hardly enough,’ he said, anxiously. ‘You see the wind is so *very strong* here. It’s *as strong as soup*.’ [10] – Сподіваюсь, волосся в тебе міцно держиться на голові? – продовжував він, коли вони вирушили. – Як і у всіх, – посміхнулася Аліса. – Навряд чи цього досить, – сказав він занепокоєно. – Тут надзвичайно *кріпкий вітер*. *Кріпкий, як бульйон* [50]. – Сподіваюсь, волосся в тебе сьогодні тримається міцно? – запитав Лицар, коли вони рушили. – Як звичайно, – усміхнулася Аліса. – Цього не досить, – стривожився він. – Бачиш, тут у лісі страшенно *дужий вітер!* Він вириває *волосся просто з корінням!* [4]. – Сподіваюсь, твоє волосся міцно прикріплене до голови? – спитав Лицар, коли вони вирушили. – Так, як і завжди, – не стримала посмішки Аліса. – Боюся, цього недостатньо, – стривожився Лицар. – Бачиш, вітер тут *міцненький*. *Міцний, як бульйон*. [3].

Все різноманіття факторів, які визначають конкретне перекладацьке рішення, можна звести до трьох груп: мовні фактори, пов’язані з системними характеристиками мови оригіналу, мови перекладу і КФО як частини мовної системи; мовленнєві фактори, які виражають функціонування КФО у художніх творах, і екстралінгвістичні фактори – хто написав і переклав певний текст. Від того, який із перерахованих факторів домінує, залежить кінцевий результат перекладу.

До мовних факторів відноситься близькість фондів порівнювальних мов, наявність чи відсутність схожих КФО і міра співпадань КФО у фразеологічних системах мов оригіналу і перекладу. На результат перекладу КФО у художньому творі може суттєво вплинути і такий мовний фактор, як відмінність морфологічної

будови порівнювальних мов. Зважаючи на аналітичний характер англійської мови, структура орудного відмінка не може в ній існувати; в порівнянні з українською мовою її можна вважати структурно-граматичною реалією.

The chain he drew was clasped about his middle. It was long, and *wound* about him *like a tail* [11]. – Довгий ланцюг оперізував його і *хвостом волікся* по підлозі [1].

The Phantom spread its dark robe before him for a moment, *like a wing*; and withdrawing it, revealed a room by daylight, where a mother and her children were [11]. – Чорний плащ Привида *крилом* розпростерся перед ним, а коли опустився, очам Скруджа відкрилася освітлена сонцем кімната, у якій були мама з дітьми [1].

Що саме буде втрачене у перекладі визначається мовленнєвими факторами, до яких в першу чергу можна віднести стилістичне використання КФО у художньому творі, контекстуальну роль КФО. КФО, які не є ключовими елементами контексту, можуть бути проігноровані перекладачами.

Багато англійських КФО побудовані за принципом алітерації: *as hungry as a hunter* – *голодний як вовк*, *as busy as a bee* (*as a beaver, as a beehive*) – (*досл. зайнятий, як бджілка, бобер, вулик*) *дуже зайнятий; метушливий, клопітний*. Алітерація в англійській мові глибоко сягає корінням у традиції народної творчості. Літературна форма стародавньої англійської поезії відрізнялася від сучасних літературних форм поетичних творів. Алітераційний вірш був характерною особливістю англо-саксонської поезії у VII-VIII ст. Кожне значуще слово в рядку народних пісень, переказів, що знаходилося під наголосом, починалося з однієї і тієї ж комбінації звуків. Так наприклад, організована англосаксонська епічна поема «Беовульф».

Алітерація – один із важливих синтаксично-евфонічних виражальних засобів англійської мови, який у художньому тексті виконує такі функції:

- функція когерентності (логічності): зв’язування слів та ідей у ланцюгу висловлення;
- евфонічна функція: надання мелодійності та благозвучності висловленню;
- функція актуалізації: висунення елемента з потоку мовлення;
- емпатична функція: привернення уваги до елемента на тлі решти висловлювання;
- експресивна функція: наділення певного елемента висловлення більшою виразністю (образністю);
- емотивна функція: алітерований фрагмент висловлення може передавати емоції автора або персонажу.

Перед перекладачем постає завдання відтворити в перекладі аналогічний ефект оригіналу, тобто викликати у читача таку ж саму реакцію. Відповідно, потрібно задіяти інші мовні засоби. Тим самим, перекладач може і не зберегти стилістичний прийом, але обов’язково має відтворити його функцію в контексті. Використання алітерації є переконливим підтвердженням того, що різні функції стилістичного прийому в різних мовах не завжди співпадають як у використанні, так і в поширеності.

Цікаво обіграють перекладачі гру слів. Г. Бушина і В. Корнієнко вдаються до алітерації при збереженні оригінальної образності, а В. Наріжна вводить образ

сиплого сича. Alice couldn't see who was sitting beyond the Beetle, but a hoarse voice spoke next. 'Change engines – ' it said, and was obliged to leave off. 'It sounds like a horse,' Alice thought to herself. And an extremely small voice, close to her ear, said, 'You might make a joke on that – something about "horse" and "hoarse," you know.' [10]. – Алісі не видно було, хто сидів за Жуком, але звідти почувся хриплий голос: – Пересядь на інший... – сказав він і замовк, *наче вдавився*. «Який голос хриплий, *наче хрін кінь*», подумала Аліса. Тонюсінський голосок над самим її вухом пропищав: – Ти можеш на цьому побудувати каламбур – «хриплий» і «хрін кінь», розумієш [5]. – Алісі не було видно, хто сидів за Жуком, вона тільки почула хриплий голос: Нехай пересяде на інший... Тут голос *закашлявся й замовк*. «З голосу ніби охриплий кінь», – подумала Аліса. І враз тонісінський-претонісінський голосочок пропищав у неї над самим вухом: – Маєш слушну нагоду скаламбурити, скажімо: «Де хрип – там грип...» [4]. – Аліса не бачила, хто сидів за Жуком, але наступним хтось *застуджено* просичав: – Поміняти локомотиви... – І був змушений замовкнути. «Трохи скидалося на сича», – подумала Аліса. І дуже тихенький голосочок сказав їй просто у вуха: – Ти могла б зробити з цього жарт... знаєш, щось таке про «сича» і «просичав» [3].

Як демонструє перекладацька практика, часто, не зважаючи на наявність близьких фразеологічних відповідників, другорядні КФО ігноруються перекладачами і їх значення лише частково відтворюються у контекстуальних відповідниках тексту перекладу. І навпаки, знакові, стрижневі КФО перекладачі намагалися відтворити найбільш точно. Значимість КФО переважно визначається особливостями стилістичного використання КФО.

До екстралінгвістичних факторів, які впливають на спосіб перекладу, належать особистість, метод і компетенція перекладача. Будь-який художній переклад, і дитяча література тут не виняток, обов'язково несе у собі відбиток індивідуальності перекладача, яка зумовлюється такими чинниками як національний менталітет та картина світу, а також позамовними чинниками, що опираються системному осмисленню, – творчий потенціал, готовність до експерименту, художня інтуїція. Крім того, на переклад також впливають певні об'єктивні чинники, до яких можна віднести панування літературних, у тому числі і фольклорних взірців, масові споживацькі настрої, літературні традиції, які формувалися поколіннями. Тому перек-

лади одного й того самого твору різними перекладачами демонструють істотні відмінності у застосуванні адаптивних стратегій і тактик перекладу, різні підходи до визначення домінуючих рис індивідуального стилю авторів, а також суб'єктивне розуміння специфіки цільової аудиторії.

Перекладацький підхід у вивченні КФО одиниць в англійській та українській мовах дає змогу порівняти компонентний склад фразеологізмів, знайти найбільш оптимальні варіанти передачі фразеологічної одиниці, а отже, і зіставити шляхи образного осмислення світу, породженого особливостями народної свідомості. Українські варіанти перекладу КФО дають змогу дослідити способи відтворення у перекладі КФО, включаючи авторські новоутворення, а наявність кількох перекладів оригінального твору дає можливість порівняти засоби перекладу, залучені різними перекладачами. Творче єство художнього перекладу виявляється у неочікуваності перекладацького рішення при відтворенні елементів оригінального тексту. Результат перекладу однієї й тієї ж самої КФО може бути зовсім різним у різних перекладах. Аналіз різних прикладів використання того чи іншого засоба перекладу КФО допомагає змодельовати типічні ситуації його використання, що, проте, не пояснює причини вибору на користь того чи іншого засобу у кожному окремому випадку. Дитяча література має враховувати особливості інтелектуального та емоційного розвитку дитини, обсяг її знань та життєвого досвіду, і саме ці чинники релевантні для перекладу. Це органічна частина загальної літератури, яка виступає засобом виховання, формування особистості дитини, а відтак має притаманні лише їй ознаки. Специфіка цільової аудиторії обумовлює підвищену відповідальність перекладача творів для дітей. Це завдання ускладнюється тим, що перекладач, який виступає водночас і реципієнтом іншомовного твору, не належить до цільової аудиторії. Тому переклади для дітей повинні не тільки не поступатися якістю перекладам для дорослих, але й бути навіть кращими, оскільки вони мають важливу педагогічну задачу, як і вся дитяча художня література – вони розвивають культуру читання. Художній переклад є творчим процесом, тому суб'єктивні фактори, індивідуальне сприйняття оригіналу, художній дар перекладача часто далеко не в останню чергу впливають на те, як відтворюється оригінальний текст у перекладі, і як кінець кінцем відзеркалені ті чи інші елементи оригінального тексту, в тому числі і КФО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Діккенс Ч. Різдвяна пісня в прозі ; [пер. з англ. І. Андрусика]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/dickens__a_christmas_carol_i_n_prose_ua.htm
2. Керролл, Л. Аліса в Дивокраї ; пер. з англ. В. Г. Наріжна. – Х. : Фоліо, 2008. – 139 с.
3. Керролл, Л. Аліса в Задзеркаллі [Текст]; пер. з англ. В. Г. Наріжна. – Х. : Фоліо, 2009. – 139 с.
4. Керролл Л. Аліса в Країні Див; Аліса в Задзеркаллі; пер. з англ. В. Корнієнко ; худож. В. Єрко. – 5. вид. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 264 с.
5. Керролл Л. Аліса в країні чудес // [пер. з англ. Г. Бушиної]. – Радянський письменник, 1960. – 245 с.
6. Льюїс К. С. Лев, Чаклунка і стара шафа; пер. О. Манько. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mreadz.com/new/index.php?id=84318&pages=37>
7. Льюїс К. С. Лев, Біла Відьма та шафа/ К. С. Льюїс ; пер. В. Наріжна. – Д. : Проспект, 2006. – 208 с.
8. Baum L. F. The Wonderful Wizard of Oz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://literature.org/authors/baum-l-frank/the-wonderful-wizard-of-oz/>
9. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland . – London : MacMillan and Co., Limited, 1911. – 130 p.
10. Carroll L. Through the Looking Glass (And What Alice Found There) . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://literature.org/authors/carroll-lewis/through-the-looking-glass/>
11. Dickens Ch. A Christmas Carol – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibiblio.org/ebooks/Dickens/Carol/Dickens_Carol.pdf
12. Lewis C. S. The Lion, The Witch and The Wardrobe – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bracademy.wikispaces.com/file/view/The+Lion,+The+Witch+and+The+Wardrobe+by+C.S.+Lewis.pdf>

REFERENCES

- Dickens Ch. A Christmas Carol [translation by I. Andrusiak]. – http://www.ae-lib.org.ua/texts/dickens__a_christmas_carol_in_prose_ua.htm
- Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland [translation by V. Narizhna]. – Kharkiv : Folio, 2008. – 139 p.
- Carroll L. Through the Looking Glass [translation by V. Narizhna]. – Kharkiv : Folio, 2009. – 139 p.
- Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland; Through the Looking Glass [translation by V. Kornienko. – K. : A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 2006. – 264 p.
- Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland [translation by G. Bushyna]. – Radianskyi pysmennyk, 1960. – 245 p.
- Lewis C. S. The Lion, The Witch and The Old Wardrobe [translation by O. Manko]. – <http://mreadz.com/new/index.php?id=84318&pages=37>
- Lewis C. S. The Lion, The Wight Witch and The Wardrobe [translation by V. Narizhna]. – Dnipro : Prospect, 2006. – 208 p.
- Baum L. F. The Wonderful Wizard of Oz: <http://literature.org/authors/baum-l-frank/the-wonderful-wizard-of-oz/>
- Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland . – London : MacMillan and Co., Limited, 1911. – 130 p.
- Carroll L. Through the Looking Glass (And What Alice Found There) : <http://literature.org/authors/carroll-lewis/through-the-looking-glass/>
- Dickens Ch. A Christmas Carol : http://www.ibiblio.org/ebooks/Dickens/Carol/Dickens_Carol.pdf
- Lewis C. S. The Lion, The Witch and The Wardrobe : <http://bracademy.wikispaces.com/file/view/The+Lion,+The+Witch+and+The+Wardrobe+by+C.S.+Lewis.pdf>

Translation of English comparative phraseologisms

A. Tarasova

Abstract. The article deals with the issues of translation of English comparative phraseologisms into Ukrainian. Challenges encountered on interpreting / translation of phraseological units are caused by the complexity of rendering imagery. There is a deep gap between Ukrainian and English symbolic world. Difficulties in adequate rendering of the meaning of English language into Ukrainian arise for the non-identical set of associations of human and animalistic behaviour. Hence, translator is required to focus on rendering not only contents / meaning, but also expressive and stylistic colouring.

Keywords: *comparative phraseologisms, translation of phraseology, similes, imagery of comparative phraseologisms, phantasy*

Особенности перевода английских компаративных фразеологизмов (КФЕ)

A. Тарасова

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с переводом английских компаративных фразеологизмов (КФО) в украинских переводах оригинальных текстов англоязычного фэнтези. Основные сложности возникают при передаче образности КФЕ. Между украинским и английским языками существует значительное различие в ассоциативном плане. Поэтому при переводе КФО с английского языка на украинский от переводчика требуется воссоздать не только смысловое содержание, но и экспрессивно-стилистический окрас.

Ключевые слова: *перевод КФЕ, узуальные КФЕ, окказиональные КФЕ, образность КФЕ, фэнтези*

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu